

СОСНАЛИСТ ЭМЭЛИ ГЭБРЭМАНЫ, ЛЕНИН ВЭ ССРИ ДӨВЛЭТ
МУКАФАТЛАРЫ ЛАУРЕАТЫ, СОВЕТ ИТТИФАГЫНЫН ХАЛГ
АРТИСТИ, БЭСТӘКАР ГАРА ГАРАЈЕВ.

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘЧМУӘ

№ 2 (48)

МАРТ — АПРЕЛ

„АЗӘРБАЙҶАН МӘКТӘБИ“

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ — 1978

М У Н Д Ə Р И Ч А Т

Совет Сосналист Республикалары Иттифагынын Дөвлөт Бимни

Л. Кəримов — Ана дилинин тəдриси процесиндə тəтбиг едилəн тəлим методлары вə олардан истифадə Һаггында

Фəнлəрни тəдрисч

С. Əлиҗева — I синифдə җазылышы чəтин сөzləрин мəнимсəнилмəsиндə шакирдлəрин фонетик Һазырлыгынын ролу

С. Мəммədов — Азкомплектли мəктəплəрдə ишнн тəшкилинин бə'зи мəсəлэлəри

С. Һəмидов — «Ғалығлы бəлим» мəвзусунун тəдрисинə дəир

ЕПК-77

Тəлим методларынын тəмминлəшдирилмəsинə Һəср олунмуш конфранс

З. Османов — Риҗазиллəтнн тəдрисиндə проблемли тəлимдəн истифадə

З. Гулиҗева — Ана дили дəрслəриндə мугаҗисə пријомундан истифадə тəҗрибəsиндəн

Ч. Тəмөјев — Мүстəҗил ишлəрин тəшкилиндə техники вəситəлəрин инкишафетдиричи ролу

Р. Мəһдиҗева — Тəлим процесиндə дидактик материал вə техники вəситəдəн истифадə

Н. Кəримова — Тəлим методларынын тəрбијəедичи хараكتери Һаггында

Мəктəбгəдəр тəрбијə

«Ушнғ бағчасында тəрбијə программ»на дəир методик кəстəришлəр

А. Əлмədова, Л. Мохун — Нитт инкишафы вə əтраф алəмлə танышлығ үзрə програм материалынын бөлкүсү

Педагожи мəктəб Һəјаты

А. Николанчева — Методика дəрслəриндə

Кəркамли сənəткарларымыз

О. Рəчəбов, Р. Иманов — Зəманəмизнн бəјүк бəстəнары

Маһны чəлəвчи

Р. Шəфəғ — Баһар тəранэлəри

Үзгəбигынын үчүнчү сəһифəsиндə:

Г. Ғарајев — Сүлн Һаггында лионер маһнысы

СОВЕТ СОСИАЛИСТ РЕСПУБЛИКАЛАРЫ ИТТИФАГЫНЫН ДӨВЛӘТ ҺИМНИ

Русиягиси А. В. АЛЕКСАНДРОВУНДУР.

Сөзләри С. МИХАЛҚОВУН вә
Г. ЕЛ—РЕКИСТАНЫНДЫР.

Тәрчүмә едәнләр: С. ВУРҖУН,
С. РҮСТӘМ вә Н. ХӘЗРИ.

Азат елләрдә мөһтәшәм Рус дијары
Таратды өмүрлүк дост айләси.
Һәм, халгларын сарсылмаз иттифагы —
Еј заһид, гүдрәтли Совет Өлкәси!

* * *

Еј азат јурдумуз, вар олсун шөһрәтин,
Сәнсән халгларын гардашлыг рәмзи!
Еј Ленин партијасы—елләрин гүдрәти,
Коммунизмә апарырсан бизи!

* * *

Һәмдү азатлыг күнәши вус'әтилә,
Җыялатды Ленин јолларымызы:
Җалгы галдырды һагг ишә вар сәсилә,
Һәмәрләр јолујла апарды бизи!

* * *

Еј азат јурдумуз, вар олсун шөһрәтин,
Сәнсән халгларын гардашлыг рәмзи!
Еј Ленин партијасы —елләрин гүдрәти,
Коммунизмә апарырсан бизи!

* * *

Шанлы коммунизмни парлаг зәфәриндә
Көрүрүк Вәтәнин сабаһыны биз,
Җызыл бајрага бу достлуг елләриндә
Бөјүкдүр, дөнмәздир сәдагәтимиз!

* * *

Еј азат јурдумуз, вар олсун шөһрәтин,
Сәнсән халгларын гардашлыг рәмзи!
Еј Ленин партијасы—елләрин гүдрәти,
Коммунизмә апарырсан бизи!

□

Мәңгәли

А. заг ел. лә - дә мәң.тә. шәм Рус ди -
 ја. рә. да. рат дә ө. мур. лә. дөст а. и. лә.
 си. да. ша. хал. ла. рын сар. сөл. маз җт. ми.
 - фа. гы. ва. луг гуг. рәт. Св.
 - бат өл. җә. си. а. заг
 гур. ду. муз. бар ол. сун. шөп. рә. тик
 сәт. сәт. хал. ла. рын бар. дош. ләт рәт. зи.
 җ. лә. нин пар. тја. сы. ел. лә. рин
 гуг. рә. ти. ком. му. низ. м. җ. р. р. сәт. бә. зи. дөст
 сәт. үзүт. р. р. сәт. би. зи.

АНА ДИЛИНИН ТЭДРИСИ ПРОСЕСИНДЭ ТЭТБИГ ЕДИЛЭН ТЭ'ЛИМ МЕТОДЛАРЫ ВЭ ОНЛАРДАН ИСТИФАДЭ ЫАГГЫНДА

Л. Ш. КЭРИМОВ
педагогичи елмлэр доктору

Ибтидан тэ'лимни гаршысында эсас-
ла елмн билликлэрин формалашмасы вэ-
зифеси дежил, јалпыз шакирдлэри келе-
мэс хамни билликлэри мэнимсөмөја һа-
зирламаг вэзифеси дурур. Бу просесдо
бир тэдريس фәинниги хусусијәти
мәксимум нәзәрә алынмалы, мүстәгил
тәдريس фәалијәти вәрдишлэри вэ бача-
рыларының формалашмасы тэ'лим
эһәмәлидир. Охумаг бачарыгының фор-
малашмасы үзрә ишн эсас һәссәси
кәһ тә'лимни бу мәрһәләсиндә јеринә
утыратмәлидир. Бу вэзифә јалпыз оху-
маг, јазмаг, даһышмаг кими садә ком-
плекстик бачарыг вэ вәрдишләрлө
һөдудлашмајыб һәм дә тәһлил-тәркиб,
тәүмиләндирмә вэ с. едмн мүһүм ин-
теллектуал бачарыглары иннишафлының
иерархиясин, ушәгын үмуми иннишафы-
ның тә'лим едилмәсини нәзәрдә тутур.

Үчәвали ибтидан тә'лим системи ин-
нишафлы мәктәблэрин узун иләрда
һәм кәһдә галмыш идрәки имканла-
шмаг нәзәрә алынмасы вэ онларын
фәалигының артырымасына эсасла-
нур. Бу систем үзрә тәртиб олунмуш
програмлар тә'лим просесинин оп-
тималлашдырымасыны ирәли сүрдү.
Оптималлашдырма ады алтында тә'лим-
дә шакирдлэрин коммунист тәрбијәси
вэ иннишафында конкрет шәраит үчүн
инишәл әзәури вахт вэ гүвә сарф-
етини үчүн јуксок нәтичә алынмасы
тәдбирлэри системи нәзәрдә тутулур.
Һәм бәлә јанашма шакирд вэ мүәлли-
м эһәмәлини һәддән артыг интенси-
лашдырмасына, онларын сон дәрәжә
дәһшәмәләринә кәтириб чыхармамалы-
дыр. Она кәрә дә тә'лимни кәфијәтинә
тәсир кәстәрән фактлар дөгит олчулүб
бәһәлидир.

Ибтидан синифләрдә ана дили тәд-
рисни кәфијәтини мүәјәнләшдирән
фактлар ичәрисиндә онун тәшкили про-
сесиндә тәтбиг едилән тә'лим методла-
рының вэ пријомларының дүзгүн се-
чәлмәси, онлардан самәрәли истифада
эһәмәли маркәзи јер тутур. Тәсәдуфи
дәријидир ки, Л. И. Брәжнев јолдаш
Сә.И.КП XXV гурулајына һесабат

мә'рузәсиндә тә'лим методларының тә-
минләшдирилмәси мәсәләсини сон дәрә-
жә мүһүм бир вэзифә кими совет мәнә-
бәнин, педагогларын гаршысында гој-
мушдур.

Сон иләрдә педагог вэ методистла-
рын, табагчыл мүәллимлэрин сә'ји нәти-
ҷәсиндә дидактика хә'ли зәһимләниши-
гә дә һәлә эсас дидактик аңлајыш са-
јылан «тә'лим методу»-нун тә'рифи дө-
гитләшдирилмәсини, тә'лим методлары
дөгит тәсниф едилмәсинидир.

Тә'лим методуну бир чохлары мүәл-
лимни фәалијәт јолу, бә'зиләри мүәл-
лим вэ шакирдин биркә фәалијәтинин
јолу, бә'зиләри исә мүәллим вэ шакир-
дин практик дәркәтмә фәалијәтинин,
тәһсил вэзифәлэринин јеринә јетирил-
мәсинә јөнәлдилмиш јолу һесаб едир-
ләр. Беләликлә, тә'лим методунда мүәл-
лимни өјрәтмә јолу, шакирдин мәним-
сөмә јолу әһәтә олундугу һәддә, онун
идрәк фәалијәти кәһәрдә галыр. Һәл-
буки тә'лим методлары мүәллимин иш-
нин јолларындан әләвә шакирдлэрин
тәдريس вэзифәлэринин јеринә јетирилмә-
синә јөнәлдилмиш идрәк фәалијәтинин
тәшкили јолларыны да әһәтә едир.

Мүәсир методик тәдгигатларә эсасән
тә'лим методу дәһикдә, мүәллим вэ ша-
кирдлэрин биркә фәалијәтинин, шакирд-
лэрин билли, бачарыг вэ вәрдишләрә ји-
јәлишмәлэринин, дүнакөрүшүнүн форма-
лашмасыны, табилијәтлэринин инниша-
фыны, һәјәтә һазырланмаларының тә-
мин едән јоллар нәзәрдә тутулур.

Тә'лим методунун маһијәти нәзи, ки-
мә, һарада, нә вахт, нә үчүн вэ нәчә
өјрәтмәк мәсәләлэри илә алағадардыр.
Бүтүн булар исә тә'лим методларының
методианын дикәр компонентлэри илә
— тә'лимни мәғсәди, мәзмуну, формала-
ры вэ вәсәтәлэри илә алағадә олмасыны
тәләб едир. Бу компонентләр ичәрисиндә
апарычы рол тә'лимни мәғсәдинә мән-
субдур.

Мәктәб практикасында, һәмчинан
методик әдәбијәтдә «метод» вэ «при-
јом» ејниләшдирилдир. Һәлбуки «ме-
тод» аңлајышы «пријом» аңлајышындан

чоҳ келсин олмагда онларын мөчмусу
кимн кәтүрүлүр. Пријом методун һис-
сәси, компонентидир. Рус дилә тәдрис
методикасынын бәниси Ф. И. Буслајев
методла пријомун тарышдырылмасы
әлејинә чыхараг кәстәрмәшдир ки, ме-
тод өјрәнилән фәни илә шәртләнир, онун
маһијәтиндән ирәли кәлир. Ајры-ајры
пријомларын сечилмәси һәсә муәллимин
истәјиндән вә шакирдләрнн шәхсијә-
тиндән асылыдыр (бах: Ф. И. Буслајев.
О преподавании отечественного языка.
Учпедгиз. Л., 1941, сәһ. 32).

Һәр бир метод муәјјән пријомлар
системинә малтыдыр. Ејән пријомдан
мүхтәлиф методларда истифада етмәк
мүмкүн олдуғу кимн, һәр һансы мето-
дуя тәтбиғи процесиндә дә мүхтәлиф
пријомлардан истифада етмәк мүмкүн-
дур. Метод вә пријом арасында сәрһәд
чоҳ мутәһәрриң олмағла бири дикәринә
кечә биләр: мәсәлән, дил дәрсләриндә
јәни грамматик гәјданы бәшә салмаг
үчүн изаһ методудан истифада едилир;
грамматик чалышманын јеринә јетирил-
мәси процесиндә әввәлләр газанылмыш
билијин тәтбиғи һағгында муәллимин
тыса изаһы һәсә пријомдур.

Дәрслик үзәриндә иш методдур, ла-
кин дикәр методлардан истифада про-
цесиндә пријом ролуну ојнајыр. Иллюс-
трәсијә методдур, лакин дикәр метод-
ларын тәтбиғиндә вәситәјә чәкирир.

Педагог вә методистләр тәлим метод-
ларынын тәснифиндә дә ваһид рәјә кә-
лә билмирләр. Дидактикада тарихән
башлыча оларат ики нәв тәлим метод-
лары фәргләндирилир: 1) инкишафетди-
ричи методлар; 2) догматик методлар.
Бу методлар садә шәһидә белә изаһ
едилир: догматик методларла тәдрис
процесиндә материалы муәллим өзү
изаһ едир, инкишафетдиричи методлар-
ла тәдрис процесиндә һәсә суал-чаваб-
дан истифада олунур.

Белә белкүдән парәзи галај А. Дис-
тервег ифада формасына (шәрһ вә ја
мүсаһибә) корә метод һағгында һәм
зәрмәји дуақун һесаб етмәрдн. О, буны
тәлимнн һәр һансы методунун маһијә-
ти дејил, харичи чәһәти һасаб едирди.
А. Дистервег инкишафетдиричи мүсаһи-
бә кимн тәсәввур јарадан јалан суал
зәрмәни тәғтид едир, јеничә өјрәнилмиш
мәсәләнн ајры-ајры сәлләрә муәллимә
гәјтарма процесинн суалларла ојун а-
ландырырды (бах: А. Дистервег. Из-
бранное педагогическое сочинение.
Учпедгиз, М., 1956, сәһ. 159).

Догрудан да беләдир. Бә'ән суал-
чаваб схематик шәкид алыр. Шакирд
муәллимин суалына мәлум, әввәрлә-
миш мәсәләләрә истинадән чәваб верир.
Јахын иләрәдәк мәнтәбләримиздә мә-
нин һәр чүмләсинә анд бир суал гоју-
лар, шакирд һәсә муәллимин дејији чүм-
ләм тәкрат етмәклә јалныз бир сөзү
дејишәрди. Белә мүсаһибә бәшә чәһәт-
дән дә чәтилик төрәдирди. С. Т. Шатски
кәстәрмә ки, педагогнн суаллар инсан-

ларын ади суалларындан кәскин фәрглә-
нир. Белә ки, муәллим өз суалынын ча-
вабыны биләр, шакирдләрә дә һәмчәсин
мәлумдур ки, муәллимин вердији суал-
дын чәвабы артыг онун бейиндә һазыр-
дыр. Биз бир-биримиздән сорушдугда
һәсә јалныз билдијимиз бир шәји хәбәр
алырыг. Демәли, муәллим шакирддән
өзүнүн билдијини, ади мүсаһибәдә һәсә
адам мүсаһибиндән билмәдијини хәбәр
алыр; Дәрәдә мүсаһибә процесиндә ша-
кирд данм кәркин вәзијәтдә олур вә
муәллимин бейиндә һазыр олан чәваба
ујғун чәваб вермәјә чәһд кәстәрир.
Мәһз буна корә дә бә'ән билдијини дә
верә билмир (бах: С. Т. Шатски. «О том
как мы учим». Педагогнн әсәрләри, III
чилд. сәһ. 31—39).

Белә һәсә тәлимнн догматик вә инки-
шафетдиричи методлары арасында фәрг-
надән нәбәрәдир. Бу суала Дистервег
белә чәваб верир: «Биринчи һалда му-
әллим тәдрис фәнинн шәрһ едир, ша-
кирдләр ону мәнимсәјир, сөзү һәрфи
мә'насында өјрәнирләр. Онлар материа-
лы ресепт кимн гаврајырлар, әввә тама-
милә гәјри-фәал дејилдирсә, муәллимин
фикринн кедишини сөн дәрәчә дигәтлә
изләјирләр; ән јахшы һалда јалныз ону
әтрафлы дүшүнүрләр. Икинчи һалда он-
лар һәр һансы һәгигәтдән чыхып
етмәјә, ону вә ја ондан чыханы
тәдгиг етмәјә, беләликлә, шәхси
фикир јүрүтмәси, тәдгигаты өјрәймәси
јолу илә һәгигәти әлдә етмәјә тәһриң
олунур. Биринчи һалда мүсәбәт чәваб
суалларын верилмәсиндән вә әдәтән он-
ларда суал вермәк арзусу, һәвәс јарат-
мадан әввәл алыныр. Она корә дә белә
тәлим гәтијјән йштаһын олмамасындан
вәзәб чәкән вә мә'дәси гита гәбул етмәк
вә ја ону һәзм етмәк үчүн сүн'и
шәһидә һәвәс кәтирилән адамнн
дәвәт едилдији һаһары хатырла-
дыр. Икинчи һалда, әксинә, үмү-
ми вә хусуси шакирднн һәрисликлә ча-
вабына верилән суаллар чәкирир.
Чүнин һәмнн суаллары өзләри өзләринә
вермишләр. Тәлимнн ики башлыча јолу-
нун дахили фәргн будур» (Јенә орада).

Һазырда тәлим методлары мүхтәлиф
мәвгәдән тәсниф едилир. М. А. Данилов
вә В. П. Јесиповун тәснифи беләдир:
1) материалы муәллим тәрәфиндән
лифаһи шәрһи (нағыл, изаһ, мәнтәб
мүһазирәси); 2) дәрсликә, үмумијјетлә,
китабла иш; 3) шакирдләрнн мүсаһибә-
си (иллюстрәсијә вә демонстрәсијә);
4) лаборатор ишләр; 5) чалышмалар;
6) јарадычы ишләр (бах: М. А. Дани-
лов, В. П. Јесипов. Дидактика. М.,
1957, сәһ. 250—316). М. Н. Снаткин
вә И. Ј. Лернер тәлим методларынын
тәснифини шакирдләрнн мүстәғиллији-
нин дәрәчәсинә корә апарырлар: 1)
изаһлы иллюстратив, јахуд мәлумат-
ресептив; 2) репродуктив; 3) проблем-
ли шәрһ; 4) тәсмән-ахтарышылы, јахуд ес-
рисик; 5) тәдгигатчылыг (бах: «Дидак-
тика средние школы» М., «Просвешени-

төтбиг олунмуш, лakin өзүнө јер тап-
мамышдыр. Макар о вахтдан нечон дөвр
өзүндө һамин методлар дәјишилмөмиш-
ми? Бу методлар бирдән-бирә мејдана
чыкмамыш, нбтидан тө'лим төчрүбөсүнә
бирдән-бирә дахил олмамыш, мәктә-
бия иннишафы илө алағадар әһәмәтл
дөрөчәдә дәјишилди. Феодализмдө
төрбијә дини характер дашыдығыдан
моллахана вә мадрәсәләрдә догматизм,
механизм, шүүрсүз гаврамагла, өзбөр-
чилиһ һөһм сүрүрдү. О заман мүәлли-
мин вәзифәси шакирдләрә мүәјјән мә-
думатлары вермәкдән, шакирдләрин
вәзифәси исә мүәллимин вердијә били-
ләри мүмкүн гәдәр онун ифадәсинә,
онун вердијә нүмунәјә там ујғун берпә
етмәкдән ибарәт иди. Бунун нәтичәси
иди ки, о заман тө'лим процесиндә сөз
методларындан даба чоһ истифадә олу-
нурду. Ушағлар мүәллимин нағылыны
вә ја изаһыны динләјир, онлары өзбөр-
ләјирдиләр. Мүсаһибә вә ја онун еле-
ментләриндән әсасән мәһимсәмәһә јох-
ламағ мәғсәдидә истифадә олунурду вә
бу «катехизик» характер дашыјырды.
Суаллар елө гојулурду ки, шакирдлар
мүәллимин нитгиндән вә ја китабдан
өјрәндикләри гәлибә салынымыш чүмәл-
ләрлә чаваб вермәли олурдулар.

Капитализм чәмијјәтиндә савадлы, ла-
кин буржуазиянын ирадәсинә табә олан
фәһләләрин јетиндирилмәси мәсәләси
мејдана чыхды. Бу зәрурәт үзүндән си-
ниф дәрә ситеми јаранды. Тө'лимни
мәғсәди вә јени тәшвиқат формасы јени
методлар, лаборатор ишләр, практик
мәшғәләләр вә с. төләб етди. Синфин
мәһдудлуғуна бахмајарағ бу методлар
о заман мүтәрәғги әһәмәтлә мәһин
иди. Мүстәғил иш, мәзмунча касыб ол-
магла чоһ аз јер тутур, билавасита мү-
әллимин рәһбәрлијә алтында апарылыр-
ды. Тө'лим тамамидә јалғаша әсасән гу-
рулур, шакирдләрин тәфәккүрүнүн мүс-
тәғиллијинин иннишафы, тө'лимдә әф-
фектливик вәзифәләри гојулмурду. Нә-
тичәдә тө'лим ушағлар үчүн јалпыз
чансыхычы, јоручу, күчләринә мувафиг
олмајын мәшғәләјә чеврилди.

Мүтәрәғги педагоглар вә методикләр
тө'лим шакирдләрин күчүнә мувафиг
етмәјә, һөтта онларда биликләрә мағар
ојатмаға, онларын мүстәғиллијини артыр-
маға чалышырдылар.

Бу чәһдләр нәтичәсидә биликләрин
мүәллим тәрәфиндән шәрһ едилмәси
(мүәллимин нағылы, изаһы) методу меј-
дана чыхды. Бу тәкмилләшмә вермәһ
мәдуматын мәзмуну илө јанашы онун
кәјфијјәтини, формасыны да тәкмилләш-
дирмәји (ана дили үзрә материалларын
бөдди, ифадәли, әмоснонал, образлы
верилмәси вә с.) төләб етди.

Мүәллимин шәрһини шакирдләри аң-
лағына мувафиг етмәк үчүн мухтәлиф
иллюстрация вә демонстрациялардан,
хүсуси чәдвал, схем вә баһға әјани вә-
сантдән истифадә етмәк төләб олунду.

Бу исә јени әјани методларын јаран-
сына имкан верди.

Шакирдләрин идрак фәалијјәтин
фәаллашдырмағ чәһдләри мүәллимин
нағылына мүсаһибә элементләри дахил
етмәсинә кәтириб чыхарды. Беләликлә
мүсаһибәнин характери дәјишди, әри-
стик мүсаһибәјә дигрәт артырылды.

Синфиз сәсиализм чәмијјәтиндә тө-
лимн мәзмуну нөкүндән дәјишди вә
она мувафиг оларағ тө'лим методлары
да тәкмилләнди. Мүәллимин шәрһи, му-
саһибә методу јени, гисмән продукт
характер алды. Артығ 20-чи илләрдә
тәдигатчылығ методу төтбиг едилмә
баһланды. Аз бир вахтда бу метод уни-
версаллашдырылды вә бүтүн дикәр ме-
тодлара гаршы гојулды. Бу методун фә-
тишләндирилмәси, ајры-ајры тәдрик
фәһләри арасында гаршылығлы әләһи
нин дүәкүн изаһ едилмәмәси комплекс
метода кәтириб чыхарды. Бу исә мүә-
ллимин чанлы сөзүнүн ләзымынча тә-
кмилләндирилмәмәси, китаба етнәсә-
лыгла нәтичәләнди.

Тәдигатчылығ методунун функцијасы
тәдигатчынын сәрһәди инди дөгит мүәјјән
ләндирилди. Бу методу шәрһи олар
тәдигатчылығ методу адландырылар.
Һамин методун тәдигатчынын тәдигат
тәдрик тәдигатчыдыр, лakin өз мигјасы-
на, һәлл едилән проблемин мәһдудлуғу-
на бахмајарағ, елми тәдигатта чоһ бә-
зәјир, демәк олар ки, онун ејинди.
Ушағлар чоһдән тәдигат едилмиш артық
һәлл олунмуш, лakin өкмәри үчүн јени
проблеми «һәлл едиләр». Мүәллим ша-
кирдләр гаршысында бу вә ја дикәр
проблеми һәллини гојаркан онун нәти-
чәсини, шакирдләрин мүстәғил тәдигат-
чыны, јарадычы фәалијјәтинин нөһ
кәчәтәјини әввалмадан билди (бах Н. Н.
Лернер. Проблемное обучение. М.
1974, сәһ. 14—15). Ишүн белә тәшвиқ
тәдрикчә шакирдләрдә јарадычы фә-
лијјәтин зәрури әләмәтләринин формә-
лашмасына кәтириб чыхаран фәалијјәт-
ни нәзәрдән кәчирмәјә имкан верди.

Тәдигатчылығ методу төтбиг ед-
ләркән мухтәлиф нөһ тәшвиқлар вер-
мәк олар. һәһигәтән шакирдләрин тә-
дигатчылығуна һәлл олмағ үчүн мате-
риалларын арашдырмасынын шакир-
дәрин өзләри тәрәфиндән планлашты-
рылмасына онларын өзләринин сүбә
етмәләринә, һәм дә мәһтин ардычы-
лыгла ифадә етмәләринә һәлл олма-
лазымдыр. Бәзи тәшвиқлар бир не-
чә дөгитә әрәндә јеринә јетирилди.
Бәзалари бүтөв дәрә, һәфтә, ај тәш-
едр. III синфидә тәбиәтшүнәслик
алағадар шакирдләрин синфидә микро-
скоп вә ја лупа илө бу вә ја дикәр ә-
ганизм үзәриндә мушаһидәләри, килә
гумун сују нөчә кәчирмәләри илө ала-
ғадар төчрүбә, или баһарда суја тә-
јулмуш будағ, аңлмиш лобја, соғма
нохуд, гурбағанын иннишафы, сујун ү-

эстетик тәрбијанын вазифаларына даһа чох чааб берир. Дәрсликләрин методик гурулушу шакирдләрин идрак феалијәтини инкишаф етдирир, онлары образлы-мәнтиги тәфәккүрүнү зәңкиләндирмәјә, мәтидә мүстагил ишләмә бачарығыны артырмаға истигамәтләндирир.

Гираәт дәрсләриндә метод һә ја пријомун дүзкүн сечилмәси бир нечә һалын һәзәрә алынмасыны тәләб едир. Һәр шәјдән аввал, гираәт процесини техник чәһәти мұһым аһәмијәт кәсб едир. Мәзмунун баша дүшүлмәси һә гаврамасы мәһз бундан асылы олдуғундан мүәллим гираәт техникасынын формалашмасына, дүзкүн, сүрәтли охумат вердишини жаранмасына һикән верән метод һә пријомлар сечмәлидир. Бу заман ушағларда гираәтә, китаба бағлылығ, бә'зән ејни мәтн дефәләрлә охумаға мејл һә марәғи ојадылмасы да диггәт мәркизиндә олмалыдыр.

Кичи јашлы мәтәблиләрдә мүчәррәд тәфәккүрүн һисбәтән зәвф инкишаф етмәси ушағларын идракын зәңкиләшмәси илә ејни заманда онларын мүчәррәд мәнтиги тәфәккүрүнүн һәртәрәfli инкишафыны тәмин едән, онларә мушаһидә апармағы, мұгајисә етмәји тутушдурмағы һә материалист дүнјабақышына јијәләнмәји ојрадан методлара һә пријомлара үстүңлүк вермәји тәләб едир.

Нәһәјәт, бу дөврәдә ушағларда бәди-образлы тәфәккүр ишфәјәт гәдәр инкишаф етмир. Һалбуки әдәбијәт һә инчәсәнәти баша дүшмәк һә гаврамағ үчүн кәңчләрин бу сәһәдә табијијәти сон дәрәжә вачибдир. Бәди тәфәккүр тохәјүлүн, хусусидә јарадычы тохәјүлүн һәртәрәfli инкишафыны тәләб етдијидән онун интенсия ишини тәмин едән һә сөзүн көмәји илә јазычыны тәсвир етдији образы шакирдләрин дахилән көрмәләрине көмәји едән метод һә пријомлар сечмәк ләзымдыр.

Гираәт дәрсләриндә метод һә пријомларын сечилмәси мәтиләрин специфик хусусијәтләриндән да чох асылыдыр. Дәрсликләрдә мүхтәлиф жанрлара анд, мүхтәлиф мәзмунлу әсәрләр вардыр. Бүтүн буларын бәди һә елми-күтләви олматла иһи бәјүк група ағырмағ мүмкүндүр (елми-күтләви материаллар сырф елми характер даһымыр). Әсәрләрин белә группалара ајрылмасы харичи аһәминисәни хас олан иһи формада дәрә (иһи инкәс) олунмасы илә бағлыдыр: елми, һәзәри, мүчәррәд тәфәккүр һә бәди, образлы тәфәккүр. Инсәл феалијәтинин мүәјјән мәрһәләсиндә бу формалардән бәри үстүңлүк тәһкил едирсә да бир-биринә көмәк едир, бир-бирини тәмамлајыр. Елми-күтләви материалларда ја чоғрафија, ја тәбијијәт, ја тарихә анд мә'лумат үстүңлүк тәһкил едир. Она көрә да һәнарәт дәрә үчүн сечилән метод һә пријомун материала ујғун олмасы

вачибдир. Тә'лимий методлары һә пријомлары елми метод һә пријомларын асәсләнир. Доғрудур, тә'лим методлары шакирдләрин елми-тәдғигат методларына аһдәмә кәтирәб чыхарыр. Шакирдләр әдәби мәнбәләрлә таныш олур, мушаһидәләр апарыр, лаборатор ишләрини тәһкикасынн әјрәнирләр. Ләкин елми әјрәнилмәси һә мәктәб тәдрисини метод һә пријомларыны әјниләндирмәк олман. Рус дили тәдриси методикасынн банксә Ф. И. Буслајев билдирмишдир ки, елми методиканы тәдрис методикасынн фәргләндирмәк ләзымдыр. О јазыр: «Аһим елми шәрһ едәркән, ону јалисә бир шәј—охучу һә ја диләјичини инкәсијәтинә һәч бир фикир вермәмәк мәрәғләндирыр: о, өз елминн јалисә оу баша дүшәләрә тәғдим едир. Мүәллимә, әксинә шакирдләрин табијијәтин инкишаф етдирмәли, тәһсилләндирмәк һә машғ етдирмәлидир: онун елми тәдрис олунан шәхсләрин хошуна кәлдикә онлар тәрәфиндән мәнғисәнилдикә әјгијәтини кәсб едир» (О преподавании отечественного языка. М., 1844, сәһ. 11).

Елми-күтләви материаллар тәдрис олунаркән онлардакы чиди дүшүнмә тәләб едән мәзмуну шакирдләрә чатдырмағ үчүн хусуси метод һә пријомларын истифадә олунмалыдыр. Белә материаллар даһа чох изаһ методу илә мәһкиәнир. Мәтинн һәчминдән асылы оларә изаһ бә'зән мүәллим тәрәфиндән, бә'зән мүәллимн рәһбәрлији һә шакирдләрин иштиракы илә апарылыр. Мәтн бир һиссәси элементләрн һәггында аһә һә мә'лумат верилир, шакирдләрнә бәлији кәңишләндиридир. Ушағларын елми-күтләви матиләрдән әлдә етдикләр бүтүн елми биликләр термивиләрдә, сәһләрдә, тәрифләрдә, төхрүбәдә, практик ишләрдә, мушаһидә һә экскурсијада мәһкәмләнир. Она көрә да гираәт дәрсләриндә практик ишләр, экскурсија методлары мұһым јер тутур.

Бәди материаллар бир-бири һә гаршылығлы аһәгәдә олан иһи чәһәтләрә һә типик чәһәтләрин органик пәһдәти, бүтәвлүју илә фәргләнир. Мүәллим шакирдләрин диггәтәни јалһи типик чәһәтә јөнәлдәркән, бәди објектам баша дүшүлмүр һә гаврамыр. Оларын фәрди кәјфијәтләрн, даһыма тәрәк, дәдрәһишн, әдәтләрн, она олан аһәмәтләр (кәзләрн, үзү, онларн ифадәсә дахилн вәзијәти һә с.) диггәт мәркизиндә олмалыдыр.

Она көрә да елә метод һә пријомлардан истифадә олунмалыдыр иһ, машғәләрнн бүтүн мәрһәләләриндә шакирдләр бәди образа хас олан типик һә тәрәрунмәз тамлығн һиссә етмәкә көрсүәләр. Шакирдин тохәјүлүнә ишүүрунда һәр бир образ һә гәдәр аһә һә конкрет әкс олунарсә, шакирдләр фикир һә һиссләрнн да о гәдәр күчә ојадыр.

Бәди образлар иһә дилин, тәсвир ифадә вәситәләрннн көмәји илә јә

заманы фəал, мұаллимнің ма'луматы заманы гејри-фəал олур. Тəфəнкүр процесиниң фəаллашдырылмасы мұаллимнің материалын изаһыны мұсаһибə вə ја ма'лумат шəнлидə вермəси илə дејил, методик чəһəздəн дүшүнүлмүш шəкилдə олмасы илə, мұаллимнен мұсаһибəсн һәмчисиң ма'луматының кејфийəтлilи илə мұəјјəн едилir (Развитие абстрагировавшего мышления на уроках грамматики. Диссертация, Л., 1952, с. 373—374). О. изаһын гијмəтлilлини ашағыдакыларда көрүр: 1) шакирд диггəтлə динлəмəји вə мəнимсəмəји өјрəнir; 2) тəдрис вахтына гəнзəт олунир; 3) мұғажисə, аналoкија, тутушдурма, үмүмилəшдирмə, мұчəррəдлəшдирмə кимн фикри процеслəрин сүрəтi əһмийəтлil дəрəжəдə артыр. «Шакирдлəр мұаллимнi мұшајəт етмəклə һәмчi процеслəри чəлд мəнимсəјирлəр. Мұаллимнi нағылына ардычыл мұһакимə мəктəби кимн бəзмəг лəзымдыр. Шакирдлəр мұаллимнi ардычыл онун фикрлəриниң кəдишиниң тəкрəрлəмəглə дүзкүн фикри иш тəчрүбəси əлдə едирлəр» (Җəпə орада).

Мұаллимнің шəрһи изаһ, доғматик ма'лумат, мұаллимнің нағылы шəклəндə олур. Изаһ гəјданың аналитик-синтетик сүбүтү, јəхүд ушағларда грамматик аңлајышларын јаранмасына рəһбərлиңдир. Изаһ процесиндə мұаллимнi узун-узакда данышмасына, материалы атрафлы шəрһ етмəсинə, јол берилмəмəли, шакирдлəрин фəалијəтлilниң фəаллығы тəмин олунмалыдыр. Бу мəксəдлə дил фəктлары үзəриндə мұшаһидə, əјаңи вəсантдəн лəзым сөзлəрин сечилмəси процесиндə шакирдлəрə суал берилмəли, бəнзəр мисалларын танылмасы тəлəб едилмəлидир. Изаһ процесиндə мұаллим өјрəнилтəн һадисəниң вə она ујғун аңлајышын мұһүм əламəтлəриниң шакирдлəрин һазырлығына мұвафиг шəкилдə гəрмəлидир.

Изаһ процесиндə мұаллим шакирдлəри индуктив-дедуктив əгли нəтичəјə кəтирдilи кимн, тəһлил-тəркиб ишн дə апара билəр.

Индуктив-дедуктив əгли нəтичəјə кəлмə əмəлијəтлilни тахминан бəлə апармəг олур. Мұаллим III синифдə шакирдлəрə мұрачигəт едир:

— Исимлəрə һайсы суаллары веририн? (ким? нə? һар? кимн? нəјин? нəјə?) Биз исимлəрə мұхтəлиф суаллары веририн, чавабда исə исимлəр дəјинир. Иади сиз исимлəриниң нəчə дəјиндијиниң вə бу дəјинмəниң нəчə адлаңдығыны өјрəнəчəксиниз.

Белəликлə, ушағларын јадлашында дифференсə едилмəниң биликлəр чəвлəнir.

Мұаллимнiң кəстəриниң илə шакирдлəр јазы тахтəсында јазылмыш мəтiдəн тəкрəрланан мəктəб сөзүлү ајырырлар. (мəктəб, мəнтəбə, мəнтəбдə, мəктəбдəн, мəнтəби, мəнтəбин вə с.).

Онлар һәмчi сөзлəри мұғажисə вə шəкилчəларини ајырырлар. Сəн бир нəчə шакирд тəркибиндə мəнтəб сөзүнүн олдуғу сөз бирлəшмəлəрə ајырыр (мəктəб дирентору, мəнтəбə иди, мəктəбин бағы вə с.). Сөзлəр формаларының суаллары ујғун кəлмə үзəриндə мұшаһидə апарылдығдан сəрə мұаллим исимн суалларының јаддығы картoчкəлары һалларын сыра мұвафиг системлə дүзүр.

Белəликлə, аналитик-синтетик фəалијəт јəрнə јəтирилir.

Үчүнчү мəрһəлəдə индуктив вə һазырланмыш илк нəтичə чыхармə исимлəр дəјинир. Һәм дə ушағлар рəнirлəр кн, дəјиниклиң исимлə нəтичəсиндə баш берир. Бу əлағи мəнтəб суалларын кəмији илə билмəк мұмкiн дүр.

Даһа сонра мұаллим белə бир дедуктив ма'лумат верир: «Исимн белə дəлмəси илə һәр дəфə јəни һал мəнтəб кəлир. Исимн алты һалы бар». Мұаллим һалларын адлары вə суалларын дəлмəш чəдвəли јазы тахтəсиндəн асыр шакирдлəри баша салыр кн, исимлəриниң дəјинмəси һалланмə адланыр.

Нəһəјəт, мұаллим дедуктив мұһакимə јүрүдүр: «Мəктəб сөзүнү биз һалланмə дил. Бүтүн исимлəри белə һалланмə дымəг олур. Иади керек мəнтəб сөзлə гуртаран сөзлəр, мəсəлəн, мəнтəб сөзү нəчə һалланыр». Мұаллим белə мəнтəб мəјдана чыхан фəрғи асанмə баша салдығдан сонра тахминан мəнтəб əмəлијəтлil ким? суалына чəвəб асир сөзлəр үзəр дə апарыр. Белə дедуктив мұһакимə јəту һәр бир форманың мəнтəб һалы аңд етмəјə имкəн јаридир. Дəликлə, форма, суал вə исимн һалланмə синтези баш берир.

Мұаллимнiң доғматик ма'луматы нағылы изаһдан тисалығына кəрə вə шакирдлəрин мəнтиғи фəаллашдыр кəрə фəрғлəнir. Белə кн, онлар сəн биликлəри гəврəјир вə хатирлəнirлар. Мүсəр мəктəбдə доғматик мəнтəбнiң харəктəri дəјинишиңдир. Мəнтəб чəһəздəн əсəслəнмыш дəрəжəдə шакирдлəрин јүксəк нитг мəдəнијəт мəлик олмалары ма'луматын бу фəалијəтлilниң схолəстивадан азад едирмəлi. II синифдə мұаллим иш-үз мəнтəбнiң дəјиниңдə дəјир: «Азəрбајҗан дилмəн һарф бар. Бу снјаһыда һарфлəр сөз илə дүзүлмүшдүр. Һарфлəриниң сөз əлифба адланыр. Əлифбада һарф һарфин өз јери вə ады бар. Мəнтəб вə үзгə һарфлəриниң адларыны дəлмəш. Сиз исə мəниң излəјин». Ушағлар мəнтəбдəн белə доғманы гəврəмəг илə дымəг олурлар. Онлар һәмчi ма'луматы мəнтəб вə тəлимнiң диврүндə əлдə етмəк биликлəриниң синтези кимн гəврəмəг олурлар. Адəтəн, һәр бир доғматик ма'лумат сонра тəһлил-тəркиб процесиндə мұаллимнiң тəһлил-тəркиб фəалијəти јəрнə јəтирилir.

Догматик методун тәтбиғи
дәрдә эффектив чалышмалар.
иш апармағ үчүн вахта гәнаәт
верир.

Мүдәллимнің нағызлында (және билікпен) берілмесі формасындан нағызлыдағы истифаде олуыур. Нағыз тәлімнің ишинуи мәрһәләләринден башлап, мүдәллимнің ижаһы ва ја мүдәллимнің бирлинде тәтбиғ едиліур. Мүдәллимнің нағызлы, шәкил үзрә төсвир, драматик формада ва ја эмоционал формада ола билер. Бу формалардан башлап, мүдәллимнің сечилмесі материалдың ишинуи мәрһәләләринден башлап, мүдәллимнің ва шакирдләрнин иштәклериндә асылдыр.

[illegible]

Мусаһиба просесиндә суаллар ајдын гојулмалы, ән зәрури биликләр ашкарә чыхарылмалы, мушаһидә үчүн матери- ал чидди системлә төгдим олунамалы, суал шакирдләрдә муһтәгил фаалијәт ојатмалыдыр. Суалын мөзмуңду олмасы, оңун форма ва мөзмуңу олчулүб-би- чилмәси, мәнтиги ардычылыгын көзлә- нитмәси, чәтинликә көрә көвбөләшмә- си дә сон дәрәжә вәчибдир.

Мүсәһибә процесиндә шакирдләрнин идрак фәаллїјәтинин дүзкүн тәшкїліна әјани вәсәнтдән истифадә дә чох көмәк кәсгәрїр. Мүсәһибә бїликләрїн әлдә едилмәсїнїн коллектив методу олмәгла бәјүк тәрбїјәви әһамїјәтә малїкдїр. Ән зәїф ушәк да мүсәһибәдә иштирак едїр, тәдрїччән онда өз гүввәсїнә ınәм јараныр. Бунунла белә, мүсәһибә чох вахт алыр. Она кәрә дә мүсәһибәдән јени грамматик анлајыш формаландырылдыгда, јахуд тәйлїл әсасында гәјдә муәјјәнләшдїрилдїндә истифадә едїлмәлдїр.

Тәһлил və тәркибин јухарыда тәсир олуан тәшвили формалары илә Јаңшы Јени материалын өрәнишмәси процесиндә мүстәгил ишләрдән дә жениш истифадә едилмәлидир. Мүстәгил ишин тәшкили ибтидан тәлимдә сон дәрәжә бәјүк әһәмијетә малек олуб. К. Д. Ушинскийнин «ушагларә өрәнишәи өрәтмәк лазымдыр» фикринә ујғун кәдир.

Белаяккә, йбтадан сишифләрда анз
дйлинин тәдриси процесиндә ястифадә
олунан тә'лим методларына етери дә
олса нәзәр салдыг. Материялын харак-
териндән, ушагырын һазырлыгындан
асылы оларак бу методларын, ояларын
вариантларынын дүзкүн сечилмәси вә
тарядычылыгга тәтбиги мүүәллимдән бә-
јүк усталыг тәләб едир.

I СИННІФДӘ ЖАЗЫЛЫШЫ ЧӘТИН СӨЗЛӘРИН МӘНИМСӘНИЛМӘСИНДӘ ШАКИРДЛӘРИН ФОНЕТИК ЖАЗЫРЛЫҒЫНЫН РОЛУ

С. ӘЛИЈЕВА

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин диссертанты

Ибтидан синифләрдә Азәрбајчан дили тәдрисинин гаршысында дуран мүнм вәзифәләрдән бири шакирдләрә савадлы јазы вәрдишини ашыламагдыр. Бу вәрдиш механики дејил, јарадычы характер дашымагыдыр. Ибтидан тәлимин бүтүн тарихи боју вахтдан-вахта методист вә мұәллимләрин савадлы јазы мәсәләсинә мүнәсибәти дәјишмишдир. Бу вә ја диһәр мәрһәләдә каһ грамматикадан нәзәри мәсәләләрә елми мәлұматын верилмәсинә (тәфәккүрүн инкишафына), каһ да практик чәһәтә, чохла тәкратларын көмәји илә вәрдишләрин мөһкәмләnmәсинә (јаддашын инкишафына) үстүнлүк верилмишдир. Лакин белә мүнәсибәт принцип етибарилә кәскин зиддијјәтә кәтириб чыхармамыш, савадлы јазы уғрунда мұбаризә һәмишә диггәт мәркәзиндә олмушдур. Бу һәјатын тәләбидир. Бәс нәтичә нечәдир? Сон илләрдә апарылмыш тәдгигатлар көстәрир ки, ибтидан синиф шакирдләринин тәгрибән 25 фәиздән артығы јазыдан гејри-мүвәффеғ гијмәт алыр. Азәрбајчан ЕТПЕИ тәрафиндән апарылмыш експериментал тәдгигатын нәтичәләринин тәһлили көстәрир ки, шакирдләрин јазыда јол вердикләрин сәһвләрин 27,3 фәизи һеч бир гәјдә илә јохланмајан сөзләр һесабынадыр. Бизим јалныз јазылышы чәтин сөзләрлә алағәдар апардығымыз тәдгигат исе сәһвләрин I синифдә 4,5, II синифдә 39,9, III синифдә

исә 31,7 фәизи тәшкил етдирләр көстәрди. Ибтидан синифләрдә Азәрбајчан дилинин тәдриси ушларын әгли инкишафы вә доғма вәлимизи өјрәнмәләри үчүн кәскин имканлар ачыр. Мәктәб практиксында исе бәзән Азәрбајчан дилинин тәдриси јалныз грамматиканы (морфолокија вә синтаксисин) өјрәтир, әһәмијјәт кимн баша дүшүлүр. Чоһ мұәллимләр дилин диһәр сәһвләринин (лексика, орфоэпија, орфографија, үслубијјат вә с.) өз-өзләрин грамматик гәјдаларын тәдрисинин сесиндә мәнимсәниләчәјини күчәдирләр. Фонетикаја лазым әһәмијјәт вермәјән, бу сәһәдә илә јалныз II синифдән башлајан, беләчә вәзифәни сәсләрин тәсвирини, әлифбаны өјрәтмәклә битә һесаб едән мұәллимләр дә аз дејә. Мәһз буна көрә дә I синифдә ушларын гираәт, јазы техникасын өјрәтмәләри просеси ләпк кәскин инкишафы, әгли инкишафын өјрәтирә ишләр просесиндә мұәллимләрдә чәтинликләрлә гаршылашыр. Јазылышы чәтин сөзләр үзәриндә исе дә бәзән әлифба тәлими баша чығдан сонра башлајырлар. Һәһәк илакин грамматик — орфографик биликләр мәһз әлифба тәлими дәврүндә верилир. Шакирдләр әлифба тәлими дәврүндә сәс вә һәрф, сәс вә самит һағгында сәдә мәләмәт алыр вә мәшғ едирләр. Бу сөзләрин сәс-һәрф тәркибинин өјрәтирәтирә илмәси (фонетик тәһлил) онлар дүзкүн тәләффүзү вә јазылышы

ајдын тәсәввүр јаратмаға имкан едир. Сөздә бу сәсләрин ардычыл-лығы ајдын тәсәввүр етмәк ша- кирдин дүзкүн охумағы, сөздә һәрф бурахмадан, алава етмәдән, онларын әһәлини дәјишмәдән јазмағы өј- рәтмәси үчүн сон дәрәчә зәруридир. Әһәлидәләр кәстәрир ки, шакирд- ләри јазыда һәрф бурахмалары он- ларын јерләрини дәјишмәләри әк- сә һалларда онларда фонематик ешитмәнин эәифлијиндән вә өзлә- ринә нәзарәт едә билмәмәләриндән кәләр. Кировабад шәһарин- дән 5. 25 нөмрәли мәктәпләрин 1 снинфләриндә шакирдләри тә'лимни он- ларың әввәлләриндән фонематик ешит- мә алышдырмағ мәгсәди илә сөз- ләриң сәс тәркибини додагалты де- мәләрини тә'мин етдик. Онлар бу сәһәдән истифада етмәклә си- ниф дүзүм лөвһәсиндә сөzlәри дү- зәр, сәһвә јол верилдикдә јолдаш- лары дүзәлдирләр. Мүәјјән вәрдиш- тә етдикдән сонра мүәллим сөзү- рәдән дејир шакирдләр онун әв- вәлдә вә ја ахырында һансы сәси ешитдикләрини, тәркибиндәки сәс- ләри дејир, нәһајәт додагалты тәк- рарлајарағ јазырдылар. Бир гајда кәләр, һәр күн синифдәки ушагла- рың һамысы сөзүн фонетик тәһли- ләдә иштирак едирди. Савад тә'- лим баша чатдыгдан сонра тәчрү- бә јолдуғумуз вә ади синифләрдә јохлама ишин верилди. Тәчрүбәнин јолдуғу синифләрдә јохлама ишин јетирмиш 325 шакирдин јал- ма 36-сы 2 јазылышы чәтин сөздә кәләр 55 сәһвә јол верди. Ади синифләрдә јохлама ишин јеринә је- тирмиш 335 шакирдин исә 193-ү 5 јазылышы чәтин сөздә әлагәдәр 725 сәһвә јол верди.

Тәчрүбә бир даһа кәстәрди ки, сәс-һәрф тәркибинин тәһлили онларын јазылышы заманы һәр бир шакирд үчүн зәрури шәрт олмалы- дыр. К. Д. Ушински һағлы оларағ ја- зыр: «Әкәр мүәллим ушаға сөз- ләриң дүзкүн сурәтдә һечалара, һе- чалары сәсләрә ајырмағы вә әксин- сә, сәсләрдән сөzlәр дүзәлтмәји өј- рәтмәсә, о, артығ орфографијаның әһәми әсасыны јојмушдур. Сөзү- рәдән едән бир сәсин ајдын еши- тмәсини тә'мин етмәклә, сөзү јах-

шы, ајдын тәләффүз етмәк вә бу сәсләри фәргләндирән һәссас гулағ дүзкүн јазмағын башлыча әсасыны тәшкил едир» (Сечилмиш педагожи әсәрләри, Азәрнәшр, 1953, сәһ. 241).

Ешитмә образлары тәдричан көр- мә-һәрәки образлара чеврилir, башға сөzlә, элементләр үзрә јени- дән бәрпа олунур. Ушағ тәләффүзү вә јазылышы фәргләндирмәји ба- чармалыдыр. Сөзү дүзкүн јазмағ үчүн ону әввәлчәдән һечалар вә сәс- ләр үзрә ардычыл демәк, өз-өзүнә диктә етмәк сон дәрәчә вәчибдир. Ајры-ајры сәс вә һечаларын, һәм- чинин сөzlәрин додагалты дејилмә- си онларын јазылмасы үчүн нитг һәрәки истинад һесаб олунур. Уша- ғын нитгиниң ипкишафында онун ролу бөјүкдур. Д. Б. Елконин белә тәләффүз просесиндә дә сәсин сајы гәдәр фишкаларын дүзүлмәсинин сәмәрәли јолуну ишләјиб һазырла- мышдыр. Сөзүн сәс-һәрф тәркиби- нин өјрәнилмәсиндә синиф кәсмә әлифбасы илә иш бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Фәрди кәсмә әлифбаның һәрфләри исә гарышыр, итир. Бу, диггәтин јазылмасына вә бә'зән јан- лыш тәсәввүрүн јаранмасына сәбәб олур. Она көрә дә јазылышы чәтин сөzlәрин чап һәрфләрлә јазылма- сыны тә'мин етмәк фајдалыдыр. Чап һәрфләрлә јазыдан әввәл јазылачағ сөзүн изаһлы тәһлили апарылмалы- дыр. Мүәллим (бә'зән шакирд) сөзү (мәсәлән, аилә) учадан тәләффүз едир, сонра дејир: «Ушағлар, бу сөз- дә үч һечә вар: а, и, лә. Биринчи һе- ча бир сәсдән ибарәтдир: а. Јазы- рам: а (Бүтүн шакирдләр бир вахт- да јазырлар). Икинчи һечәдә дә бир сәс вар: и. Јазырам: и. Үчүнчү һечәдә ики сәс вар: лә. Јазырам: лә. Јохлајырам: а-и-лә».

Әввәлчә тәләффүзү илә јазылы- шы арасында фәрг олмајан сөzlәр үзрә белә чалышма кетдикдән сон- ра јазылышы чәтин сөzlәри асан- лыгла јазмағы өјрәнирләр. Шакирд- ләр сөzlәри тутушдурмагла, онла- рын һечә сәсләндијини динләмәклә баша дүшүрләр ки, һамысыны ешит- дијимиз кими јаза биләрик. Белә чалышмаларын көмәји илә 1 синиф шакирдләри сөзүн сәс вә һәрф тәр-

кибинин тутушдурулмасы үзрә иши тәшкил едир, сөзүн жазылышыны баша дүшүрләр.

Белә чалышмалар даһа бир сыра вәрдишләрин жаранмасыны тәмин едир: мәсәлән, ушаглар һечаны һәм дә оху ваһиди вә график элемент кими таныжырлар. Бу исә жазыда һәрфбурахма һалларыны азалдыр. Сөзүн сәс-һәрф тәркибинин тәһли-ли жазы үзрә билек вә тәчрүбә ара-сындагы учуруму арадан галдырыр, орфографик ишин әсасыны гојур.

Шакирдләр динләмәји вә ешитмә-ји, сөзүн лексик мәнасыны ачмагы, сөзләри орфографик чәтинлијә көрә группашдырмагы өјрәнирләр. Он-лар өјрәнирләр ки, ба'зи сөзләр (мә-сәлән нар, мал вә с.) нечә ешиди-лирсә, елә дә жазылыр; арабачы, кә-ләчәк, гушлар вә с. сөзләрин жазы-лышы орфографик гәјдаларла јох-ланыр; анлә, ше'р, һәрф кими сөз-ләри дүзкүн јазмаг үчүн исә дүгәт-чәјә бахмаг лазымдыр. Беләликлә, мүәллим шакирдләри орфоепија вә орфографија арасындагы мүнәси-бәтлә таныш етмәк үчүн мүәјјән зә-мин тапыр. Ахы, мәшһур методист А. М. Пешковскинин көстәрдији ки-ми орфографик инчәсәнәт бизим сәс вә һәрф тәсәввүрләримизин ики-ләшмәсинә әсасланыр. (бах. А. М. Пешковски. Наш язык. Книга длја учащихсја, ч. I. М-Л, 1925, с. 21 — 22).

Шакирдләр сәсләнән нитглә (нит-гин сәс материјасы илә) онун жазы-лы ифадәси арасындагы мүнәсибә-ти баша дүшүкдә онларда тәдри-чән тәләффүз-ешитмә мәдәнијјәти јүксәлир, онлар даһа ајдын, ифадә-ли данышмага алышыр, сөзләрин жазылышыны инамла әсасландырма-гы бачарырлар.

Сөзүн сәс тәһлилинин көмәји илә I синиф шакирдләри мүәјјәнләши-рирләр ки, колхоз, радио, мүәллим сөзләринин жазылышында шүбһәли һал вар вә онлары дүзкүн јазмаг үчүн фикирләшмәк, таныш олан мү-вафиг сөзләрлә тутушдырмаг лазым-дыр.

Беләликлә, орфографијамызын характерини баша дүшмәјә истинал едән тәһлиледичи жазы вәрдиши ја-

раныр. Тәһлил етмәк вәрдиши чоха чалышмаларын көмәји илә мүмкүн-дүр. I синфин ана дили дәрслијә-дәки 7, 10, 19, 22, 25, 62 вә с. нөмрә-ли чалышмалар бунун үчүн кенә-имканлар ачыр. 7 нөмрәли чалыш-мада тәләб олуноур: «Һәр чүт сөз-фәргли һәрфләрин алтындан хәт-чәкни. Чүт сөзләрин мәналары ара-сындагы фәрг сөјләјин». Ушаглар өјрәнирләр ки, ад сөзү д сәси и-гуртарыр, вә әсасән инсанлар фәргләндрмәјә хидмәт едир: ад сөзү исә ев һејванларыннан бирин-адыдыр. Јахуд, од јандырылмыс ағачдан алынган материал, от ин-бикинин бир нөвүдүр.

Бундан әлавә жазылышы чәтин сөзләрин сечилмәси вә јерләш-рилмәсиндә дә бу ајдын һисс ол-ноур: мәсәлән, стол, стул (сәһ. 24), кәнд, гәнд (сәһ. 56), тахта, шах-мат (сәһ. 59), зәнк, рәнк (сәһ. 71) вә с.

Адәтән, жазылышы чәтин сөзлә-р јалныз дәрсликдә верилдији шаки-рдләр дә бир нечә дәфә тәкратладыр, а-јахшы һалда чүмлә ичәрисиндә иш-ләтмәји тәләб етмәклә кифәјәт-ләнирләр. Һалбуки, һәр бир сөз-мүхтәлиф формалары, онлара ең-көклү сөзләр мөвчуддур. Она ки, дә чәрчивә ичәрисиндә верилмиш һәр бир сөзүн мүхтәлиф контекст-мүхтәлиф формада ишләнмәси ү-рә чалышмалар јеринә јетири-лидир: мәсәлән: Азәрбајчан—азәр-бајчанлы; ајаггабы — ајаггабчы; бағча-бағ, бағбан, бостанчы; бу-луд—булудчу; булудсуз; колхоз—колхозчу, октябр — октябрчы; рәнк—рәнкәсәз, рәнкли, рәнклен-саат—саатсәз; сүд—сүдлү, сүд-сүдлән.

Мүәллим һәр бир сөз үзрә ин-апараркән шакирдләрин дијтәниш-програмда нәзәрдә тутулмамыш и-кәр сөзләрин жазылышына керәк-бәнзәр диңкәр сөзләрә дә чәлб ет-ли, бир нөв дил һадисәләринин ор-фографик һадисәләри моделләш-түмәјә чалышмалыдыр: бостан—

күлүстан, дастан; булуд—па-
ла, шабалыд, Гызгајыт; колхоз—
колхоз; октјабрјат — сентјабр, но-
ябр, декабр; рәнк—әһәнк, чәләнк,
тәһәнк; саат—чамаат; сүд—јад,
аһәд, аста—уста, дәстә, јасты.

Мәктәб тәчрүбәси кәстәрир ки, I
синифдәки јазылышы чәтин сөзләр
үзәриндә иши бә'зи мұәллимләр
истиға ки ми јалпыз чохла үзүндә
көчүрмә илә мәһдудлашдырмаг ол-
ма. Бу заман ушаглар мүтләг сөзү
кәтмәли, тәләффүз етмәли, көрмә-
ли, таркиб һиссаләринә ајырмалы,
кәсмә әлифба илә дүзмәли, һаһәјәт
дүзмәлидырлар.

Јазылышы чәтин сөзләр шә-
кирдләр тәрәфиндән мұәјјәнләшди-
рилмәси үзрә хұсуси ишин апарыл-
магы мәгсәдәмүвафигдир. Адәтән,
мәктәбин мәтн охундугдан сонра
истиға сөзләрн чәтин олмасы хә-
бир алындыгда шакирдләр ја һа-
мыһан таныш олдуғуну билдирир,
ја да тәк-тәк һалларда бир-и ки сө-
зү кәстәрирләр. Бу нәдән ирәли кә-
лир? Ушаглардан чәтин сөзү тапмаг
тәләб едилдикдә онлар сөзүн мә'на-
сынә нәзәр салыр, ағач, ганад, исти-
ға с. ки ми сөзләрдә һеч бир чәтин-
лик көрмүрләр. Һәтта диггәт јазы-
лышына јөнәлдилдикдән сонра јенә
истиға нәтичә алынмыр. Онлар сөз-
ләрн сәс-һәрф таркибинн ајдын тә-
ләффүз етмәдикләриндән, мұәллимин
тәләффүзүндә гута билмәдикләрин-
дән чәтин сөзү сәчмәкдә сәһвә јол
верирләр. Белә зәин едирләр ки, мұ-
әллим һечә диктә едирсә, елә дә ја-
на биләчәкләр. I синиф шакирдлә-
риндә сөзә һәссас мұнасибәт тарби-
я етмәк чох чәтин олса да һәр һал-
да мүмкүндүр. Белә мұнасибәт исә
кәстәрмәк, изаһ етмәк, тәһлил ет-
мәк, јаздырмаг, гираәт дәрсләрн-

дә мәтндән сечдирмәк вә с. ки ми ча-
лышмаларын кәмәји илә јараныр.
Бизим тәтбиг етдијимиз марағлы
чалышмалардан бири јазылышы чә-
тин сөзләрн өјрәдилмәси просесин-
дә јол верилә биләчәк сәһвә һалла-
рын шакирдләрә тәгдим едилмәси
(мұәллим, мәллим, муәллим, мә-
лим; ајилә, аилә, ајлә, алә; калхоз,
колхоз, голхоз, галхоз, колхос, гол-
хос, калхос, галхос вә с.) вә һәм
вариантлардан дүзкүнүнүн сечил-
мәсидир.

Тәдгигатын нәтичәләри кәстәрир
ки, һансы синифдә рәнкарәнк ча-
лышмалардан истиға едилирсә,
һәмн синиф ән јахшы нәтичәләр
әлдә едир. Белә бир чәһәт дә ашкар
едилмишдир ки, јазылышы чәтин
сөзләр үзәриндә иш просесиндә ша-
кирдләрдән даһа чох диггәтлик
вә фәаллыг тәләб едән чалышма-
лар јахшы нәтичә верир. Ша-
кирдләрн јеринә јетирдикләри
ишин характериндән асылы олараг
сәһвләрн характерн дә дәјишир.
Белә ки, шакирдләр сөзләрн мә'-
насынә сәс-һәрф таркибинн тәһлил
етмәдән үзүндән көчүрдүкдә имла-
ја нисбәтән даһа чох сәһвә јол ве-
рирләр. Јазылышы чәтин сөзләрн
ади сәс тәһлил-таркиби просесин-
дән сонра јаздырылан имлаја нис-
бәтән сөзләрн кәсмә әлифба илә дү-
зүлдүкдән сонра јаздырылан имла-
да сәһвләр даһа аз олур. Шакирд-
ләр јазылышы чәтин сөзләрн һечә-
ларла додагалты демәдән, сәссиз ја-
занда даһа чох һәрф бурахырлар,
онларн јеринн дәјишик салырлар.
Әкәр ушаглар јазылышы чәтин сөз-
ләрн көрмүр, ешитмир, тәләффүз
етмир, јаддаша әсасән јазмаг үзрә
мәшг етмирләрсә, даһа чох сәһвә
јол верирләр.

АЗКОМПЛЕКТЛИ МӘКТӘБЛӘРДӘ ИШИН ТӘШКИЛИНИН БӘ'ЗИ МӘСЭЛЭЛӘРИ

С. МӘММӘДОВ

Азәрбајҹан ЕТПЕИ-нин аспиранты

Азкомплектли мәктәбләрдә тәлимин өз специфик хусусијјәтләри вар. Белә мәктәбләрдә муәллим ики, үч, һәтта дөрд сенифдә ени вахтда ишләмәли олур. Азкомплектли мәктәбләрдә тәлим просесиндә гаршыја чыхан чәтинликләрин әсас сәбәби мәһз комплектин јаш тәркиби вә сенифләрин програм мухтәлифијидир. Белә шәраитдә муәллим сенифләрин бири илә биләваситә мәшғул олур, дикәри вә ја галанлары илә мүстәгил иш апарыр.

Тәлим шәраитинин белә әлверишсиз олмасына бахмајараг азкомплектли мәктәбләрдә дә програм материалы шакирдләрә там мәнимсәдилмәлидир. Мәсәләнин белә һәлли чәтин, ләкин вачибдир.

Азкомплектли мәктәбләрдә муәллим дәрсин дөрддә үчүнү шакирдләрин мүстәгил ишинә һәср етмәк имканына маликдир. Бундан әлава, белә мәктәбләрдә шакирдләрин сајынын азлыгы һәр дәрәдә онларын ишинә нәзарәт вә көмәк етмәјә имкан верир. Бу амилләрә ашағыдакылары да әлава етсәк, тәлимдә мүвәффегијјәт газанмаг имканларымыз артар: а) дәрәс башламаздан әввәл дүшүнүлмүш план тутулмалы, мүстәгил һәлл олуначаг чалышмалар, материалын өјрәдилмәси үчүн үсул вә пријомлар муәјјәнләшдирилмәли; б) муәллим комплект дахилиндәки сенифләрин специфик хусусијјәтләрини диггәт мәркәзиндә сахламалы; в) белә мәктәбләрдә муәллим мүтләг ихтисас саһибә олмалы; г) муәллим азкомплектли мәктәбләрдә тәлимин тәшкили саһәсиндә нәзәри вә прак-

тик һазырлыға малик олмалы, специфик хусусијјәтләри нәзәрә алмагы бачармалыдыр.

Специфик хусусијјәтләр дедикли комплектин структурасы, дәрәс чәвәли, програм материалынын планлашдырылмасы, дәрсин келишиги муәллим вә шакирд әмәјинин тәшкили вә с. нәзәрдә тутулур.

Азкомплектли мәктәбләрдә сенифләрин комплектләшдирилмәсини бир нечә формасы мөвчуддур. Совет мәктәбләриндә I—II, I—II—III; I—III; II—IV; I—II—III—IV вә с. комплект формалары вар. Шакирдләрин сајындан асылы оларә мәктәбләрдә комплектләшдирмә вә ја дикәр формада апарылыр.

Јени програмын тәтбигинә беләландыгы дөврдән I сенифдә тәлимин мәзмунунун нисбәтән мүрәккәпләшмәси, шакирдләрдә мүстәгил ишләмәк вәрдишләринин формалашдырылмасы зәрурәти онларын идрәк фәалијјәти үзәриндә муәллимин биләваситә нәзарәтинин тәләб едир. Буну нәзәрә алараг, имкан дахилиндә дәрәс илинин биринчи јарысында чәдвәлдә ана дәрәс вә ријәзијјата хусуси саат ајырылмалымыз кәлир. Сон илләр азкомплектли мәктәбләрдә муәллим јүкү өдәнилмәклә 30—35 дәгигә 6—7 мәшғәләнин кечилмәси мәһдәмүвафиг сајылыр. (Бах. Сборник приказов и инструкций Министерства Просвещения РСФСР, март 1976. № 8).

Биркомплектли мәктәбләр үчүн ашағыдакы дәрәс чәдвәлләри төвсә олунур:

ДӘРС ИЛИНИН I ЯРЫСЫ

күндөр	дәрсиң мүддәти	танәффус	Синифләр вә дәрсләр		
			I синиф	II синиф	III синиф
I	25		Ана дили		
	25	10	Ријазиијат		
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	30	15	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	30	20		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили
	25	10			Ана дили
II	25		Ана дили		
	25	10	Ријазиијат		
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили (грам)	Ана дили
	30	15	Тәсвири инчәсәнәт	Тәсвири инчәсәнәт	Тәсвири инчәсәнәт
	30	20		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили
	25	10		Ана дили	
III	25		Ана дили		
	25	10	Ријазиијат		
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили (грам)	Ана дили
	30	15	Әмәк тә'лими	Әмәк тә'лими	Әмәк тә'лими
	30	20		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Тәбиятшүнаслыг	Тәбиятшүнаслыг
	35	10		Ана дили	
IV	25		Ана дили		
	25	10	Ријазиијат		
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	30	15	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	30	20		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили
	25	10			Ана дили
V	25		Ана дили		
	25	10	Әмәк тә'лими		
	35	20	Ријазиијат	Ријазиијат	Ријазиијат
	35	15	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	30	20		Рус дили	Рус дили
	30	10		Ана дили (грам)	Ана дили
	25	10			Әмәк тә'лими
VI	25		Ана дили		
	25	10	Ријазиијат		
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили (грам)	Ана дили
	30	15	Нөгмә вә мусиги	Нөгмә вә мусиги	Нөгмә вә мусиги
	30	20		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили
	25	10		Ана дили	

ДӘРС ИЛИНИИ ПЛАНЫ

күплөр	дәрсин мөдәти	танәффус	Синифләр вә дәрсләр		
			I синиф	II синиф	III синиф
I	25	10	Ана дили		
	25	20	Ријазиијат		
	35	15	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	30	20	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	10		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили
II	25	10	Ана дили		
	25	20	Рус дили		
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат	Ријазиијат
	35	20	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	30	10	Өмәк тә'лими	Өмәк тә'лими	Өмәк тә'лими
	30	10		Ана дили (грам)	Ана дили
III	25	10	Ана дили		
	25	20	Рус дили		
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	20	Тәсвири ичәсәнәт	Тәсвири ичәсәнәт	Тәсвири ичәсәнәт
	30	10		Ана дили	Ана дили
	30	10		Рус дили	Рус дили
IV	25	10	Ана дили		
	25	20	Рус дили		
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	20	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	10		Рус дили	Рус дили
	30	10		Тәбиәтшүнәслиғ	Тәбиәтшүнәслиғ
V	25	10	Ана дили		
	25	20	Өмәк тә'лими		
	35	15	Ана дили (грам)	Ана дили	Ана дили (грам)
	35	20	Ријазиијат	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Ана дили (грам)	Ана дили
	30	10		Рус дили	Рус дили
VI	25	10	Ана дили		
	25	20	Ријазиијат		
	35	15	Ана дили	Ана дили (грам)	Ана дили (грам)
	30	20	Нәғмә вә мусиги	Нәғмә вә мусиги	Нәғмә вә мусиги
	30	10		Ријазиијат	Ријазиијат
	30	10		Рус дили	Рус дили

ДӘРС ИЛИНИН I ЛАРЫСЫ

күндүз	дәрсин мүддәти	төнәфүс	Синифләр вә дәрсләр	
			I синиф	III синиф
I	30	10		Ријазиијат
	30	20		Рус дили
	35	15	Ана дили	Ана дили (грамматика)
	30	20	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	15	Ана дили (грамматика)	
	30		Ријазиијат	
II	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ана дили	Ана дили (грамматика)
	30	20	Әмәк тә'лими	Әмәк тә'лими
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30		Ана дили (грамматика)	
III	30	10		Ана дили
	30	20		Тәбиәтшүнәслыг
	35	15	Ана дили	Ана дили (грамматика)
	30	20	Тәсвири инчәсәнәт	Тәсвири инчәсәнәт
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30		Ана дили (грамматика)	
IV	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ана дили	Ана дили (грамматика)
	30	20	Әмәк тә'лими	Әмәк тә'лими
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	15	Ана дили (грамматика)	
V	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	35	20	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	15	Ана дили	
	30		Ана дили (грамматика)	
VI	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ријазиијат	Нәғмә вә мусиги
	35	20	Нәғмә вә мусиги	Ријазиијат
	30	15	Ана дили	
	30		Ана дили (грамматика)	

ДӘРС ИЛИНИН II ЯРЫСЫ

дәүләт	дәрсин мүддәти	тонәффус	Синифләр вә дәрсләр	
			I синиф	III синиф
I	30			Ријазиијат
	30	10		Рус дили
	35	20	Ана дили	Азәрбајчан дили
	35	15	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	20	Ана дили (грамматика)	
	30	15	Ријазиијат	
II	30			Ана дили
	30	10		Рус дили
	35	20	Ана дили	Азәрбајчан дили
	30	15	Әмәк тә'лими	Әмәк тә'лими
	35	20	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	15	Ана дили (грамматика)	
III	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ана дили	Азәрбајчан дили
	30	20	Тәсвири инчәсәнәт	Тәсвири инчәсәнәт
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30		Рус дили	
IV	30			Рус дили
	30	10		Тәбиғәтшүнаслыг
	35	20	Ана дили	Азәрбајчан дили
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	20	Ана дили (грамматика)	
	30	15	Әмәк тә'лими	
V	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ана дили	Азәрбајчан дили
	30	20	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	15	Бөдән тәрбијәси	Бөдән тәрбијәси
	30	10	Ана дили	
VI	25		Рус дили	
	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Нәғмә вә мусиги	Нәғмә вә мусиги
	35	20	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	15	Ана дили	
	30		Рус дили	

ДӘРС ИЛИНИН I ЯРЫСЫ

Синиф	дәрсин мүддәти	тәһәффүс	Синифләр вә дәрсләр	
			Һазырлыг	II синиф
I	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30	20	Әмәк тәрбијәси	Әмәк тәлими
	30	15	Азәрбајҗан дили	
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
II	30	10		Рус дили
	30	20		Ријазиијат
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30	20	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили (грамматика)
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
III	30	10		Ана дили
	30	20		Рус дили
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили (грамматика)
	30	20	Рәсм	Тәсвири инчәсәнәт
	35	15	Ријазиијат	Ријазиијат
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
IV	30	10		Рус дили
	30	20		Ријазиијат
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30	20	Нәғмә	Мусиги вә нәғмә
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили (грамматика)
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
V	30	10		Ријазиијат
	30	20		Тәбиәтшүнәслиг
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили
	35	20	Азәрбајҗан дили	Азәрбајҗан дили
	30	15	Рәсм	
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
VI	30	10		Рус дили
	30	20		Ријазиијат
	35	15	Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30	20	Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	30	15	Нәғмә	
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	

ДӘРС ИЛИНИН П ЛАРЫСЫ

күнләр	дәрсин мүддәти	тәғәффүс	Синифләр вә дәрсләр	
			Һазырлыг	II синиф
I	30	10		Ана дили
	30			Рус дили
	35			Ријазиијат
	35		Ријазиијат	Әмәк тә'лими
	30		Әмәк тәрбијәси	
	30		Азәрбајҗан дили	
II	30	10	Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
	30			Рус дили
	35			Ријазиијат
	30		Азәрбајҗан дили	Ана дили
	35		Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	30		Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	Ана дили (грамматика)
III	30	10		Ана дили
	30			Рус дили
	35			Ана дили
	30		Азәрбајҗан дили	Тәсвири инчәсәвәт
	35		Рәсм	Ријазиијат
	30		Ријазиијат	
IV	30	10	Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
	30			Ријазиијат
	35			Тәбиғәтшүнаслыг
	35		Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30		Азәрбајҗан дили	Азәрбајҗан дили
	30		Нәғмә	Нәғмә вә мусиги
V	30	10	Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
	30			Ријазиијат
	35			Әмәк тә'лими
	35		Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30		Азәрбајҗан дили	Ана дили (грамматика)
	30		Рәсм	
VI	30	10	Ачыг һавада кәзинти вә ојунларла әләгәдар нитг инкишафы	
	30			Рус дили
	35			Ријазиијат
	35		Азәрбајҗан дили	Ана дили
	30		Бәдән тәрбијәси	Бәдән тәрбијәси
	30		Нәғмә	

Програм материалынын план-жыйнагында еңилдик өз убагында, мөзүлөрүн еңи вахтда төдөлүккө муаллим эмгегини хейли жүнкулдуулар. Чүнки муаллим дәрсе һа-зирдегән еңи фәнне, һатта ең-

Фикримизн әсасландырмаг үчүн
ејнимөвзулу бир дәрсин тәдриси
нүмүнәсини нәзәрдән кечирәк:

Суаллара чаваб вермәк үчүн һәр
синфин шакирдләри эл гал-
дырлар. Сөз јох ки, шакирдлә-
ри фарди хусусијәтләри, билек
сијәләри мұәллимә мә'лумдур.
Мә'алим әввәлчәдән нәзәрдә тут-
уру шакирдләри, хусусилә II си-
ниф шакирдләрини диндирир. Гыс-
ададан сонра II синиф шакирдлә-
рини диггәти китабдакы I нөм-
рә чалышмаја јөнәлдилр. Ча-

Суал-чавабдан сонра мұаллим эввалчадэн тэртиб етдији карточкалары III синиф шакирдлерине пајлајыр. Шакирдлерден карточкаларда јазылмыш чүмлэлерин ахырына лазыми ишарэлери гојмаг талэб олунур .

КАРТОЧКА №-1

Пионерләр гүмлу сәһилдә узандылар.
Экскурсияга нә вахт кедәчәксиниз?
Совет космонавтларына еши олсун!

Лазым олан һәрфи артырын: дода.лар, уша.лар, ус.алар, дос.лар

III синуиф шакирдларына мүстәгил иш верилдикдән сонра, мүәллим II синуифлә мәшгул олур. Оныларын мүстәгил ишләри јохланылыр вә рабитәли нитг вәрдишләри үзрә иш апарылыр. Шакирдләрә 2 нөмрәли чалышманы мүстәгил јеринә јетирмәк тәпшырылыр. Мүәллим II синуифлә ишә башлајыр, карточкалары јыгыр, мүстәгил ишләрин нәтичәсини елан едир, сәһвләр үзрә иш апарыр. Сонра шакирдләр 3 нөмрәли чалышма үзрә мүстәгил ишә башлајырлар. Мүәллим II синуиф шакирдләри илә былаваситә мәшгул олур, онларын мүстәгил ишләрини јохлајыр. Сөзүн сәтирдән-сәтрә кечирилмәси вәрдишинин

мөһкәмләндирилмәси үзрә јазы тахтасында иш апарылыр. Һәр икә синуифин шакирдләри мүәллимин јазы тахтасына јаздыгы сөзләрдә истифадә етмәклә чүмлә гурурлар.

Нәһәјәт, ешә тәпшырыг верилир. II синуиф үчүн чалышма 3; III синуиф үчүн чалышма 4.

Гираәт дәрсләри нисбәтән аз мүстәгиллик тәләб етдијиндән мүәллим јени материалын изашына ајани әсәнт үзрә ишн, шакирдләрин ифадәли вә сечмә гираәтин тәшкил етмәклә чәтнелик чәкирләр. Буна көрә дә ашагыда II вә III синуифләрдә ана дилиндән ејни мөзүлу дәрсләрин тәшкили имканыны верярик:

II синуиф

Б. Аббасзаде, «Салам, дәрмә мәктәб»
Р. Әфәндијев, «Пајыз»
«Пајызда»
«Гарға вә түлкү»
М. Сејидзаде, «Шанлы Октябр»
Совет һакимијәти гурулана гәдәр фәһләләр нечә јашајырдылар.
М. Сејидзаде, «Гыш кәлди»
«Москва»
З. Хәлил, «Бәјүк гүввәтә архаланмышыг»
Ә. Мәммәдханы «Адымыз гисәсдыр»
М. Чәләл, «Әлмәз гәһрәман»
«Һаза дејүшү»
К. Курашкәвич, «Кәнч партизанлар» (I һис.)
К. Курашкәвич, «Кәнч партизанлар» (II һис.)
Л. Кассин, «Совет әсмәринә әбидә»
В. Терешкова, «Восток 6»
«Илк баһар»
А. Шаиг, «Јаз күнләри»
Б. Нүсәјизаде, «Әнәз бабамыз»
А. Улјанов, «Графини ким сындырды»
Н. Калма, «Гырмызы башмаглар»
С. Вәлијев, «Бир сәһәнк су»
М. Хошкынаби, «Ситарә аглајыр»
Н. Хәзри, «Марал»

III синуиф

Н. Кәнчәви, «Илк күн»
М. Рзагулузаде, «Пајыз кәлир»
М. Дилбәзи, «Пајызда»
Ә. Сабир, «Гарға вә түлкү»
Л. Гмуловски, «Ганлы базар күнү»
А. Кононов, «Разлив келү әтрафында»
М. Сејидзаде, «Биринчи гар»
М. Сејидзаде, «Москва»
А. Кононов, «Ордуун јаранмасы»
А. Тихонов, «Икид партизан»
М. Дилбәзи, «Партизан»
Исрафил Мәммәдов
И. Бабајев, «Икид өләр, ады галар»
Кәнерал Бәзи Асланов
В. Хомчешко, «Кәнерал Доваторун чәкләри»
Ә. Гулијев, «Совет космонавтлары»
М. Раһим, «Баһар кәлсин»
С. Вургун, «Јаз дејир ки»
Р. Рза, «Ленин»
В. Вонч-Брујевич, «В. И. Ленин ушагыг вә кәнчлик илләри»
Ә. Садыг, «Зәргәләм»
З. Чаббарзаде, «Јер үзүндә ушагыглар»
Ә. Мухтар, «Мәним дә вәтәним лар»
О. Сарывәлли, «Мараллар»

СИНУС

мөвзусу: Р. Әфәндијев.

...жана дәрсин мөгсәди шакирд,
...сәһизда тәбиәт (ағачлар,
...һауалар, гушлар, инсанла-
...һәм с.) һаггында мәлүмат
...онларда материалист
...формалашдырмаг-

...и ки синифлә кириш мұсаһи-
... мұәллим илин фәсилләри,
... фәслин ајлары, хұсусијјәтләри
... сорушур. Шакирдләр јени-
... јәј һағгында ағыздолу-
... ырлар. Сөз јох ки, бу тә-
... Мұәллим јәј фәслинин ан-
... сорушур. Сонра ниш бә-
... етдирир:

— Иста јај ила сојуг гыш ара-
ны дасы фэсил вар?

— Сизин фикринизчә, пајызда
...вечә олур?

— Отлар, жарпаглар нә үчүн са-

— Бушлар нэ үчүн көчүр?

Шайхларим шакирдләри баша са-
гынна, паъзын эвәли јауын ахы-
нлаштугундан һавалар нисбәтән
көчәйгәнчә вә ғыш јахынлашдыгча
Сојугларын дүшмәси отла-
рда, кешәләрдә, чәлләрдә јемин
күчәйгәнчә, һәшәрәтын киздәнмәси
Сојугларын көчмәсинә сәбәб

Мүәллим әјани вәсанти—пәј-
ым тәхвирини јазы тахтасындан
шәһәр (шәһилдә кәндин кәнары,
шәһәр, отлар, татарлашыб учан
шәһәр тәсвир олунур) мүсаһибәјә
шәһәр. Ше'рләрин мәзмунуна
шәһәр олараг, мүәллим шакирд-
шәһәр дигәтини бу вә ја дикәр тәс-
шәһәр үзәриндә чәмләшдирир.

Мүәллим да'вати илэ һәр син-
гирдәки шәкирдләриндән бир-икиси
алулур. Мүәллим II синифлә
дәгәрә мусәһһибә тәшкил едир.

III сınıf

Дәрсин мөвзусу: М. Рзагулузadə,
«Пајыз кәлир».

«гышлаг» сөзүнүн экин олан сөзү тапмагы вә ше'ри сәссиз охумагы тапшырыр. О, III синиф шакирдлэри үчүн ше'ри ифадәли охујуб мүсаһибәјә башлајыр. Ифадәли вә сечмә гираәт үзрә иш апарылыр: «пајызда һавалар», «пајызда мејвәләр», «пајызда ағачлар вә јарпаглар», «пајызда гушлар». Шакирдләрә сәссиз охумагы вә «ајаз», «чискин», «ширәләниб» сөзләриннә синонимләр тапмагы тапшырдыгдан сонра II синиф шакирдләриндән «гышлаг» сөзүнүн антоними хәбәр алыныр. Шакирдләр «јајлаг» сөзүнү чүмлә ичәрисиндә ишләдиләр. Сечмә гираәт апарылыр: «Пајызда һавалар», «Пајызда кечә вә күндүз», «Пајызда гушлар» вә с.

III сныфян тапшырығы: јохландыгдан сонра мўәллим һәр ики сныфин шакирдләрн илә јекун мўсаһибәси апарыр:

— Пајызда һавалар нечә олур?

— Пајызда јарпагларын, чичәк-
ләрин, отларын рәнки нечә олур?

— Бә'зи гушлар пәйызда һара
көчүрләр?

— Пајызда һансы гушлар учуб
бизим јерләрә кәләр?

— Гушлар нэ үчүн көчүрлэр?

Мүәллим пајыз һатгында ша-
кирдләрден билдикләри элавә ше'р-
ләри сорушур вә ев тапшырығы ве-
рир.

Нәтижәдә, шакирдләр паъзын аламәтләри һаггында садә елми мә'луматлар әлдә етмиш олулар.

Беләликлә, ејнадлы мөвзуларын тәдриси просесиндә комплект тәркибиндә апарылан мұсаһибәләр, рәнкарәнк чалышмалар шәкирдләрин фәаллығыны вә тәлим матерналына марағыны хејли артырыр.

«ГАЛЫГЛЫ БӨЛМЭ» МӨВЗУСУНУН ТЭДРИСИНЭ ДАИР

С. ҺАМИДОВ

В. И. Ленин адына АПИ-ни досенти

Ибтидан синифларда ријазижатдан өјрәнилән һәр бир јени мөвзу тә'лимин сонрақы мәрһаләләриндә инкишаф етдирилир вә дәринләшдирилир. II—III синифларда өјрәнилән «Галыглы бөлмә» мөвзусу бу чәһәтдән даһа характерикдир. Мәктәб ријазижат курсунда галыглы бөлмә мүнһүм јер тутур вә әдәлләр арасындақы бөлүнмә мүнәсибәтләринин ашкар едилмәсиндә бөјүк рол ојнајыр.

Мә'лумдур ки, галыглы бөлмәнин өјрәнилмәси илә бөлмә әмәли үмүмиләшир. Лакин галыглы бөлмә нәинки ибтидан, һәтта јухары синифларда дә шакирдләр үчүн бөлмәнин «әлверинсиз» һалы олараг галыр. Галыглы бөлмәнин өјрәнилмәси шакирдләри мугајисәләр нәзәријәси элементләри илә таныш етмәјә, мүхтәлиф дөври һадисәләрин мүддәтләрини габагчадан һесабламаға (мәсәлән, тәғвим тәртиб едилмәси вә с.) имкан верир. Бу нәзәријә мугајисәләр методуна әсасланыр. Бу метод мүхтәлиф ријазин һесаблама-ларда да мүнвәффәғијјәтлә тәтбиғ олунур, онун маһијјәти исә галыглы бөлмәјә әсасланыр. Бу чәһәтдән галыглы бөлмәнин ибтидан синифларда тәдриси мараг доғурур.

Галыглы бөлмә һаггында илк дәфә II синифда 100 даирәсиндә чәдвәлдәнкәнар вурма вә бөлмә мөвзусунун тә'лиминдән сонра мә'лумат верилир. Бу вахта гәдәр шакирдләр истәр мәсәлә вә мисалларын һәл-линдә, истәрсә дә мүхтәлиф практик ишләрдә бир әдәдин о бири әдәдә галыгсыз бөлүнмәси һалларыны нәзәрдән кечирмиш, галыглы бөлмәјә исә үстүөртүлү шәкилдә раст кәл-мишләр: мәсәлән, өлчмәдә тәғриби нәтичәнин алынмасы вә ја нәтичәнин јуварлаглашдырылмасы, адлы әдәлләрин хырдаланмасы вә чәв-рилмәси ($62\text{ см} = 6\text{ дм } 2\text{ см}$, бу, о де-мәкдир ки, $62:10 = 6$ (галыг 2)) ки-ми чалышмаларда билаваситә га-лыглы бөлмә тәтбиғ олунур.

II синифда 100 даирәсиндә галыглы бөлмәнин өјрәдилмәси һа-ғыдақы мәғсәдләрә хидмәт едир.

1) шакирдләрин бөлмә әмәли аид биликләринин кенишләндирил-мәси вә дәринләшдирилмәси;

2) вурма вә бөлмәнин чәдвәл һа-ларына даир биликләринин тәтби-ғи үчүн јени шәраитин јарадылмәси;

3) чәдвәлдәнкәнар вурма вә бөл-мәнин һесаблама пријомларына тәтбиғ едилмәси;

4) јазылы бөлмә алгоритмин өјрәдилмәсинә һазырлыг.

«Галыглы бөлмә»јә аид биринчи дәрсдә һазырлыг характерли мәсә-лә вә мисаллар, сонра исә бөлмә галыг алынған һала аид мисаллар верилир. Шакирдләр индијәдә ри-јазижатдан, хусуси һалда, дәрсдә аид кифәјәт гәдәр биликләр та-занмышлар. Она көрә дә илк дәр-сдә галыглы бөлмәјә аид чалыш-малар там бөлүнмәјә аид чалыш-маларла мүнәјнәт олунур. Бөлүн-мәдә верилән ики әдәд (бөлүнән вә бөлән) көрә гисмәт та-пылыр. Галыглы бөлмәдә исә әдәд иштирак едир: верилмиш бөлүнән вә бөләнә көрә гисмәт вә гал тапылыр.

Индијәдәк шакирдләр истәһәк ики әдәди топламағын вә вурма һәмишә мүмкүн олдуғуну, чәдвә әмәлини мәһдудлашдыран шәра-ит билир, ики әдәддән бирини дик-тә һәл нә бөлмәјин мүмкүн олуб-олма-ғыны исә билмирдиләр. Буна кө-рә дә дәрсликдә биринчи дәрсдә верилмиш чалышмаларда бәрә-һиссәләрә бөлмә мәсәләләринә һа чох үстүнлүк верилир. Буна јанашы, әдәлләрин бөлүнмә ма-һијјәтинә даир биликләри кениш-ләндирмәјә хидмәт едән чалыш-малар да вардыр. Бу дәрсдә илк дәр-сдә сәһнәләшдирилмиш чалыш-малара хусуси јер верилир: мәсә-лән, үч шакирд синфин гаршысына та-пылыр, онлардан бири 14 чәдвә

Бәрабәр пәјләйр, сонра ја-
хында жазыр:

$$14:2=7 \text{ (чөп).}$$

Сонра һәмнин шакирд мүәллимни
һәмнин 15 чөпү ики һәфәрә бә-
рабәр пәјләйр вә бир чөп артыг га-
лыгы. Ә дејир: 15 чөпү ики һәфәрә

бәрабәр пәјләјанда, һәрәсинә 7 чөп
душур вә бир чөп артыг галыр.

Мүәллим буну жазы, тахтасында
жазыр: $15:2=7$ (галыг 1). Даһа сон-
ра мүәллим жазы тахтасында аша-
ғыдакы мисаллары жазыб, чавабла-
рыны жазмағы шакирдләрә тәклиф
едир:

$$8:2=$$

$$9:3=$$

$$12:4=$$

$$9:2=$$

$$10:3=$$

$$13:4=$$

$$10:2=$$

$$11:3=$$

$$15:4=$$

$$11:2=$$

$$12:2=$$

$$16:4=$$

Сонра галыгы бөлмәјә аид икинчи
шакирдләр бөлмә заманы
галыгын бөләндән кичик ол-

масыны өјрәнирләр. Бу дәрәдә чәд-
вәл—чалышмалардан истифадә ет-
мәк даһа әлверишлидир: мәсәлән,

бөлүнән	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
бөлән	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
гисмәт	7									
галыг	0									

Сонра бөлмәдә дөрд әдәдин
етмәси бу чәдвәлдән аш-
адыр. Бу чәдвәл долдурул-
сонра белә бир нәтичә чы-
галыгы бөлмәдә алына
бөјүк галыг бөләндән бир
кичик олур.

3, 4 вә 5) бөлмәдә алына билән га-
лыглары мүәјјәнләшдирирләр.

Үчүнчү дәрәдә һәр ики бөлмә һа-
лы мүгајисә едилир вә шакирдләр
бу нәтичәјә кәлирләр ки, галыгы
бөлмә бөлмәнин үмуми һалыдыр.

Бу дәрәдә ашағыдакы кимн чәд-
вәл—чалышмалардан истифадә ет-
мәк оләр.

бөлүнән	32	33	34	35	36	37	38	39	40
бөлән	4	4	4	4	4	4	4	4	4
галыг									

Сонра дәрәдә галыгы бөлмә
өјрәдилир. Јә'ни, галыг-
бөлмәдә гисмәти тапмаг үчүн бө-
лүнүб вә бөлүнәнә ән јахын
әдәди (бөлүнәндән бөјүк ол-
мәк әртти илә) тапмаг лазым-
мәсәлән, 37 әдәдин 8-ә бөлүб,
тапмаг үчүн 8-ә бөлүнән
37-јә ән јахын оланыны
лазымдыр; һәмнин әдәд 32-
Дәмәли, $37:8=4$ (галыг 5).

Чалышма 1. 2-јә бөлүнән әдәд-
ләр сырасыны (20-јә гәдәр) жазыи.
Бир шакирд жазы тахтасында, га-
ланлары дәфтерләриндә жазырлар:
2 4 6 8 10 12 14 16 18 20

Мүәллим бу сырадакы һәр бир
әдәди 2 илә галан вуруғун һасилн
шәклиндә жазмағы тәләб едир. Белә
бир жазылыш алыныр:

2.1 2.2 2.3 2.4 2.5 2.6 2.7 2.8 2.9 2.10.
Мүәллимни тәклифи илә шакирд-
ләр бу сыра әдәдләринин һәр бири-
ни бир ваһид артырырлар. Белә бир
әдәдләр сырасы алыныр:

3 5 7 9 11 13 15 17 19 21 вә бу
әдәдләри 2-јә бөлүкдә галыг 1 алы-
ныр.

Бу чалышма ашағыдакы нәтичә-
ни чыхармаға имкан верир: төк

эдәдләрн 2-ја бөлдүкдә галыг 1 алыныр.

Чалышма 2. 83 см, 145 см вә 234 см-и десиметр вә сантиметрләрлә ифадә един.

Шакирд жазыр:

$$83 \text{ см} = 8 \text{ дм } 3 \text{ см.}$$

$$145 \text{ см} = 14 \text{ дм } 5 \text{ см.}$$

$$234 \text{ см} = 23 \text{ дм } 4 \text{ см.}$$

Мүәллим изаһ едир ки, бурада чевирмә апараркән, 10-а бөлмәдән истифадә едирик. Ја'ни һәмнн бәрәбәрликләри белә дә јазмаг олар:

$$83 : 10 = 8 \text{ (галыг 3).}$$

$$145 : 10 = 14 \text{ (галыг 5).}$$

$$234 : 10 = 23 \text{ (галыг 4).}$$

Белә чалышмалар галыглы бөлмәнин маһијјәтини ачмағы өјрәдир.

Шакирдләр компонентләрлә әмәл нәтичәси арасындакы асылылыгы билир вә мәһһул компонентн тапмағы бачарырлар. Бурада да бөлмәнин тә'рифини хатырладыгдан сонра, галыглы бөлмәдә әмәлин дүзкүн јеринә јетирилиб-јетирилмәдијини јохламаг вә ја мәһһул бөлүнәни тапмаг үчүн гаданы вермәк олар: галыглы бөлмәдә бөлүнәни тапмаг үчүн бөләнн гисмәтә вуруб, галыгы үстә кәлмәк лазымдыр.

Бу һагда нә II—III синифләрин ријазиијат дәрсликләриндә, мүәллим үчүн јазылмыш методик көстәришләрдә вә диқәр методик әдәбијатда һеч бир сөз дејилмир.

Һалбуки II синиф шакирдләри артыг биринчи вә икинчи пилләли әмәлләрә анд тәһликләр һәллинн, мәсәлә һәллинн дүстур вә ја әдәди ифадә шәклиндә көстәрмәјн билирләр. Әлбәттә, бурада галыглы бөлмәнин аналитик шәкли јалныз әдәдләр үзәриндә көстәрилә биләр.

Н. Г. Уткина вә А. М. Пышкәлонун мүәллим үчүн јаздылары вә сәнтдә галыглы бөлмәјә анд чохла мараглы чалышмалар верилмишдир. Буналары һәлл едәркән галыглы бөлмәнин аналитик шәклиндән истифадә едилмәси һәлл просесини ојаниләшдирир вә мүһакимә апармағы асанлашдыр.

Инди һәмнн вәсәнтдән бир нечә характерик чалышманын һәлли методикасыны нәзәрдән кечирәк.

1. (426) 1) һансы әдәди 7-ја сәк гисмәтдә 6, галыгдә 4 алыныр.

Бу чалышманын һәлли X (галыг 4) вә ја $X = 6 \cdot 7 + 4$ шәкл кәтирилир ки, $X = 46$ алыныр.

2. (427) 100 әдәдини мәһһулдә бөлдүкдә, гисмәтдә 7 вә галыг алыныр. Мәһһул әдәди тапын.

Шакирд жазыр: $100 : X = 7$ (галыг 2) вә ја $100 = 7X + 2$, бурада $7X = 100 - 2$, $X = 14$.

Бу мисалын һәллиндә шакирдлә мүһакимә апарә биләр: 100 мәһһул әдәдә бөлдүкдә галыг алынмышдырса, онда 100-дән галыгы чыхсаг, алынған фәрг 7-ја бөлүнәчәк вә алынған гисмәт шәкл тарылан әдәд олачагдыр.

3. (432), һансы ән кичик гәмли әдәди 17-ја бөлдүкдә 2 алынар?

Һәлли: шакирд галыглы гәмли пријомуна әсасән мүәјјән едир: 17-ја бөлүнән ән кичик икирәк әдәд 17-дир. Демәли, ахтарылған әдәд 19-дур.

4. (431) 15-ә бөлдүкдә 7 галыглары алынған бүтүн икирәк әдәдләри сөјләјин.

Бу мәсәләнин һәллинә белә ламаг олар:

— 15-ә бөлүнән ән кичик гәмли әдәд һансылыр? (15).

— Онда һансы икирәк гәмли 15-ә бөлдүкдә галыг 7 алынар? $15 + 7 = 22$, $22 : 15 = 1$ (галыг 7). Гадә илә гәлан әдәдләр дәрәжәләйр:

$$22 + 15 = 37, 37 : 15 = 2 \text{ (галыг 7)}$$

$$37 + 15 = 52, 52 : 15 = 3 \text{ (галыг 7)}$$

вә с.

Беләликлә, ахтарылан әдәдләр 22, 37, 52, 67, 82, 97 олур.

Галыг 9 олан һәл үчүн дә әдәдләри мүһакимә апарылыр.

Шакирдләрә мүстәгил иш вә ашағыдакы чалышмалары тәһлил етмәк олар:

1. 3-ә бөлдүкдә галыг 1 алынған әдәдләр ардычыллыгыны (20-гәдәр) јазын (шакирдләр 4 әдәд 3-үн мисилләрини әлавә етмәк тәләб олуған ардычыллыгы тапалар).

2. 4-ә бөлүндүкдә галыг 1 алынған әдәдләр ардычыллыгыны (20-ја гәдәр) јазын.

Иккинчи III синифда галыглы бөлмә курсунда анд материалын тәдрис иткәнләрини нәзәрдән кечирәк. Бу синифда биррәгәмли әдәдә вә адлы әдәдләри биррәгәмли әдәдләрә бөлүмәләриндән сонра 10-а, 100-ә вә 1000-ә вурма вә бөлмә өйрәдилик. Бу синифда һазырлыгдан сонра 10-а, 100-ә вә 1000-ә галыглы бөлмә өйрәдилик. Бурада һәм шифаһи һәм бөлмә пријомларыны кенишләндирәк, һәм дә галыглы бөлмә һагигаһи биләкләри дәринләшдирмәк өйрәтү тутулур. Белә ки, кәләчәк IV—V синифләрдә) онлуг кәср һагигаһи мә'лумат верәркән, III синифда әдәд едилик биләкләр бүтүн ролуну ойнајачагдыр: мәсәлән, махрәчи ваһид вә сыфырлардан ибарәт олан ади кәсрләрин онлуг кәср шәклиндә јазылмасы, онлуг кәсрдин 10, 100 вә с. дәфә артырмасы вә с.

Мүәллим үчүн јазылмыш вәсантлар («Үчүнчү синифда ријазийәт») галыглы бөлмәдә икки дәрәҗә кәср өйрәтүшдүр. Лакин «Сыфырларла бирләшкән әдәдләрин вурулмасы вә бөлүмәси» мөвзусунда 10-чу дәрәҗә галыглы бөлмәдә кәср олунушдур. Бурада 60-а, 90-а вә б. к. әдәдләрдә галыглы бөлмәдән сөһбәт өйрәтүш. Әлбәттә, әввәлки икки дәрәҗә кәср олараг, бурада јазылы бөлмәдән сөһбәт олунур.

III синифда галыглы бөлмәдә анд өйрәткән дәрәҗә 2-ја, 3-ә, 5-ә, 10-а кәсрдин әдәдләр ардычыллыгыны өйрәтмәк ләзымдыр. Бундан сонра IV синифда галыглы бөлмәдә анд өйрәткән биләкләри хатырлатмаг өйрәтүш, ашагыдакы кими мисаллар верилә биләр: 37-ни 8-ә, 43-ү 6-ә, 52-ни 9-а бөлүмә вә әмәли јазын.

Бурада шакирдләрдән һәр икки јазылмыш (мәсәлән, $37:8=4$ (галыг 5) вә $37=8\cdot 4+5$ кими) тәләб етмәк

ләзымдыр. Бундан сонра белә тапшырыг верилә биләр:

«37, 38, 39, 40 әдәдләрини 10-а бөлүмә вә әмәли јазын». Бурада ашагыдакы јазылышлар алыныр:

$$\begin{aligned} 37:10 &= 3 \text{ (галыг 7)}, & 37 &= 3 \cdot 10 + 7 \\ 38:10 &= 3 \text{ (галыг 8)}, & 38 &= 3 \cdot 10 + 8 \\ 39:10 &= 3 \text{ (галыг 9)}, & 39 &= 3 \cdot 10 + 9 \\ 40:10 &= 4 \text{ (галыг 0)}, & 40 &= 4 \cdot 10 + 0. \end{aligned}$$

Бу јазылышлары нәзәрдән кечирдикдә, ашкар олур ки, 31-дән 39-а гәдәр әдәдләри 10-а бөлүмәдә алынган галыглар һәмдин әдәдләрин тәкликләриндән ибарәтдир.

Беләликдә, үмуми нәтиҗә чыхарылыр: јуварлаг олмајан истәнилик әдәди 10-а бөләркән, һәмдин әдәдин онлуглары сајыны көстәрән әдәд гисмәт, тәкликләри көстәрән әдәд галыг олур.

Бундан сонра 100-ә бөлмә изаһ олунур. 100-ә галыглы бөлүмән илк әдәддән башламаг ләзымдыр: $101=100+1$, демәли, $101:100=1$ (галыг 1) $102:100=1$ (галыг 2), $103:100=1$ (галыг 3) вә с.

Бу гајда илә 1000-ә бөлмә изаһ едилик. Мүәллим шакирдләрә хатырладыр ки, 10-а галыглы бөлмәдә алына билән галыгларын ән бөјүјү 9, 100-ә бөлмәдә 99, 1000-ә бөлмәдә 999 ола биләр.

Демәли, 10-а, 100-ә, 1000-ә вә с. әдәдләрә галыглы бөлмәдә бөләнләки сыфырларын сајы гәдәр бөлүмән әдәддә сағдан рәгәмләр ајырмаг киҗәтдир. һәмдин рәгәмләрин көстәрдијн әдәд галыг, галан рәгәмләрин көстәрдијн әдәд исә гисмәт олачагдыр.

Үмумијјәтлә, ибтидан синифләрин ријазийәт курсунда галыглы бөлмә тез-тез тәтбиг олунан аңлајышдыр. Ону мүнәзәм тәкратламаг вә буна даир шакирдләрин биләкләрини дәринләшдирмәк ләзымдыр.

ТӘ'ЛИМ МЕТОДЛАРЫНЫҢ ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИНӘ ҲӘСР ОЛУНМУШ КОНФРАНС

Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији вә Азәрбајҗан Елми-Тәдғигат Педагожи Елмләр Институту 1977-чи илин ахырларында Бақы шәһәриндә «Тә'лим методларының Сов.ИКП XXV гурултајы гәрарлары бахымындан тәкмилләшдирилмәсиниң нәзәри вә практик мәсәләләри» мөвзусунда республика елми-практик конфрансы кечирмишләр.

Конфрансы кириш сөзү илә Азәрбајҗан ССР маариф назир, академик М. М. Мөһдизадә јолдаш ачмыш, Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин директору З. И. Гаралов «Орта үмум-тәһсил мәктәпләриндә тәбијјат-ријазиијат фәнләриниң тәдриси процесиндә тәтбиг едилән тә'лим методлары вә Сов.ИКП XXV гурултајы гәрарларына ујғун оларақ онларын тәкмилләшдирилмәси јоллары» мөвзусунда, һәмин институтун директор муавини вәзифәсини ифа едән Ј. Ш. Кәримов «Һуманитар фәнләрини тәдриси процесиндә тәтбиг едилән тә'лим методлары вә онлары тәкмилләшдирмәјин әсас истигамәтләри» мөвзусунда мә'рузә етмишләр.

Республика ММТИ-нин директору вәзифәсини ифа едән Ј. Р. Таһиров «Ғабағчыл иш тәчрүбәсиниң әрәнилмәси вә үмумиләшдирилмәси тә'лим методларының тәкмилләшдирилмәјин әсас истигамәтләриндән бәлкини», В. И. Ленин адына АПИ-ниң психолокија кафедрасының мүдир Ә. Әлизадә «Тә'лим методларының психоложи әсаслары», «Азәрбајҗан мәктәби» журналының баш редактору Ә. А. Ағајев «Тә'лим методларының тәтбиг олунамасы вә тәкмилләшдирилмәси ишиндә республика педагожи мәтбуатының ролу», Азәрбајҗан ЕТПЕИ педагокика нәзәрјәси вә тарихи шә'бәсиниң мүдир Ә. Ш. Һәшимов «Тә'лим методларының тәрбијәви ролу» һаqqында әлавә мә'рузә илә чыхыш етмишләр.

Конфрансың ибтидан тә'лим бәзмәсиндә алим вә мүәллимләриниң мә'рузә вә чыхышлары динләнилмишдир. Ашағыда ибтидан тә'лимә дән мә'рузә вә чыхышларын бә'зиләрини охучуларә тәғдим едирик.

РИЈАЗИЈАТЫҢ ТӘДРИСИНДӘ ПРОБЛЕМЛИ

ТӘ'ЛИМДӘН ИСТИФАДӘ

З. ОСМАНОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин баш елми ишчиси

Тә'лимниң кејфијәтиниң күнүн тәләбләри сәвијјәсинә ғалдырмағ, тә'лим методларының дүзкүн сечилмәсиндән вә тәтбиг олунамасындан, еләчәдә дәрси методик чәһәтдән дүзкүн гурулмасындан чох асылдыр. Тә'

лим методлары вә пријомларын дүзкүн сечилмәси дәрсиң нөвүн тәдрис материалының хүсусијәтигән асылдыр.

Һәр һансы бир мәгсәд үчүн тәлиф методлардан истифада етмәк

мүмкүн олдуру кимн, бир методдан башка метод мөксөдлөр үчүн истифадасыз етмек мүмкүндүр. Мүасир методдорго өбтидан синифләрда елө методлар вә пријомлар тәтбиғ едиләдиләр ки, шакирдләрн мүстәғил әрәкәткә жүрүтмәжә, охшар вә фәргәли әдәтләрн арашдырмаға, үмүмиләшдирмә апармаға, нәтичә чыгармаға јөнәлтснн, онлары чоҳ да әдәтләрн олмајан масәләләрнн һәлли әдәтләрдә һисмн-ахтарычылығ вә тәдғигатчылығ һабилитәтинн һикмәтләрн етдирснн. Бүтүн булар проблемли тәлимн мүһүм бир вәснәт әдәти әрәли сүрүр.

М. Н. Скаткин көстөрнр ки, («Мүасир дәрәс вә она верилән тәләбләр», «Шәһәрбајчан мәктәби» журналы, 1977, № 3, сәһ. 54) проблемли тәлимн үч методунә) биликләрнн проблемли шәрһи, б) һисмән-ахтарычылығ, в) тәдғигатчылығ методунун әдәти илә һәјата кечирилир.

Проблемли тәлимнн маһијјәти нәдән ибарәтдир?

Проблем вә проблем ситуасијанын маһијјәтиннн нәдән ибарәт әдәти чоҳдан сүбүт едилмишдир. М. Н. Скаткин вә И. Ј. Лернер јаратқан: «Проблем һәлли үсулу вә әдәтичәси әввалчәдән шакирдә әдәтләрн олмајан елә бир тапшырығ, нәдән бир чәтинликдир ки, мәктәбли әдәти һәллигә киришә билмәк үчүн әдәти билик вә бачарығларә маһијјәтлә әдәтләрн олмадыр». Башға сөзлә, тәлимнн проблем шакирдин гаршысына еткән елә бир чәтинликдир ки, нәдән нәтичәси вә арадан галдырылған јолу мәлум дејилдир. Анчағ әдәти биликләрнн көмәји илә чәтинликә арашдырмагдан өтрү шакирд өз гүввәләрннн сәфәрбәр етмәк әдәти вернр, һәм дә мүәјјән әдәти јарадыр. Демәли, шакирдин әдәтиәсинә елә бир проблем гојур ки, бу проблемнн һәлли просесиндә әдәти бир нечә фикри әмәлијјәтдан әдәти, тәркиб, мүгајисә, мүшаһидә, мүһәккәмә, үмүмиләшдирмә вә с.) әдәтигә истифадә етмәли олур.

Проблемли тәлимдә әдәти сүрүрә суала шакирд һеч дә һәмишә әдәти верә билмир, бурада шакирдә әдәти чаваб алмағ зәрури ол-

мур, мәгсәд шакирди мүәјјән чәтинликә салмагдан, мәлум биликләрлә әдәти верилән билик арасында әдәтијјәт јаратмагдан, беләликлә дә мәктәблиләрдә әдәти материалы мәһимсәмәк үчүн мәһәмми тәләбат јаратмагдан ибарәт олур.

Шакирдин фикри мүстәғиллијинн вә фәаллығынн артырмағ үчүн әдәти марһәлә тәдريس просесиндә проблем ситуасијанын јарадылма-сыдыр. Сонра нечә ондан чыхмағы бачармағ лазымдыр. Проблем ситуасијадә шакирд ахтарыш тәләб әдән вәзифәләрлә гаршылашыр, әдәти сүрүрән проблемнн гојулмушун вә һәллигә лазым олдуғуну дәрк едир.

Суал олунур: — Бәс тәдريس просесиндә проблем ситуасијанын маһијјәти нәдән ибарәтдир?

Дәрәдә проблем ситуасијанын јарадылмасынн маһијјәти ондан ибарәтдир ки, әдәти дәрсин мөвзусу синфин гаршысында шаблан гајдада дејил, елә кириш мүсаһибәси илә гојулур ки, бурада шакирдләр ахтарыш тәләб әдән әдәти вәзифә илә гаршылашыр, әдәти сүрүрән тәдريس проблемннн һәллигә вәчиб олдуғуну дәрк едир вә билнрләр ки, бунсүз сонракы биликләрн мәһимсәмәк олмаз. Бу чүр јанашма, шүбһәсиз, ушағларда бөјүк дәркәтмә марағы, һәр шеји дәрндән өјрәнмәк һәпәси, әдәти алајышлары јахшы өјрәнмәк еһтирасы доғурур, гаршыја гојулмуш проблемнн ачылмасына јөнәлдилән кәркин зәһни фәалијјәт үчүн јахшы имканлар јарадыр.

Проблемли тәлимдә әдәти алајыш проблем ситуасијасынн јарадылмасыдыр. Проблем ситуасија проблемнн шәрһи дејил, ситуасија ардычылығ бахымындан проблемнн архасынча кәлмир, әксинә әввалчә ситуасија јарадылыр, проблем мејдана чыхарылыр, сонра нечә проблемнн һәллигә вә һәллигә јохланмасына башланыр.

Проблемли шәрһдә әдәти һәғигәтинн һарадан кәтүрүлдүјү сүбүт олунур, проблемли шәрһ диалектик тәрәдә дүшүнмәји өјрәдир, ушағлары әдәти ахтарычылыға сөвг етдир, тәдريس материалына марағы

артырыр, аялаушыларын формалашмасына кениш имкан жарадыр вэ с.

Бэ'зэн гаршыжа гојулан проблемн эсасэн мүэллим һәлл етдијиндән, ушаглар ахтарычылыға гисмән гошулдуғундан бу методу гисмән-ахтарычылығ алландырырлар. Мүэллим тапшырығы тәртиб едир, јахуд дәрсликдән көтүрүр, ону көмәкчи һиссәләре ајуырыр, сонра исә ахтарыш аддымларыны шакирдләре ичра етдирир.

Башга сөзлә, мүэллим шакирдләрин гаршысында проблем гојур, онларын буна күчү чатмадыгда проблемн, бири дикәриндән доған, бир-бири илә бағлы олан суаллара ајуырыр, нәһәјәт, һәллини баша чатдырыр.

Тәдгигатчылығ методу илә тәшкил олуна дәрсдә шакирдләре һазыр биликләр верилмир, гаршыда проблем гојулур вэ ушаглар өзләри һәлл етмәли, биликләри мүстәгил газанмалы одурлар. Бу просесдә шакирдләр бир нәв тәдгигатчы вәзијәтиниә дүшүрләр. Бу метод шакирдләри проблемләри һәлл етмәк үчүн јени-јени јоллар ахтармаға, јарадычы дүшүнмәјә алышдырыр. Беләликлә, ушагларын идрак фәәлијәти даһа да инкишаф етдириди.

Мүасир ријазиијат програмы вэ дәрслији елә тәртиб едилмишдирик, тәлим просесиндә проблемлилик тәбиин шәкилдә мејдана чыхыр.

Мөвзуларын бир гисминдә, мәтили мәсәләләрин һәллиндә, дидактик материаллардан истифада етмәклә апарылан чалышмаларын јеринә јеткирилмәсиндә, практик ишләрин апарылмасында, бә'зи мисалларын һәллиндә вэ с. өзүнәмәхсус проблем вар.

Адәтән, мүэллимләрин бир гисми шакирдләрин ишини асанлашдырмағ мәгсәди илә ејни нөвлү мәсәләләрин һәллине анд чоҳду чалышмалар верилләр. Бу, шакирдләрин јарадычы фәәлијәтиниә һеч бир гита вермир, әксинә онлары һәвәсдән сәләр.

Фикримизн бир нечә мисалла ајдынлашдырмаға чалышағ. Мүэллим

I синифдә шакирдләри дүзбучағла вэ квадратла таныш едәрәк ушагларын дигтәтини хусуси чәдвәлә чәлб едир. Чәдвәлдә дүзбучағла вэ гырмызы, квадратлар исә көј рәңклә верилмишди. Ушаглар өјрәниләр ки, гырмызы рәңкли фигуралар дүзбучағлы, көј рәңкли фигуралар исә квадрат адланыр. Бундан сонра мүэллим синфа белә бир суалла тарачиәт едир: «Нә үчүн гырмызы рәңкли фигуралар дүзбучағлы, көј рәңкли фигуралар исә квадрат адланыр?». Буинула мүэллим шакирдләрин гаршысында чәтин проблем гојур. Бу заман мә'лум биликләри јени биликләр арасында зиддијәт јараныр. Шакирдләр суала чәдвә верә билмирлар. Һәмин суала чәдвә вермәк үчүн фигуралар үзәриндә ишләшәдә апарырлар, онларын охшаш вэ фәргли чәһәтләрини мүғәјизә едирләр:

Охшар чәһәтләр: фигураларын һәр биринин 4 тәрәфи, 4 бучағы вэ тәпәси вар.

Фәргли чәһәтләр: квадратын һәр түн тәрәфләри бәрәбәрди, дүзбучағлынын исә гаршы тәрәфләри бәрәбәрди.

Бу чүр тәһлил вә мүғәјисәнин нәтижәсиндә идрак фәәлијәти јуксаклир.

Башга бир мисал. Икирәгәмли әдәдин биррәгәмли әдәдә бөлүнәси II синифдә өјрәдилир. Мүэллимләрин бир гисми бу мөвзуја анд мисалларын (мәсәлән, $48 : 4$) һәлли белә тәшкил едирләр. Мүэллим ишә һи тәхминән белә апарыр: 48 әдәдин 4-ә бөлмәк үчүн, ону елә кәч тәбә топланаиларына ајурмағ дүшүнмәди ки, топланаиларын һәр бири 4-ә бөлүнсүн. Сонра исә чәдвә әдәдә бөлүнмәси гәјдәсиндән истифада едилди. Һесаблама белә одур: $48 : 4 = (40 + 8) : 4 = 40 : 4 + 8 : 4 = 10 + 2 = 12$.

Бир шакирд мисалын кедишә тәкрар едир. Буинула мүэллим мисалларын һәллини шакирдләр тәһфиндән нечә мәнимсәдијини кәчәтләшдирир.

Бә'зи мүэллимләр икирәгәмли әдәдин биррәгәмли әдәдә бөлүнмәсини белә изаһ едирләр. Биз икирәгәмли

биррэгэмли эдэдә бөлүмәси
таныш олмушуг. Билирик
бөлүмнүн һәр бир мәртәбә топ-
ланан бөләнә бөлүнүр. Артыг сиз
бу 3-ә бөлмәји бачарырсыңыз. Бу-
рада үчүн 36-ны $(30+6)$ илә әвәз
сөз, сонра чәмин әдәдә бөлүмә-
си тәдәсидән истифада етмәклә
танырыг:

$$36 : 3 = (30 + 6) : 3 = 30 : 3 + 6 : 3 = 10 + 2 = 12$$

Әгүд, тутаг ки, 52-ни 4-ә бөлмәк
имкән. Бизә мә'лум олан гәјдә-
лә тәһәт едәк: јә'ни $(50+2)$ шәк-
лидә көстөрәк. Мүәллим ушаглары
дәһәдүрмәдән мисалын һәлли јо-
луну аһәт едир. 50-ни 4 онлуг вә 1
мәңгә, 2 тәклијә ајыраг. Бурада
50-дә 4-ә бөлүнүр вә 1 онлуг
қалып. 12-ни 4-ә бөлсәк һәр һиссәјә
3 аһәт.

$$52 : 4 = (40 + 12) : 4 = 40 : 4 + 12 : 4 = 10 + 3 = 13$$

Биррэгәмли әдәдин биррэгәмли
бөлүмәси белә баша салы-
нат. Елә икирэгәмли әдәдләр вар
ки, бу биррэгәмли әдәдләрә бөл-
сәк мәртәбә топлананларын чәми
шәклиндә көстөрмәк мүмкүн олмур:
мәсәлән, $(72 : 6)$ мисалына дигтәтлә
һәл едәк. 72 әдәдин
мәртәбә топлананларын чәми шәк-
лидә көстөрмәк, бизи лазым олан
кәтириб чыхармыр. Мүәллим
бу суал верир: 72 әдәдин елә ики
топлананын чәми шәклиндә көстө-
рәк, бу топлананларын һәр бири
4-ә бөлүнсүн. Мүәллим бу суал-
ла сонра ушаглар даһа чидди дү-
шүр. Топлананларындан бирини
 $6 : 2 = 12$ көтүрәк. Топлананлардан
икинчидә 12 онлугда о бир исә 72—
 $12 \times 6 = 60$ олачагдыр. 60 әдәди 6-ја бө-
лсәк, 72 әдәдин 60 вә 12
қалып. 12-ни чәми шәклиндә көстөр-
мәк.

$$72 : 6 = (60 + 12) : 6 = 60 : 6 + 12 : 6 = 10 + 2 = 12$$

Бу мисалда икинчи топлананы (12)
бөлсәк әдәдләрлә дә (6, 24, 36, 18, 30)
бөлсәк етмәк олар. Онда һәр дәфә је-
нә вариант аларыг.

$$72 : 6 = (66 + 6) : 6 = 66 : 6 + 6 : 6 = 11 + 1 = 12$$

$$72 : 6 = (48 + 24) : 6 = 48 : 6 +$$

$$24 : 6 = 8 + 4 = 12$$

$$3) 72 : 6 = (54 + 18) : 6 = 54 : 6 + 18 : 6 = 9 + 3 = 12$$

$$4) 72 : 6 = (42 + 30) : 6 = 42 : 6 + 30 : 6 = 7 + 5 = 12$$

$$5) 72 : 6 = (36 + 36) : 6 = 36 : 6 + 36 : 6 = 6 + 6 = 12$$

Демәли, бизә ајдын олду ки, 72
әдәдин 6-ја бөлүмәси үчүн 72-ни
елә ики топлананларын чәми илә
әвәз етмәк лазымдыр ки, һәмни топ-
лананларын һәр бири бөләнә бөлүн-
сүн. Демәли, бу һаллардан еләсини
сечмәк лазымдыр ки, һесаблама да-
һа асан анарылсын: мәсәлән, $(60 + 12) : 6$ кими.

Инди ејни тәдрис материалынын
мүәллим тәрәфиндән шәрһи јолла-
рыны мүгајисә едәк.

Биринчи һалда мүәллим мәним-
сәниләчәк биликләри дәрһал ша-
кирдләрә тәгдим едир, биликләр һа-
зыр шәкилдә ушагларә чатдырылып.
Ушагларын өһдәсинә исә һәмни би-
ликләри аламаг вә јадда сахламаг
дүшүр.

Икинчи һалда шәрһ белә анары-
лып: мүәллим икирэгәмли әдәдин
биррэгәмли әдәдә бөлүмәсиндә
мә'лум олан пријомун јарамадыгы-
ны гејд едир. Сонра исә мисалын
һәлли үчүн јени јол ахтармағы ла-
зым билир. Беләликлә, ушаглары
јени үсул ахтармаға сөвг едир. Ла-
кин, мүәллим ушаглары фикирләш-
мәјә гојмадан дәрһал гаршыја го-
јулан мәгсәдә чатмаг үчүн мүһаким-
әсини јолуну көстөрир. Бу һалда
биликләр даһа асан јолла шакирд-
ләрә чатдырылып. Лакин биликлә-
рин шакирдләр тәрәфиндән дәрк
едилмәси просеси биринчи һалда
верилән шәрһдән гисмән ајрылып.

Үчүнчү һалда верилән шәрһ ша-
кирдләри даһа чох дүшүнмәјә, баш-
га сөзлә гисми-ахтарычылыға сөвг
етдирир. Һәгигәтән мүәллим ушаға
һазыр биликләр вермир, онларын
гаршысында проблем (идрак вәзи-
фәси) гојур. Мүәллим нәзәрдә ту-
тулан мисаллары мүхтәлиф јоллар-
ла һәлли просесиндә, онлардан ән
әлverişлисини көтүрмәји лазым
билир. Беләликлә, ушаглар верилән
билијә мүстәғия јијәләнирләр. Һәм
дә ушаглар бурада алдә етдикләри
билик, бачарыг вә вәрдишләрдән

охишар мисалларын һаллинда дә истифада едирләр.

Демәли, бу үч һалдан анчаг ахырынчысында мұәллим проблемли тә'лимдән истифада етмәжә чалышмалыдыр ки, бу да ушагларын илрак фәалијјәтинин инкишафына мүсбәт тә'сир едир.

Ајдындыр ки, мұасир дәрсликләрдә верилмиш мәтнли мәсәләләрин бир гисми елә тәртиб едилмишдир ки, онларын һаллинда проблемлилик тәбин шәкилдә мејдана чыхыр. Бу чүр мәсәләләрин һаллинә тәдгигат характерн верилдикдә шакирдләрин ријазн тәфәккүрү даһа да инкишаф етдирилер. Ушаглар јарадычы дүшүнмәји, мұһакимә јүрүтмәји, өз фикирләрини әсасландырмагы вә с. өјрәнирләр. Бу просесдә шәртин јазылмасы вә тәһлили, әдәди вериләнләрин ајыр едилмәси, тәләб олунашларын баша дүшүлмәси, аралыг мәчһуллаарын ашкар едилмәси, мәсәләнин һаллинин јеринә јетирилмәси вә с. кејфијјәтләр даһа шүүрлу мәнимсәнилер вә мөһкәмләндирилер. Бүтүн бунлар шакирдләрин тәсәввүрүнү, диггәтнин, јадлашыны, мәнтиги тәфәккүрүнү вә нитгини инкишаф етдирир. Онларда фәаллыг, марат, ахтарычылыга вә тәдгигатчылыга гошулмаг, тәшәббүскарлыг вә с. кими кејфијјәтләрн формалашмасына көмәк едир.

Мәсәлә. Јер әтрафында дөвр едәркән онун сәтһиндән 379 км-дән аз олмајараг вә 985 км-дән чох олмајараг узатлашан сүн'и пејкин јердән мәсафәси 400 км, 300 км, 804 км, 500 км, 1.000 км олан нөгтәләрдән кечәмәкми? (III снифин ријазнјјат дәрслији, чалышма № 980).

Мәсәләнин һәлли.

Бурада шакирдләрин диггәти

ашағыдакы ифадәләре јөнәлдиле: «Сүн'и пејкин јер сәтһиндән мәсафәси 379 км-дән аз дејил», «Сүн'и пејкин јер сәтһиндән мәсафәси 985 км-дән чох дејил». Догрудан да бу сәаллар шакирдләрин гаршысында чәтин проблем гојур. Онлар фикирләриндә «379 км-дән аз дејил», «985 км-дән чох дејил» ифадәләрини мұгајисә етмәли, тәһлил заманы таныш олмајан «ашағы олмајан», «јухары олмајан» сәалларини фәргләндирмәли олулар. Бу чүр тәһлил вә мұгајисә шакирдләрин фикрини мұәјјән истигамәтә јөнәлдә биләр. Ола билсин ки, ашардан тәһлил вә мұгајисә шакирдләрин фикрини мұәјјән истигамәтә јөнәлдә билмәсин. Онда мұәллим ушагларын диггәтнин јенидән мұгајисә, тәһлил вә мұшаһидә етмәли нәлтмәлидир: мәсәлән, бурада пејкин еллиптистик һәрәкәти јолун дүз хәтт шәклиндә ифадә олунаша изаһ едилер.

Бурада 300 км, 379 км, 400 км, 500 км, 804 км, 985 км вә 1000 км кими әдәдләрин ичәрисиндән мәсәләнин шәртини әдәјәни сечмәк ләзымдыр. Ајдындыр ки, 400 км, 500 км, 804 км, әдәдләрн 379 км вә 985 км-ин әдәдләрн арасында. Демәли, 300 км вә 1000 км исә нөгит харичинә чыхыр, она көрә онларны көтүрмәк ләзым кәлмир. Ола ајдын олур ки, сүн'и пејк јердән мәсафәси 400 км, 500 км вә 804 км олан нөгтәләрдән кечәчәкдир.

Беләликлә, мәсәләнин бу изаһлы һәлли һәм ушагларын илрак фәалијјәтинин инкишаф етдирир, һәм дә онларын ахтарычылыг вә тәдгигатчылыг табиллјјәтинин инкишафы үчүн кениш имканијә ачыр.

АНА ДИЛИ ДӘРСЛӘРИНДӘ МҮГАЈИСӘ ПРИЈОМУНДА ИСТИФАДА ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

З. ГУЛИЈЕВА

Бакы шәһәрindəки 190 нөмрәли мәктәбин мұәллими

Соң илләрдә совет педагоглары вә психологлары тә'лимни сәмәрәлилјјинин инкишафетдиричи ефекти-

нин артырылмасынын мәғсәдәдәки фиг формаларынын, јолларынын аштарылар. Тә'лимни инкишаф

принципи тәдрис матери-
яларын әјрәдилмәси илә бирликдә
фәалијјәтнин дә нәзәрдә
Инди мұәллимин вәзифәси
салмағ вә ајдынлашдырмағ
даһа чох шакирдләрнин фәали-
јәтнин тәшкил етмәк вә она дүзкүн
етмәкдән ибарәтдир. Де-
мәккә һәр бир дәрсдә ушағларын
фәалијјәтнин, инкишафынын исти-
фада, мәғсәди, мәзмуну, формала-
ры вә методлары мұәллимлар тәрә-
финдән мұәјјәнләшдирилмәлидир.

Шакирдләрнин идрәк фәалијјәти-
ни инкишаф етдирилмәсинин мұ-
һим шәраитиндән бири онларын ер-
иш мұғәјсә пријомундан истифада
алышдырмағдыр. Мұғәјсә
бүтүн сәһәләриндә дәркәт-
ләш мұһим вәситәси ролуну ојна-
йы. Ушағ һәлә мәктәбә кәләнәдәк
әһәмдәки әшјалары форма-
лар, рәккинә, дадына, бөјүклүјүнә
вә башга әләмәтләринә көрә мұғә-
јсә едир. Мұғәјсә процесиндә әш-
јалар һадисәләр арасындакы охшар
вә фарқли чәһәтләр мејдана чы-
гары. Бу икә һәммин әшја вә һадисә-
ләрин тәғйинмәсәсини, мөһкәм јадда
тәғйинмәсини тәмин едир.

Мәктәбдә шакирдләрнин системли
тәғйин процесинә чәлб олунмалары,
мәктәбдә мұғәјсә апарма, тутуш-
мағ сәһәсиндәки илкни вәрдиш-
ләшмәк дә инкишаф етдирир.

Мәктәбдә екскурсиялар вә кә-
һәнарларнын ролу бөјүкдүр. Әкәр
мәктәб мәктәбә кәләнәдәк ади кә-
һәнар заманы әшја вә һадисәләрә
иш бахыр, ади чә сејрчи олурду-
мәктәб мұәллимин рәһбәрлији ал-
тында кечирилән екскурсияларда
мәктәб диггәти мұәллимин суал-
ларын көмәји илә ағачын, гу-
һәр вә шәһәрәтин бу вә ја дикәр чә-
һәтләрдә дәрк етмәјә јөнәлдидир. Он-
лар әшја вә һадисәләри мұғәјсә ет-
мәккә јени-јени мәлүмәтләра јијә-
лдир.

Мұғәјсә үчүн, адәтән, бәизәр әш-
јалар кәтүрүлүр. Белә ки, палыдла

шамын, мұғәјсәсиндән даһа чох
палыдла чинарын, шамла күкнарын
мұғәјсәси мәсләһәтдир. Бу заман
шакирдләр даһа чох фикирләшир,
даһа ничә чәһәтләри арашдырма-
лы олурлар.

Мұғәјсә процесиндә мұәллимин
суалларынын тојулушу мұһим рол
ојнайы. Һәр бир суал шакирдләрнин
диггәтнин әшја вә һадисәләрин да-
һа мұһим әләмәтләринә јөнәлтмә-
лидир.

Шакирдләрнин билаваситә мұша-
һидәләри әсасында мұғәјсә үзрә
газандығы вәрдишләр онларын сон-
ралар гираәт дәрсләриндә мұғәјсә
апармаға һазырлајы. Гираәт дәрс-
ләриндә мұғәјсәсинин мұхтәлиф нөв-
ләриндән истифада етмәк мұмкүн-
дүр:

1) јахын мәналы ики ше'рин мұ-
ғәјсәси;

2) бәдин парчанын әввәлки сә-
нифләрдә кечилмиш материалла мұ-
ғәјсәси;

3) гәһрәманларын мұғәјсәси;

4) бир әсәр дахилиндә мүсбәт вә
мәнфи сурәтин мұғәјсәси вә с.

II сенифдә Н. Кәһчәвинин «Па-
јыз јетишәндә» (сәһ. 61) ше'ри кә-
чиләркән онун М. Сејидзадәнин
«Гызыл пајыз» (сәһ. 55) ше'ри илә
мұғәјсәсини тәшкил едирәм. Ша-
кирдләрә баша салырам ки, ше'рдә
пајызын кәлмәси илә тәбиәтдә баш
верән дәјишикликләр гәләмә алын-
мышдыр.

«Гызыл пајыз» вә «Пајыз јети-
шәндә» ше'ринин һәр бирини бир
шакирдә әзбәр сөјләтдикдән сонра
ше'рләр арасындакы әләгәни мұәј-
јәнләшдирмәк үчүн суаллар вери-
рам. Ше'рләри мұғәјсә етмәк үчүн
шакирдләрнин диггәтнин пајызын бу
икки ше'рдә нечә тәсвир олунмәси-
нә јөнәлдир вә онларын арасында-
кы әләмәтләри мұәјјәнләшдирмәји,
пајызын охшар әләмәтләрини сечиб
дәфтәрә гејд етмәји тапшырырам.
Шакирдләрнин дәфтәриндә тәғрибән
ашағыдакы вәзијјәт алыныр:

—М. Сејидзадә—«Гызыл пајыз».

1. Күләк әсир.

2. Хәлал олур һәр күл-чичәк.

Н. Кәһчәви—«Пајыз јетишәндә».

1. Әсди хәзән јели.

2. Архлар кәнарында отлар
сапсары.

Гызыл ранка дөнүр торпаг.

3. Көј үзүндан булуд кечир,
Дөрөлөри тутур думан.

М—Бу ше'рлердө пајызын фәргли дир?

М. Сејидзаде

1. Ганадланыб гушлар көчүр,
Узаглара карван-карван.
2. Жагыш жагыр нарын-нарын,
Алмалары жујур багда.

Демэли, М. Сејидзаде пајыз фәслин илк аҗыны, Н. Көнчәви фәслин сон аҗыны тәсвир етмишдир. Беләликлә, шакирдләр бу ики ше'рин мугајисәсиндә пајыз аңлајышына дәир долгун тәсәввүр әлдә едирләр. Бурада кечмиш биликләр тәкрат олунур. Материалын мөһкәмләндирилмәси вә узун мүддәт јалда галмасы үчүн һадисәнин ән характер хүсусијјәтини мугајисәләшдирмәк вә онлар арасындакы алаһи дәрк етдирмәк лазымдыр.

III синифдә И. Туркеневи «Сәрчә» (сәһ. 157) һекајәсини кечәркән мәтндәи ананын өвләдә олан мәнәббәтини әкс етдирән мисранын охунмасыны тәләб етдим. «О, уцадан чыккылдәјир вә түкләрини габардыб ганадларынны чырпа-чырпа итә һүчум едирди. Ит онун көзүндә јекә бир пәләнк кими көрүнүрдү. Буна бахмајараг, о, һүндүр ағачын бу дагында раһат отура билмәмишиди. Баласына олан күчлү мәнәббәти ону јерә атылмаға мәчбүр етмишиди. О, көрпә баласыны хиләс етмәк үчүн өзүнү өлүмә верирди. Бир тәрәфдән өз горхусу, о бири тәрәфдән дә баласынын хиләс олунмасы ана сәрчәни ачыначаглы бир һала салмышды».

II синифдә һејванларда ананын өвләдә олан мәнәббәтини әкс етдирән Н. Сүлејмановун «Чобан вә Боздар» (сәһ. 291) һекајәсини охудуларынны јада салырам. Бу һекајәдә өвләд мәнәббәти белә верилмишдир: «Боздар гачыб саһибинин габагына кечди, јухары атылараг, пәнчәләрини онун синәсинә гојду, бојну-ну, әлини јалады. Ит онун ајагла-

Төкүлдү Рејһанын шүх
јаптаглары.

3. Јелин аҗагына долашыр хазин,
Күлләрин јерини тиканлар
алмыш.

әләмәтләри нечә тәсвир едилмиш

Н. Көнчәви

1. Охујан гушлар да лал олмуш
чохлап.
2. Јарпагсыз-мејвәсиз бағлар
бош галмыш.

рына дөшәниб башыны балдырына сүртдү, архасы үстә чеврәләк јазыг-јазыг чобанын көзләрини ичинә бахды. Боздар сәнки аңлајыб јалварырды: «Мәним балаларымы бурада гојма».

Көрүндүјү кими, сәрчә дә Боздарын балаја олан мәнәббәтини үмүмохшар чәһәтләр чохлап.

Һадисәләри шакирдләрини киләри гаршысында чанландырып мәгсәдилә мәтиләрә аид иллүстрасијадан истифада едирәм. Ушагла көрүрләр ки, сәрчә гаршысында јеран һејванын онун баласыны јерә чәјини һисс едиб горхмадан өлүмдән чох-чох күчлү олан нәһәјәт мүбаризәгә галхыр. Түкләрини тәбардыр, үстүнә чумур, ону говһәс чалышыр, нәһәјәт, баласыны хиләс едир. Амма Боздар дејүр: јалварыр, алчалыр, нәһәјәт баласыны хиләс едир. Сәрчә һисс еди ки, ит узаглашса, баласы салма галар. Амма ит һисс едир ки, сәки би ону атыб кетсә, балалары килә олар. Онун балаларынны сағ талмасы үчүн саһибинин тајғысы лазымдыр.

Ушаглап бу һадисәләри мугајисә етдикчә өз һиссләрини дә она гатаданышырлар. Онларда диләсиз ағылсыз һејванларга гаршы мәдмәт һисси јараныр. Онлар аҗа олур ки, һејванлар да өз баласын чох севирләр.

Белә мугајисәләр нүмунәсә тәдричән чалышырам ки, мугајисәни шакирдләрини өздә апарсынлар, мүстәгил ра'ј сөјләп ја бачарсынлар: мәсәлән, III с

јни аһамиијјети бейүкдүр. Мүгајисе тәфәккүр пријомудур. Буна јијә-ләимәјин аһамиијјети одур ки, шакирдләр һәфизә вә јаддашында олан биликләри үзәриндә әмәлијјат

апарыр, бу биликләри мүхтәлиф әз-зијјәтләрлә тәтбиг едирләр. Бу он-лары фәаллашдырыр, тәфәккүр һәрәкәтә кәтирир вә инкишаф етдир-ир.

МҮСТӘГИЛ ИШЛӘРИН ТӘШКИЛИНДӘ ТЕХНИКИ

ВАСИТӘЛӘРИН ИНКИШАФЕТДИРИЧИ РОЛУ

Ч. ТӘМОЈЕВ

Ј. Мәммәдәлијев адына НДПИ-нин мүәллим

Јени програмын маһиијјетини вә үстүлүкләрини дәриндән әјрәнән һәр бир мүәллим ишә бейүк мәс-улијјәтлә јанашыр.

Шакирдләри мүстәгил ишләр-нин мүваффағијјәтлә тәшкили вә тәлимин даһа јахшы нәтичә вер-мәси үчүн она мүнәзәм оларағ һәртәрәfli һазырлашмағ лазым-дыр. Шакирдләрә билик вә вәр-дишләрә мәнимсәтмәјин елә јолла-ры вә васитәләрә сечилмәлидир ки, онларда тәлимә, биликләри мүстәгил әлдә етмәјә һәвәс ојан-сын. Н. К. Крупскаја бу мүнәси-бәтлә јазырды: «Кәрәк ушағлар верилән тапшырығын мәгсәдини баша дүшсүнләр вә бу мәгсәд он-лары һәвәсләндирсин. О заман ша-кирд бир чох марағсыз, ләкин кә-рәкли шејләрә дә һәвәслә кәрәр» (Н. К. Крупскаја, сечилмиш педә-гожи әсәрләри, Азәрнәшр, Бақы, 1950, сәһ. 238—139).

Верилән тапшырығ шакирдлә-рин мүстәгил тәфәккүр фәалијјәти-нә әсәсланмышдырса, демәк олар ки, о мүстәгил јеринә јетирилмиш-дир. Демәли, мүстәгил иш дедикдә елә ишләрә нәзәрдә тутмағ лазым-дыр ки, јени фактлары, исбатлары мәнимсәмәк, масалә вә мисаллары һәлл етмәк үчүн шакирдләр өз шәхси тәчрүбәлариндән вә билик-ләриндән истифадә етмиш олсун-лар.

Ибтидан синифләрдә масаләнин бу чүр гојулушу шакирдләрин ри-

јази нитгини, тәфәккүрүнү инки-шаф етдирмәклә онларын мүһак-мә јүрүтмәк бачарығынә артырыр вә кәләчәкдә дәрсликләрлә мүстә-гил ишләмәјә һазырлајыр.

Ғабағчыл тәчрүбәјә әсасән мү-стәгил иш үчүн тапшырығлар тәр-тиб едәркән шакирдләрин јаш ху-сусијјәти нәзәрә алынмалыдыр. Бу заман нәинки «нәји» ичрә етмәк һабелә «нечә» ичрә етмәк гәјдәләр-и да шакирдләрин гүввәсинә му-вафиг олмалыдыр.

Мухтар республиканын мәктәб-ләриндә чалышан мүәллимләрә эксәријјәти дәрәдә әләғәнин, про-блем ситуасијанын јарадылмасы тәлимин техники васитәләриндә истифадә едилмәси, тәлим про-сесинин интенсивләшдирилмәси сәһ-синдә јарадычы фәалијјәт кәст-ир.

Бу мәгаләдә јалныз мүстәгил ишләрин тәшкилиндә тәлимин те-хники васитәләринин инкишафетд-иричи ролу үзәриндә дајаначағык. Ријазиијјат дәрсләриндә истифадә олунан техники тәлим васитәләр-ин акустик, визуал вә аудиовизуал (акустик-визуал) олмағла үч гру-па бөлмәк олар:

Акустик вәсантин мүһүм нәһә-риндән бири магнитофон јазы-ларыдыр. Ријазиијјат дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгил ишләр-инин интенсивләшдирилмәсиндә тә-рис сәс јазыларындан мүваффа-ғијјәтлә истифадә едилир. Шифа-

Һесабламалар апарыларкөн, мисал вә мәсәлә һәлли просе- шәкирдләр сәс јазыларынын илә мәшг едә биләрләр.

Үчүн II сенифдә сәс јазының көмәји илә кечирилән ишләрин кедишинә нә- сәт.

Мин дәһрасиндә эдә- шәһи вә јазылы нөмрә- (Бу дәрс ушагларын һа- нәзәрә алмагла мӯәл- аз мӯлаһизәсинә көрә кечи- биләр. Дәрс, ушагларә та- материал үзәриндә гурулмуш- Оңа көрә дә дәрсдә шәкирд- мӯлакимә тәләб едән вә чә- дәрсдә артырылан ча- лары һәлл етдирмәк мәгсә- (ушдур).

Дәрсин кедиши: а) шәһи вә нөмрәләмәјә анд билији шәһи вә мөһкәмләндирмәк; б) һәһи һәлл етмәк вә икидәји- афәдәнин гијмәтинин та- гајдасыны мөһкәмлә- а), узунлуг өлчүләри һа- биликләрини системә сал- бачарығыны мөһкәмләндир- с) шәкирдләрә һесаб амиллә- адларыны (топлама, чыхма, вә бөлмә), бу әмәлләрин һәд- вә нәтичәләринин адларыны дәмәји хатырлатмаг.

Тәһизат: Магнитофон, чубуг- һәһи дәстләри, рәһәм касса- метрләрә, десиметрләрә вә метрләрә бөлүнмүш 10 метр- ләһи лент, сениф чөткәси

Дәрсин кедиши: Дәрсликдәки һәһи һәлл едилдикдән сон- дәрсин сонунә 10 дәһиә гал- һәр бир шәкирдин мӯстәһил һәһи јохламаг мәгсәдилә әв- магнитофона јаздығы- һәһи дилләһилмәси тәһкил һәр вә һәр бир шәкирдин иш- тәһи едиләр.

Магнитофон гошулур: «Мисал- шәһи һәлл етмәк үчүн һа- Анчаг чавабларыны јаз»

31-н 19 ваһид артыр (фәси-

2) 28-н 5 дәфә артыр (фәсилә);
3) 17-ни өзү гәдәр артыр (фәси- лә);
4) 0х9 (фәсилә);

б) 52-нин јарысыны тап (фәсилә).
Сонра һәһи өлчмә вәрдишләрини мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә:

1) 224-мү сәһифәдәки 928 нөмрәли диаграммы оху. Чертјожда үфиги парча үзәриндә гејд олуиш 1 см- ин һәһи көстәрдијини јаз (фәсилә).

2) Әкәр 1 см 30 км вә јәхүд 10 километра көстәрирсә, һәһи черт- јожда 1 мм-ин һәһи көстәрәчәјини јаз (фәсилә).

2) Анарын чәһи артымыны көстә- рән золағын узунлугуну өлч. Һәр бир илә 2 кг артарса, Анарын 7 илдән сонракы чәһи артымыны тап. Һесабламаны ифәдә дүзәлт- мәклә апар. (Золағы јазы тахта- сында чәһирик) фәсилә.

Шәкирдләр өз ишләрини нәтичә илә тутушдурур, сәһи вәрса һисс едиләр. 950, 953 вә 954 нөмрәли чалышмалар шәкирдин мӯстәһил јеринә јетирилмәси үчүн евә тап- шырылыр. Әкәр бу чүр ишләр мүн- тәһи кечириләрсә, шәкирдләр им- ла јазыја (ријазин диктант) адәт едиләр. Беләһи, аз вахт сәрф едиләр вә чохла билик вериләр. Белә дәрсдә мӯәллимин нәзәрәт етмәси үчүн һәр чүр имкан вар- дыр. Дәрсдә аз вахт ичәрисиндә шәкирдләр ријазин истилаһла- рыны чәһиәтлә ишләмәјә, ријазин дилә алышырлар.

Мүшәһидәләр көстәһи ки, бәһи мӯәллимләр шәкирдләрин мӯстә- гил фәһијәтинә аз вахт ајырыр- лар. Бу онунла изаһ олунур ки, һә- мин мӯәллимләр шәкирдләрин кү- чүнү нәзәрә алмыр, мӯстәһил ишлә- мәләрини тәһкил етмәкдә чәһи- лик чәһи, тапшырыглары сечмәји вә системләшдирмәји бачармыр- лар. Бир чоһ һалларда фәрди иш үсулу үстүнлүк тәһкил едир, јәһи һәһиһи ушаглар фәһи чаваб верир, галзылары һәһи һәһи нәти- чәләри көчүрүрләр.

Визуал вәһи мүнүм нөвлә- риндән бири диапозитивләрдир. I—III сенифләр үчүн «Һәһиһи- мыш» һәһиһи материалы» диапо- зитиви шәкирдләрин мӯстәһил иш-

дәмәләри үчүн бөйүк дидактик им-
канлар барадыр. А. М. Пышкало
төрәфиндән һазырланмыш һәм
диопозитив 36 кадрдан ибарәтдир.

Мөвзү: Дүз вә әјри хәтләр. Дүз
хәтт парчасы (сәһ. 22, 22-чи дәрс).

Дәрсин мәгсәди: 1. Ушаглары
әјри вә дүз хәтләргә таныш етмәк;
онlara һәмин хәтләри бир-бирин-
дән фәргләндирмәји (ајырмағы),
хәткешдә дүз хәтт парчасыны чәк-
мәји өјрәтмәк; шакирдләрин ди-
дактик имканларыны артырмаг. 2.
Өјрәнилмиш әдәлләрин тәркибинә
дәир биликләрини чалышмалар
васитәсизлә мөһкәмләндирмәк.

Тәһизат. Хәткеш, диапроекти-
ја алаһатлыгы, «Дүз вә әјри хәт-
ләр, дүз хәтт парчасы» диопозити-
ви.

Дәрсин кедиши. Кечмиш дәрсин
тәкратындан сонра дәрслијни 21-
чи сәһифәсиндә јухары һиссәдә да-
маларда верилән мисаллары јох-
ламаг мәгсәдилә ики нәфәр чағы-
рылып. Шакирдләрдән бири вери-
лән тапшырыгы јазы тахтасында
јазып, муәллим дикәрини ишини
јохламагла јазы тахтасына да
диггәт едир. Сәһвләр варса, муәл-
лимин рәһбәрлији илә дүзәлдилір,
галаң шакирдләр исе өз ишләрин-
дә дүзәлиш едирләр.

Шакирдләрин кечмиш дәрсә анд
һазырлыгларыны јохламаг мәгсә-
дилә синфә ашағыдакы суаллар
верилір:

1. Ушаглар мәми нечә фырланчаг
дүзәлтмишдиләр? Алтынчынын үс-
түнү өртүн. Нечәси галды? Әкәр
алтыдан 1 чыхсаг нечә алынар?
Сајаркән һансы әдәд габаг деји-
лир: 7, јохса 6?

Әкәр бешдән 1 чыхсаг нечә алы-
нар? 6-нын үзәринә бир кәлсәк не-
нә алынар? Чөпләрдән ким чохбу-
чаглылар дүзәлдәр?

Кечмиш дәрсин материалы илә
алагә јаратмаг мәгсәдилә «1, 2, 3,
4, 5, 6, 7 әдәлләри» мөвзусу јуха-
рыда көстәрилән мусәһибә илә
тәкратланыр вә өјрәниләчәк јени
материалын мөвзусу е'лан едилір.
Мөвзү јазы тахтасына јазылып.
«Дүз хәтт, парчасы». Јени матери-
ал ашағыдакы ардычалыгла
шәрһ олунур. (Бах. 1 синиф үчүн

«Ријазияјат» нәшрияјат Вақы, 1977
сәһ. 22).

Мусәһибә гуртардыгдан сонра
«Дүз хәтт парчасы» диопозитив
нүмајиш етдирилир (Диопозити-
вин нүмајиши 5 дәгигә давам едир.

Диопозитивин 1, 2, 3, 4-чү кад-
лары «Дүз хәтт, парча» мөвзү-
суна, галаң кадрлар исе «Чохбу-
чаглы һәндәси фигур» мөвзулар-
на һәср едилмишдир (Бах: шәһи
1, 2, 3, 4).

Диопозитивин нүмајиши илә ала-
гәдәр лазыми изаһат апарылып
јени дәрс муәллимин үмумиләш-
тириши шәрһи илә битир.

Јени дәрсин мөһкәмләндирили-
ши вә јекунлашдырылмасы үзрә
апарылып (Диопозитивә бахмал-
ла):

а) Гәләмлә нөгтәни гејд едир.
Хәткешлә нөгтәдән кечмәклә дүз
хәтт чәкин. Бу нөгтәдән кечмәк
даһа үч хәтт чәкин. Бир нөгтәдән
нечә дәнә дүз хәтт чәкмәк олар?

б) Ики нөгтә гејд едир вә һәм
ики нөгтәдән дүз хәтт кечирин. Бу
ики нөгтәдән башга нечә дүз хәтт
кечирмәк олар?

в) Үч нөгтә гејд едир вә һәм
нөгтәләр бир дүз хәтт үзәринә
олмасын. Һәр ики нөгтәни парча
илә бирләшдириши.

1. Нечә парча чәкдиниз? Ала-
гыңыз фигурун адыны дејин. (Шә-
һил 1)

Шәһил 1

2. Шәһил үзрә дүз хәтт кәс-
тириши.

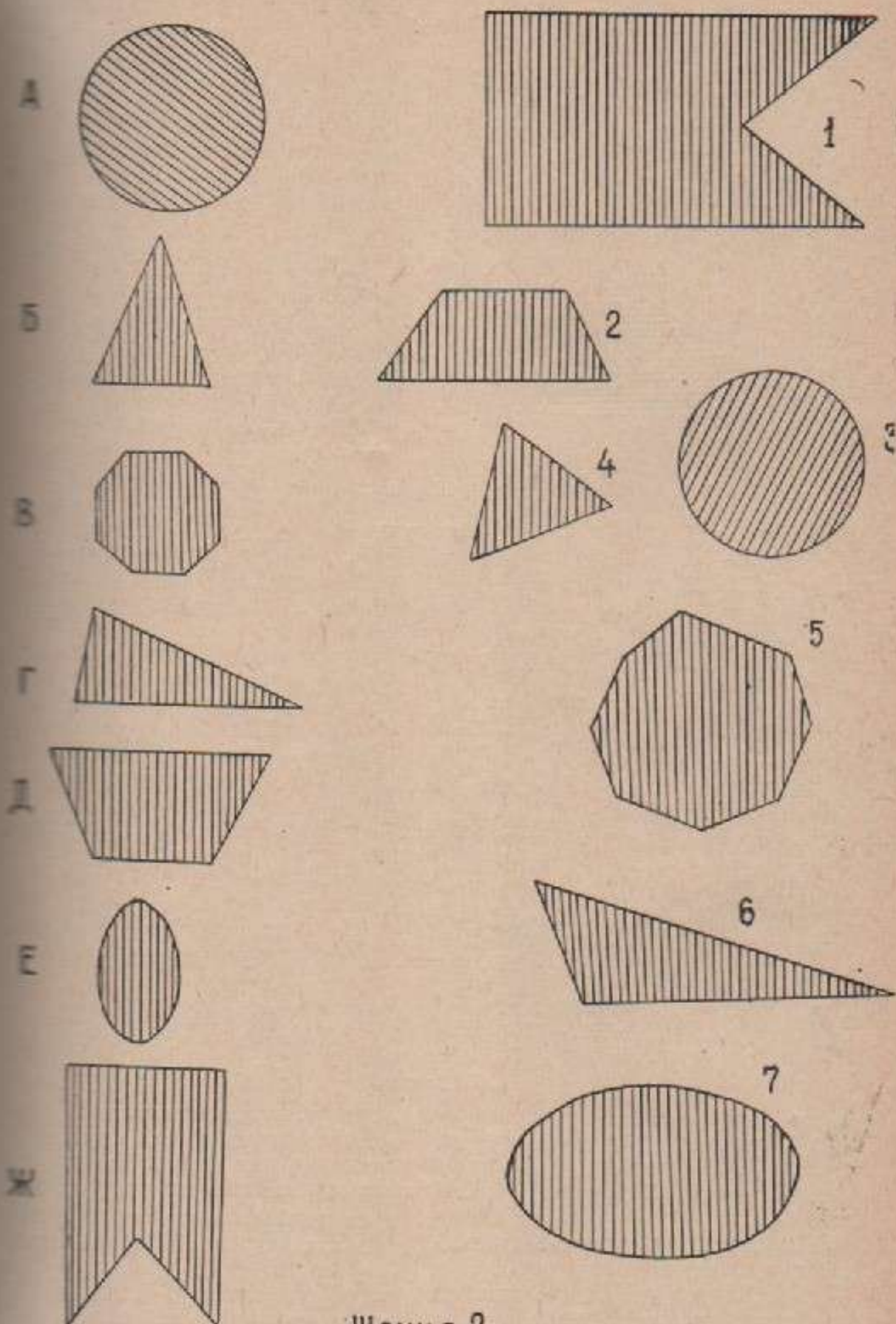
—Инди чөпләрдән ким чохбу-
чаглы дүзәлдәр? суалына бүтүн
шакирдләр чаваб вермәјә чалыш-
лар.

Диопозитивә бахдыгдан сонра
һәр бир шакирд суалларга мусә-
һил вә дүзкүн чаваб верир. Һәм
синифдә олан ән зәиф шакирд
фәаллашыр. Диопозитивин көмә-
ги илә шакирдләрдә фәза тәсәвүри,
ри, мәнтиги тәфәккүр, муһазирә

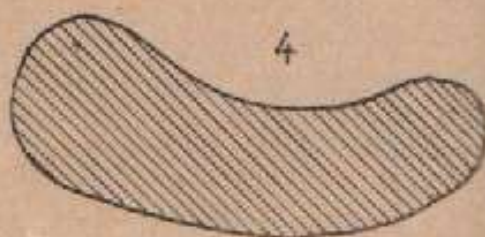
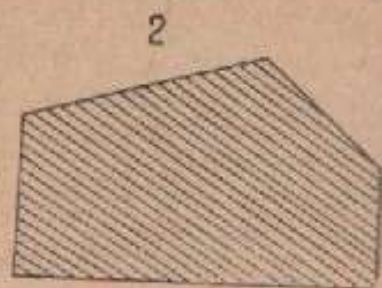
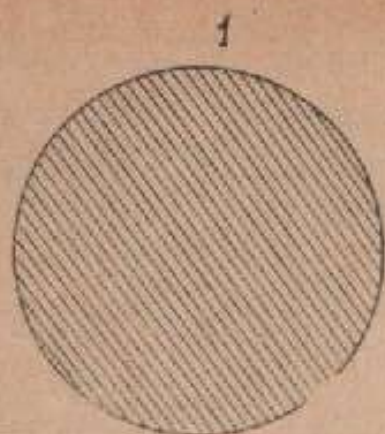
дүңгөж бачарыгы, диггэт вэ һа-
янышаф едир.

Сүмәлләра чаваб алдыгдан сонра

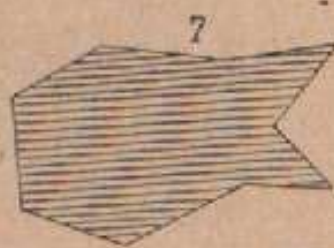
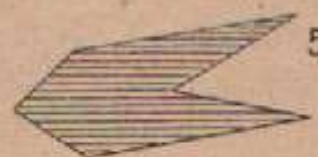
дәрс мұәллимин сөзү илә јекуңла-
шыр.

Шәкил 2

Шөңил 3

Шөңил 4

Евэ тапшырыг:

1. Дәрсликдән мисаллар һәлл етмәк.

2. Парчалар, Үчбучаглар чөкмәк.

3. Мүхтәлиф узунлугда золаглар дәсти һазырламаг.

4. Дипозитивә дахил олмага кечилмиш дәрс материалына анд ев тапшырыгы вермәк. Мүстәгил иш-

ләрин тәшкилиндә тә'лимни техни ки васитәләрн тәтбиг олуна дәрс схеминдә ади ријазийјат дәрсләрин даими элементләри сахланмамыш техни ки васитәләрн тәтбиг илә алагәдар олан бә'зи элементләр дахил едилмишдир. Тәгриб маһийјәт дашыјан бу схем материалын мәзмунундан асылы олараг јери кәлдикчә дәјишилә биләр.

ТӘ'ЛИМ ПРОСЕСИНДӘ ДИДАКТИК МАТЕРИАЛ

ВӘ ТЕХНИКИ ВАСИТӘДӘН ИСТИФАДӘ

Р. МЕНДИЈЕВА

Бакыдакы 9 нөмрәли орта мәктәбин мұәллими

Тә'лиик тә'лимин системн дидактиканын мә'лум үсул вә пријомларын тамамилә дәјишмәји, јениннә илә әвәз етмәји дејил, һәммин үсул вә пријомлары тәкмиләштермәји бир вәзифә кимн ирәли етүр. Бу систем аз вахт ичәрисиндә чәш шәј өјрәтмәји, шакирдләри һәмләшдирмагы, мүстәгил ишә һәмләшдирмагы тәләб едир. Тә'лиик просесинин јүксәк сәвијјәдә һәмләшдирмәи тә'мин етмәк үчүн мұәһәр дәрә дәнкин әјани вәсаит, дидактик материал вә техникн вәситәләр (диафильмдән, епифильмдән, диапроектордан, вал јазылауыдан вә с.) тәһһиз олунмалылар. Буисуз дәрә шакирдләр тәрәһһиз чәтин баша дүшүлүр, јүксәк мүвәффәғијјәт әлдә етмәк олалар.

Мән Азәрбајҗан дили вә ријазәт дәрсләриндә өјрәнилән материалын мазмунуна мүвафиг мүхтәһәф пәјлама материалы һазырларам. Сорғу заманы вә һәр мөһүз ахырынчы саатында мүстәһәз иш апармаг мәгсәди илә дүшәһәзлим карточка вә перфозәрфләр пәјлајыр, зәһф шакирди ашлар едирәм. Онула фәрди мәшғул едирәм. Пәјлама материалыны шакирдләрин һазырлыг сәвијјәләринә, нәһг хүсусијјәтләринә кәрә ајырарам.

Бә тапшырыгларыны шакирдләрин сәвијјәсинә ујғун сечирәм. Беләһәз, һәр бир група хүсуси сәвијјәдә тапшырыг верирәм. Бүтүн әһәһәр тә'лимин интенсивлијини артырыр, бүтүн шакирдләрин мүвәффәғијјәтлә охумаларыны тә'мин едир.

Азәрбајҗан дили дәрсләриндә нәһг макишафыны орфографија тәһһиз илә әләһәләндирирәм. Бу мақсәдә һазырладығым карточкаларда јазылышы илә дејилиши арасында фәрг олан сөзләри әһәтә

етмәјә чалышырам. Карточкаларын бәзиләриндә әшја шәклинин алтында јазылымыш әдәһ ләзыми орфограмы (шакирдләрин сәһвә јол верәчәкләри кұман едилән һәрфи вә ја һечаны) бурахыб јазырам: мәсәлән, ағач, булуд, тахта шакилләри чәкилмиш карточкаларда шәкилләрин алтында адлары аға..., булу..., тах...а шәклиндә јазырам. Бу иши шакирдләрин нәһгиндәки диалектизмләрә гаршы мүбаризә илә дә әләһәләндирирәм. Бакы диалектиндә ушаглар тез-тез ә вә с саитләрини гарышдырырлар. Оларын нәһгиндә «әзләшмә» (зар, тез, мешә вә с.), һәмчинин «сәзләшмә» (сес, фесил, кетир, чек вә с.) кениш јазылдығындан ә вә е саитләринин јеринә нәһтәләр гојмагла сөзләри тәғдим едирәм. II, хүсусилә III синифдә шәкилсиз карточкалар даһа чох тәтбиг олунур.

Чүмлә дүзәлтмәк мәгсәдилә до карточкалардан истифада едирәм. Сөзләрин һәр бири бир карточкаја јазылыр. I синифдә чүмләннн биринчи сөзүнү бөјүк һәрфлә, галан сөзләри шәкилчили, II—III синифдә исә чүмләннн биринчи сөзүнү бөјүк һәрфсиз вә сөзләри шәкилчисиз верирәм. Шакирдләр сөзләри бир нечә дәфә мүхтәлиф системлә дүзүр, чүмлә гурулдуғуна әмин олдуғда, дајаныб мұәллими кәзләјирләр. Сәс вә һәрф бәһсн үчүн һазырланмыш перфозәрф дә марағлыдыр. Перфозәрфин ачылышы пәнчәрә һиссәсиндә шакирд јазылымыш суаллара салафан үзәриндә чаваб јазыр. (Салафандан истифада етмәк кағыздан әлвәришлидир. Чүнки кағызы һәр дәфә дәјишмәк ләзым кәлир). Белә перфозәрфин дүзәлдәркән сечдијим сөзләрин сәс-һәрф тәркиби арасында фәрг олмасына чалышырам:

ПИОНЕР ?

Неча сас вар?

Неча һәрф вар?

Сәитлар һансылардыр?

Сәмитлар һансылардыр?

Неча һеча вар?

Неча һаггында аңлајыш верәр-кән садә проблем шәрантл јарат-мага чалышырам. Белә ки, һечалара ајырмаг үчүн һәр һансы сөзү дејил, әввалчәдән сечдијим сөзләри верирәм. Адәтән ушаглар кол-хоз, дәфтәр, һәсән, рајон, будаг кими сөзләри (сөз көкләрини) гис-ман асанлыгла һечалара ајыра билдрәр. Һәмни сөзләрә исмин јијә-лик, јөнлүк, тә'сирлик һалларынын шәкилчиләри артырылдыгда ша-кирд үчүн мүәјјән чәтинлик мејда-на чыхыр. Сөз көкүндән икинчи һе-часы ајрылдыгда һеча тәшкил ет-мир. Оун бир һәрфи артырылан шә-килчи илә бирликдә һеча тәшкил едир. кол-хо-зун, кол-хо-за кол-хо-зу; дәф-тә-рин, дәф-тә-рә, дәф-тә-ри вә с. Белә һалларда шакирдләр дүшүнүр, сөзләри додагалты тә-ләффүз едир, мүәјјән гәрәра көлир вә әмәлијаты дүзкүн јеринә јети-риләр.

Сонракы синифләр үчүн исә пер-фозәрфи бир гәдәр мүрәккәбләш-дириләр. Әшјанын адыны, һәрәкә-тини, нечәлијини билдирән сөзлә-рә анд чохлу перфозәрф һазырла-мышам. Бу иши шакирдләрин лү-гәт еһтијатынын зәнкинләшдирил-мәси вә орфографија тә'лими илә әлағәләндириләр. Шакирдләрә Азәрбајҗан дилиндә савадлы јазы-вардиши ашыламаг мәгсәдилә бу-рада да јазылышы чәтин сөзләрдән истифадә етмишәм: радио, дәфтәр, армуд вә с.

Тәк вә чәм исимләрә анд перфо-зәрфләри һазырлајанда да ша-кирдләрин нитгиндәки диалектизм-ләри нәзәрә алырам. Мә'лумдур ки, -лар-ләр чәм шәкилчиләри јер-

верилмиш әшјала-рын Һаршысында суалыны вә адыны, газ

ли шивәләрдә чох вахт -нар-нар-лар,-дәр,-зәр,-зәр шәклиндә иш-нир. Она көрә дә елә сөзләри сеч-рәм ки, шакирдләр нарлар, шәһәр-ләр, гојунлар, атлар, гызлар әвәл-нә нарлар, шәһәррәр, гојуннар, а-дар, гыззар јазмасынлар.

I синиф шакирдләри әшјанын нечәлијини билдирән сөзләрә таныш олурлар. Бу заман онла-рын лүгәт еһтијатыны зәнкинләш-дирмәк үчүн кенәш имканлар ачы-лыр. Синифдәки шакирдләрин һәр бири үчүн перфозәрф һазырла-рам. Онларын бири әшјанын бөјү-лүјү, икинчиси рәнки, үчүнчүсү формасы илә әлағәдар олур. Ша-кирдләрин һәр бири мүстәгил сө-рәтдә шәкилләрә бахмагла гәр-шысында формасыны, рәнкини вә ја бөјүклүјүнү гејд едиләр. Сон-гејри-дәгигликләр үзәриндә шә-апарылыр, һәр бир шакирдә фәр-кәмәк көстәрилер.

Шакирдләрин рабитәли нитгин-инкишаф етдирмәк мәгсәдилә I синифдә тез-тез серија шәкилләрә истифадә едиләр. Бу ишдә епидиас-коп ән јахын көмәкчимдир. Бир шә-ғылын вә ја һадисәнин мүхтәли-эпизодларыны епидиаскоп васитә-силә экранда ардычыл чанлан-дыр, шакирдләрин һекаја гуруб ма-нышмаларына шәрант јарадыр. Бә'зән серија шәкилләри јазы та-тасында дүзүрәм. Шакирдләр нәффүсдә мүстәгил бахыр, бир-бә-ринә суал верир, мүбаһисә апар-

сә, галиб кәдәр. Бу чүр рәнкарәнк ојуналарын кечирилмәси шакирдләри фәаллашдырыр, жүксәк мүвәф-фәгијјәтә һаил олмаг јолларында мүәллимә көмәкчи олур.

Һәндәси ојуналарын кечирилмәси шакирдләрин һәндәси биләкләрини даһа да кенишләnmәсинә им-кан јарадыр. 1 синифдә белә бир ојун верирәм: «7 чәпдән 2 квадрат алмаг олар. Һәмин сајда чәпләр-дән нечә үчбучаг алмаг олар?» Шакирдләрин бири бош плјонка үзәсиндә рәсм едир. Рәсм экранда нүмајиш етдирилир.

Мүәсир педагогиканын ән акту-ал проблемләриндән бири тәдريس процесиндә мүхтәлиф экран васи-тәләриндән — диаскопдан, епидиас-копдан, кодоскопдан, пројексија апаратындан, һабелә кино вә теле-визија вә с. истифада едилмәси мә-ни даим дүшүндүрүр. Сән илләрдә бу мәсәләјә өлкәмиздә хүсуси фи-кир верилир. Инди техники васитә-ләр мүәллимни ән фәал көмәкчиси-дир. Бир чох диафильм вә диапозитивләрин рус мәктәпләри үчүн бу-рахылмасына бахмајараг онлардан јери калдыкчә мән дә истифада едирәм.

Истәр вурма чәдвәлиниң өјрә-дилмәсиндә, истәрсә дә 100 даирә-синдә шифаһи һесабламада экран-ла апарылан иш марағлы олур. Мәсәлә экранла нүмајиш етдири-ләркән анализ-синтез процесин хеј-ли асанлашыр. Узунлуг өлчүләри, периметр вә саһәнин тапылмасы-ны да епидиаскопла шакирдләрә асанлыгла баша салмаг олур.

Диафильм вә диапозитивләрин ичәрисиндә елә кадрлар вардыр ки, онлары сечиб мүстәгил иш вә мөһкәмләндирмә дәрсләри үчүн сахлајырам. Мөвзуну һансы ша-кирдләрин нечә мәнимсәдијини нә-зәрә алыр вә онларла фәрди мәш-ғул олурам. Чох вахт диапозитив-ләри өзүм һазырлајыр, онларын

һашијәләринә лазым олан кадрла-ры кечириб истифада едирәм.

Әлверишли пројексија апараты-рындан бири епидиаскопдур. Ону васитәсилә һәм мүхтәлиф диапозитивләри, һәм дә гејри-шәффаф шә-килләри нүмајиш етдирмәк олур. Епидиаскоп үчүн узунлугу 16, елә 17 см. олан епикадрлар һазырла-маг лазымдыр. Вахтдан сәмәрәли истифада етмәк вә даһа асан иш-ләмәк үчүн епидентләр һазырлајы-рам. Епидентләр лазым епикадр-ларын сајы узунлугунда ади галим-кағыздан һазырланыр вә кадрла-лештин үзәринә јанышдырыла-дыр. Бу да епидиаскопдан истифада е-тиләркән иши асанлашдырыр. Епидиаскопун әһәмијјәтли чәһәти бу-дур ки, ондан бүтүн дәрсләрдә истифада етмәк олар.

Епидиаскопдан ачаг гарантла-лашдырылмыш отагда истифада олунур. Бу заман бә'зи чәтиндә-ләрлә гаршылашырыг. Она көрә епидиаскопдан ишыгда истифада етмәји дә өјрәнмишәм. Епидиаско-пун диапозитив көстәрән һиссәсин-дә һәрәкәтедичи диск вардыр. Ону үзәриндә исә диапозитив кө-стәрмәк үчүн чәрчивәләр гојулу-р. Һәмин чәрчивәләри чыхарыб, јер-инә тәрәфләри 9 см. олан квадрат шәклиндә фотоплјонка, рентген плјонкасы вә ја салафан үзәринә һазырланмыш әјани вәсанти го-ју-көстәрмәк олур. Әјани вәсанти ко-доскоп үчүн һазырладығым кин-һазырлајырам. Бу әјани вәсанти епикадрдан тез һазырланыр. Кодоскоп вә епидиаскоп јохлук-ади «ЕТЮД», «Свет», «Свјетло» апараты үчүн дә бу чүр әјани вә-санти һазырламаг олар.

Епидиаскопун бу имканын нечә истифада едирәм?

а) чәдвәллә бурахылмыш әдди-јеринә гојмагы өјрәтмәк мәгсәдидир.

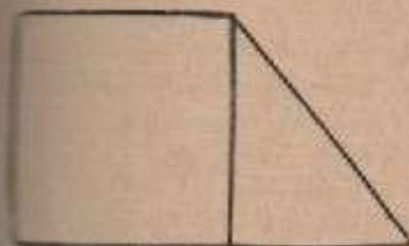
Топланан	1		4
Топланан		3	2
Чәм	9	8	

1. Тахтасына чағырылан ша-
һарда әтичәни экранда жазыр;

2. Азифба тә'лими мүддәтиндә
ауу апармаг мәгсәдилә;

фа ву
ва фү
фу вү
фил вагон ферма;

3. Мүхтәлиф һәндәси тапшыры-
ла әтичәни әтирилмәси (мәсәлән,
ауу апармаг фигурларын тапылма-
гә мәгсәдилә;

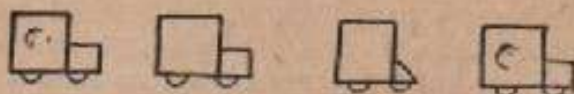
4. Азәрбајҗан дили дәрсләриндә
ауу апармаг чәтин сөзләр үзәриндә
ауу апарылмасы мәгсәдилә азиф-
ба тә'лими дөврүндә, ана дили,
ауу апармаг рәсм дәрсләриндә дә бош
ауу апармаг үзәриндә истәнилән әшја-
лар, фигуру, мәнзәрәни вә с. чәкиб
ауу апармаг олар);

5. Әдәби имлаларын жазды-
рылмасы мәгсәдилә;

6. Шакирдләр билијини јохла-
тыр мәгсәдилә. Билијини гүјмәт-
ләшдирмәк үчүн чағырылмыш ша-
һарда азифба үзәриндә ишләјир.
Ауу апармаг экранда ишыглан-
дырыла шакирдләр она нәзарәт едир,
ауу апармаг мәсәләләри дүзкүн һәлл ет-
кән чалышырлар;

7. Рәјәзијатдан синифдәнхариҗ
ауу апармаг мәгсәдилә; кәстәри-

лән ушаг ојунчаглары һансы һән-
дәси материаллардан әмәлә кәл-
мишдир? Олардан һансы артыг-
дыр? Бир диҗәриндән нә илә сә-
чилир?

Бир сөзлә, мәктәбләримиздә ко-
доскоун, епидиаскоун олмасы жа-
зы тахтасына, табаширә еһтијачы
азалдыр. Дивардан асылан чәд-
вәлләрә, хәритәләрә, мүхтәлиф
әјани вәситәләрә о гәдәр дә еһти-
јач галмыр. Мән артыг ики илди-
ки, дәрсләримиз техниҗи тә'лим вә-
ситәләринин көмәји илә гурмага
чалышырам. Гејд етдијим киҗи,
диафилм вә диапозитивләрин чо-
хуну өзүм һазырлајырам. Әлдә ет-
дијим бә'зи диафилм вә диапозитив-
ләр рус дилиндә олдуғундан
тәрчүмә едиб програм вә дәрслик-
ләримиздә ујғунлашдырырам. Һәр
бир параграф вә дәрсә аид дүзәл-
дәчәјим әјани вәсәнти, чәдвәли
киҗик кадрлар шәклиндә һазырла-
јырам. Сонра һәмәни кадрлар лен-
тә чәкилир. Нәһајәт, кадрлар диа-
филм шәклиндә алыныр. Олары
бош диапозитивләрә салыр, нөм-
рәләјиб сијаһыја алырам. Бу да
мөвзулар үзрә әјани вәсәнти сија-
һыда асанлыгга тапмага имкан
верялр.

Тә'лимиз бу чүр техниҗи вәситә-
ләриндән истифадә мүәллимиз ро-
луну һеч дә азалтмыр. Әксинә, он-
дан өз үзәриндә даһа чидди ча-
лышмагы, јарадычы фәәлијәт көс-
тәрмәји тәләб едир.

ТӘ'ЛИМ МЕТОДЛАРЫНЫН ТӘРБИЈӘДИЧИ ХАРАКТЕРИ ЫАГТЫНДА

Н. ҚӘРИМОВА

Худат шәһәр 3 нөмрәли сәккизиллик мәктәбинин мүәллимә

Тә'лим-тәрбијә процесини даһа
тәҗмилләшдирмәк вә ону иҗти-
һат етдирмәк Сов.ИКП XXV-гу-

рултајынын материалларында халҗ
маарифи гаршысында гојулмыш
вазифәләрдән биридир. Совет мәк-

тәбинин гаршысында кәңч нәсли коммунизмин фаал гуручусу кими јетишдирмәк вәзифәси гојулду-гундан тәтбиг олуна тәлим методлары да бу мәгсәдә хидмәт едир. Мүасир дөврдә тәрбијә ишинин гојулушуна комплекс јанашылмасы, идеја-сијаси тәрбијә илә әхлаг вә әмәк тәрбијәсинин сых бирлигинин тәмин едилмәси нәтижәсиндә ичтимай борча шүүрлу мүнәсибәт бәсләјән, тәшәббускар, фаал инсанлары мәһз тәлим процесиндә тәрбијә едиб јетишдирик. Һәр бир синиф мүүәллимн шакирдларә билик вермәклә јанашы, һәм дә онларын бачарыглы тәрбијәчиси олмалыдыр. А. С. Макаренко јазырды: «Ушагы дүзкүн вә нормал тәрбијә етмәк, јенидән тәрбијә етмәк ишиндән чох асандыр. Јенидән тәрбијә етмәк һәм чохлу гүввә, һәм дә чохлу билик, һәм дә чохлу сәбир тәләб едир: буларын һамысы да һәр аиләдә јохдур».

Тәлим процесинин тәкмилләшдирилмәси, дәрсин мүасир тәләбләр сәвијәсиндә гурулмасы мәһз һәртәрәfli инкишаф етмиш јени инсанын тәрбијә олунмасына кәтириб чыхарыр.

Ибтидан синифләрдә тәлим процесинин тәкмилләшмәси јалныз онун тәлимедици, инкишафетдиричн эффектлијини артырмагла, тәлим методларыны тәкмилләшдирмәклә баша чатмыр. Бууну үчүн һәр бир дәрсин тәрбијәләндиричи тәсири дә тәмин едилмәлидир. Әкәр мүүәллим һәр бир дәрсдә өјрәдилән материалын шакирдләрдә әтраф аләм һаггында дүзкүн мүнәсимәнин формалашдырылмасы, дүзкүн әхлаги вә сијаси көрүшләр, әгидә тәрбијәси үчүн нә верәмәјини мүүәјәнләшдирмирсә, һәмин дәрсдә тәлим мүүәффәгијјәти дә әлдә едилә билмәз. Белә дәрсдә шакирдларын елмәрин әсасына шүүрлу јијәләнмәләриндән сөһбәт ачмаг јерсәдир.

Мәлүмдур ки, гираәт, нитг инкишафы вә јазы тәлимн үзрә апарылачаг бүтүн ишләр тәлим, тәһсил вә тәрбијә вәзифәләринин һәлди илә бағлы олуб, ушагларын коммунист тәрбијәси мәгсәдләринә хид-

мәт едир. Бу дәрсләрдә ушагн өјрәндијә ше'р, һекајә, тәһсил, игыл вә с. һәм онун зейнини јени биликлә зәнкянләшдирир, һәм естетик зөвгүнү инкишаф етдирир, һәм дә әхлагына вә идеја-сијаси көрүшләринә мүсбәт тәсир кәстәрир; онларда инициативлиг, инсанпәрварлиг, достлуг вә јолдашлыг, вәтәнпәрварлиг вә бејнәлмиләлчилик кеми мүсбәт әхлаги кејфијјәтләр јарадыр.

Савад тәлимн дөврүндә шакирдларин әгли һабилитетинин инкишаф етдирмәк үчүн «Әляфба» дәрслијинин 28-чи сәһифәсиндәки шәккә үзрә мусаһибәјә башламаздан әвәл белә суал-чаваб апарырам:

—Ушаглар, чәрәји нәдән битириләр? (Ундан).

—Ун нәдән һазырланыр? (Бу дадан).

—Буңда һарада битир? (Тарла да).

—Ону нә илә сәпирләр? (Машина).

—Һансы машина сәпирләр? (?

—Бәс тарлалар нечә суварылар? (?) вә с.

Суаллара чаваб вермәкдә бәз шакирдләр тәбии олараг чәтиһәт чәкирләр. Лакин онларда јени шәкләр өјрәнимәк һәвәси јараныр. Онлар ахтарыш тәләб едән јени вәзифә илә гаршылашыр, ирәли сүрә мүүш тәдрис проблеминин һәлли вәчиблијини дәрк едир ки, бу проблемин ачылмасы үчүн истәк мәтләндирилән кәркин зейни фәлијјәт үчүн зәмин јарадыр.

Бу заман онлар мүүәллимн ишинин динләмәјин вәчиблијини дәрк едирләр. Мән әјани вәсантин хәлви илә онлары тохумсәлән машинала таныш едир, тарлаларын суварылмасынын чај вә каналлар вәзирәтсизлә һәјәтә кечирилмәсиндән анышыр, республикамызын барыкәтли торпагынын, тәбии сәвәтләринин, мешә вә бағларынын халк мәхсүс олмасы һаггында мугәјжәли (кечмишдә вә нинди) шәкиллә јаш вә билик сәвијјәләринә үзрә мәлүмат верирәм.

Дәрсликдәки шәкил үзрә мусаһибә апараркән республикамыз мәһсуллу тарлаларынын, нефт

...көзөл кушэлэрини ша-
...нөзөрүнә чатдыраам.

Әмәк, әмәк адамларына, габаг-
на эймәткешләре, мүхтәлиф сә-
гә сәһибләріне һөрмәт тарбијә
һәм мәним күндәлик ишимә да-
һа әтмүшдүр. Гираәт дәрсиндә
матерналлары әмәк, ком-
мунист гуручүлүгү илә бағлајыр
һәм тез әмәјә даир аталар сөзлә-
ри һәсәлләр, һикмәтли сөзлә-
ри таләб едирәм. Шакирдлә-
р «Әмәк әмәк учалдыр», «Әмәк
бәзәјир», «Әмәк баш учал-
дыр», «Ишләмәјән дишләмәз», «Иш
чөһһәридир», «Истәјирсән
һәм чәрәк, ал әлиһә бел, күрәк»,
«Сафа чәкән, сәфа сүрәр», «Тәнбәл
һәм әр јејим, өрт јатым, көзлә
һәм чыхмасын», «Бал, бал де-
һәм ағыз ширин олмаз», «Бир
һәм мин бичмәзсән» вә с. ким
кәтирир, онларын мәһза-
һи ачыр.

чоҳмиллатли Сумгајит, онун ғай-
рəман əмəкчилəri барəдə кириш
мусəһнбəsi апарырам. Бу заман
шакирдлəрин дигтəтини Сумгајит
синтетик заводунун рəиси, Соси-
алист Əмəји Ғайрəманы Ш. Пəна-
новдан алдыглари шəклə вə чаваб
мəктубуна чəлб едирəм. III си-
нифдə М. Дилбазинин «Əз вəтə-
нимдир» ше'ринин тəдريس заманы
шакирдлəрин нəзəринə Сов.ИКП
МК-нын Баш катиб, ССРИ Али
Совети Рəјасəт Ғеј'əтинин сəдри
Л. И. Брежневин «Ғансы респуб-
ликада јашајырыгса јашајар, Ға-
мымыз Совет вəтəнпəрвэрлəријик,
бир Сосиалист Вəтəнинин əвладла-
рыјыг. Бизим доғма торпағымыз,
бизим Вəтəнимиз Сакит океандан
Балтик дəнининədəк, Шимал Буалу
океанындан Памир вə Ғафгазədəк
узанан учсуз-бучагсыз саһəлəрдир.
Бу торпагларда адамларын əллəри
илə јарадылан нə варса, Ғамысы
кəзəl шəһəрлəр, нəһəнк сəнајə
комплекслəри вə чичəклəнən тар-
лалар, електрик стансијалары гов-
шаглары, мəнəви мэдəнијјət не-
мəтлəри үмүми əмəјин нəтичəsi-
дир, бизим үмүми сəрвəтимиздир.
Совет халғынын сəрвəтидир» сөз-
лəринин дə чатдырыр, онларда вə-
тəнпəрвэрлик һисси илə јанашы
əмəк адамларына рəғбət, мəһəббət
һисси дə тəрбијə едирəм (Бу за-
ман билијин инама, инамын əгидə-
јə чеврилмəsi формалашыр).

II сипифдә әмәк тәләминдән «Тадрис-тәчрүбә» сәһәсинн әкин үчүн һазырланмасы» мөвзусуну кечәркән шакирдларә јер белләмә-ји дырмыгламағы, сәһәни дәкләрә белләји, чәркәләри нишанламағы өјрәтмәклә јанашы онларда јол-дашларына көмәк етмәк, коллек-тивчилик, ишә мәс'улијјәт һисси дә тәрбијә едирәм. һәмин сипифдә

айла һајатына анд иншаны белә тәшкил едирәм: әввәлчә иншаны мөвзусуну елан едәркән шакирдләре билдирәм ки, бу јазыны јазмакта мәгсәдимиз айләдә кимин һансы ишлә, нечә мәшгул олдуğunu өјрәнмәкдир.

Мөвзу илә әлагәдар шәкли асыр, шәкил үзрә мусәһибә апарыр (башлыг сечилир, план тәртиб олунур), јазылышы чәтин сөзләр үзрә (гәзет, шәкил, чарпајы, чижәләк, Октај, Наилә) орфографик—орфоепик иш апарыр, сөзләри јазы тахтасына јазырам. Нәһајәт, шакирдләр инша јазырлар. Иншанын тәсири илә шакирдләр тәлим просесиндә айләдә, мәктәбдә өзүнү апармағы, өзүнүн вә јолдашынын шәјләрини горумаг ләзым олдуğunu, әмәји сәмәји, өзүндән бөјүкләрә дүзкүн мүнәсибәт бәсләмәји өјрәтирләр.

I—III синифләрдә Бөјүк Октабр һаггындакы мөвзулар В. И. Ленинни һајат вә фәәлијјәти һагда шакирдләрини тәсәввүрләринин формалашдырылмасы вә икиншаф етдирилмәси үчүн кениш имкан јарадыр. Ибтидаи синифләрдә шакирдләри В. И. Ленинни һајаты вә фәәлијјәти нүмунәсиндә тәрбијә етмәк үчүн онларын јаш хүсусијәтләрини, бирлик сәвијјәләрини нәзәрә алмагла шакирдләри В. И. Ленин һајатынын чохчәһәтдилији илә таныш едир, онун бөјүк нәзәријјәчи, Коммунист Партијасынын тәшкилатчысы, Октабр ингилабынын, дүнјада илк социалист дәвләтинин, бейнәлхалг пролетариатын рәһбәри олдуğunu өјрәдирәм. Дәрсликдәки материалларын тирајетинин мүәјјән системлә апарылмасы нәтијәсиндә шакирдләр даһи рәһбәрин нүмунәсиндә әсил тәрбијә мәктәби кечирләр.

III синифдә Р. Рзанын «Ленин» шә'рини кечмәздән әввәл шакирдләрлә кечмиш дәрсин («Мәртәбәләр») јекулашдырылмасы вә онунла јени дәрс арасында әлаға јаратмаг мәгсәдилә халгын мәишәти вә әмәјинә верилән гијмәтдән данышыр, X бешиликдә фәһлә вә гуалугчуларын јашајышынын, мәңзил шәрајатинин јакшылашдырылмасы үчүн тикити сәһәләринин,

орта әмәк һаггынын артырылмасы барәдә мә'лумат верир, коммунизм гуручулугу јолунда фәдакарлыг көстәрән әмәкчиләрин зәһмәтин верилән јүксәк гијмәти (Социалист Әмәји Гәһрәманы адынын верилмәси, Дәвләт мұкафаты лауреаты адына лајиг көрүлмәси, ССРИ-ни орден вә медаллары илә тәәтис олунмасы вә с.) онларын нәзәријјә чатдырыр, сонра суал-чаваба башлајырам:

—Ушаглар, өлкәмиздә халгын һајат шәрајти, ушагларын һајат гуручулуг ишләри нә вахтдан сүрәтлә јакшылашмаға башлады (Бөјүк Октабр социалист ингилабындан сонра).

—Бәс бу ингилабын рәһбәри ким иди? (В. И. Ленин).

—Ленинә анд һансы шә'рләри билирсиниз?

Ушаглар өјрәндикләри шә'рләрдән парчалар сәјләјирләр. Сонра «Ленин» поемасындан бир парча өјрәнилчәји елан едилир.

Шә'рин нүмунәви охусунун ләззәти јазысы динләнилир, мәзмуну иш едилир, лүғәт үзрә иш апарылыр. Бу мәгсәдлә һазырладығым планда ашағыдакы сөзләри дахил едирәм:

сәркәрдә—орду башчысы
сирдаш—сирри бир олан
јолдаш

зәка—ағыл, билик
нур—ишыг

натиг—көзәл нитгә малик
адам.

Шакирдләр һәмми сөзләри лүғәт дәфтерләринә јаздыгдан сонра шә'ри бәндләрлә охујурлар. Бу заман ифадәлилијә хүсуси диггәт верирәм. Мүвафиг диапозитивләрә бәхш кечирирәм. Дәрсин сонунда викторина кечирир, шакирдләр Ленин ады илә бағлы јерләр һаггында мә'лумат јазмағы, рајонун зун «Ленин» вә «Октабр ингилабы» орденли әмәк адамларындан сүгдәтләры мәктубларын охусуну даһа нәзәрдән кечирмәји тәләс јазырам.

Беләликлә, һәм мүәллимин шә'ринини, мусәһибәләрини, һәм ашәһәрләрдән, һәм дә мөвзу илә әлаға диалог вә кинофилмләрдән

мәктәп və шәкилләрдән истифадә
тәһкәм мәвзунун Сов.ИКП-нин XXV
сәһифәсінин материаллары илә
мәктәпдирилмәси шакирдләрин
Октябр социалист ингила-
визм гәләбәсіндә В. И. Ленинн
мәктәп гәләбә və онун аһәмијјә-
ти әли тәрбијә процесиндә факт-
лар дәрк етмәси нәтичәсіндә
әһәми әхлақи кейфијјәтләр форма-
ланды.

Мәктәпдән синифләрдә бәдән тәр-
бияси шакирдләрин мә'нәви, әгли,
сәһи тәрбијә və әмәк тә'лими
иә бағлы һалда һәјәтә кечирилир.
Әр дәрсин әсас вәзифәләриндән би-
рә иә мәктәпбиләрдә чәсурлук,
шәһадәрлик, интизамлылык, кол-
лективчилик, достлук və јолдашлык
сәһи, мәдәни давраныш, тәш-
килатчылык вәрдишләри, әмәјә və
әһәми мүнәвијјәтә социалист ба-
шлары тәрбијә етмәкдир. Бәдән
тәрбијәсін дәрсләриндә ушағлар
әһәми ојун һәмшә тәрбијәди-
н характер даһымалыдыр. Ојунда
сәһи, һәрәкәтләрдә дәһиглик,
коллективнн фәалијјәтинә мүнәви
әһәмијјәтә јөнәлтмәк бачарығы
тәрбијә едиллир.

I—III синиф шакирдләриндә ха-
рақ еләкәрдә јашајан зәһмәткеш
шәһадәрлик мәһәббәт, пролетар
әһәмијјәтчилијн һиссинн тәрби-
я едилмәсинә тә'лимлә-тәрбијәнин
әһәми нәтичәсіндә һәм ола би-
лир. «Ана дили» дәрсликләриндә
«Бачы-гардашдыр мәнә», «Гырма-
н башмағлар», «Ситарә ағлајыр»,
«Ахелито», «Јер үзүндә ушағлар
дыр», «Зәргәләм» və б. кими мән-
әви мәһз бу мәғсәдә хидмәт
едиллир.

Бәдән мүнәвијјәтләр әјрәнилән ма-
териалын мәвзунуну тәрбијә мәғ-
сәдә илә дүшүнүлмүш шәкилдә
мәктәпдирә билмир, дәрсә сүн'и
шәкилдә тәрбијәни аң даһил едир-

ләр. Белә һалларда шакирдләрин
идрак имканлары нәзәрә алынмыр.
Онларын баша дүшмәдикләри тер-
минләр ишләнир, сијаси сәнәдләр-
дән ситатлар охунур. Бу иә нәни-
ки фәјда вермир, һәтта ушағларда
чидди сијаси мәсәләјә јүпкүл мүн-
әсибәт тәрбијә едир. Онлар елә
зәни едирләр ки, һәр шәји билир-
ләр. Әслиндә иә гырыг-сөкүк мә-
лумат саһиб, довға шәхсләр кими
бәјүјүрләр.

Мәктәбдә ушағларын тәрбијәси
илә дәстә рәһбәрнә мүнәвијјәт мәш-
гул олур. Евдә иә онлар ата-ана-
ларындан, бачы və гардашларын-
дан, башга јашлылардан, радио və
телевизордан, гәзет və китаблар-
дан чохлу мә'лумат алырлар. Тәч-
рүбә кәстәрир ки, бир чох һаллар-
да онлар әлдә етдикләри мә'лума-
ты механики шәкилдә тәкрарла-
јыр, ләкин мә'насын баша дүш-
мүрләр. Бә'зән иә онларын әлдә
етдикләри мә'луматлар харичи
әләмдәки әшја və һадисәләр һағты-
да там јанлыш тәсәввүр јарәдыр.
Мүнәвијјәт мәһз белә һаллары әјрә-
мәли və дүзәлиш вермәлидир. Бу
заман ушағы данламағ, онун сәһвә
јол вердијини билдирмәк лаһым
дејил. Белә оларса, ушағларын
бир һисси әләвә мәнбәләрдән би-
лик әлдә етмәкдән чәкинирләр. Әк-
синә мүнәвијјәт дүзәлиш процесиндә
јәнә шакирдләрин әләвә мә'лумат-
ларына әсәсләнимәли, онларын гар-
шысында елә суаллар гојмәлидыр
ки, өзләринин və јолдашларынн
нәғсанларыны мүнәвијјәт кәмәји
илә дүзәлдә билсинләр. Бунун
үчүн иә мүнәвијјәт ушағларын да-
һили әләминә, марағларына, һәр
биринин инкишаф сәһијјәсинә бә-
ләд олмәси зәруридир.

Дејиләнләрдән мә'лум олур ки,
тә'лим və тәрбијә процесин әјрил-
мәздыр.

«УШАГ БАҒЧАСЫНДА ТӘРБИЈӘ ПРОГРАМЫ»НА ДАИР МЕТОДИК КӨСТӘРИШЛӘР*

БАЈРАМЛАР ВӘ ӘЛЛӘНЧӘЛӘР

Ушаг бағчаларында бир ән'әнә оларак Бөјүк Октябр социалист ингилабы, 1 Май, В. И. Ленинни анадан олмасы күнү, Совет Ордусу күнү, 8 март, јени ил, Бейнәлхалг ушаглары муһафизә күнү вә с. бајрамлар гејд едиләр.

Ичтимал бајрамлар шәрәфинә сәһәрчикләр кечирмәк ушаг бағчасынын чохданкы ән'әнәсидир. Шән, рәнкарәнк мусиги вә нәғмәләрлә, ојунларла долу сәһәрчикләри ушаглар узун мүддәт хатырлајырлар.

Бајрамгабағы күнләрдә тәрбијәчи бајрамын әһәмийјәтиндән данышыр, бағчанын бајрама һазырланмасы, груп отагларынын бәзәдилмәси үзрә иш (ушагларын гуввә вә имкандарыны нәзәрә алмагла) тәшкил едир. Тәрбијәчи бәдиә әсәрләр охујур, ушаглара ше'р әзбәрләдир, онларла бирликдә иллустрасијалара бахыр. Мәсәлән, Бақыда Бөјүк Октябр социалист ингилабынын бајрамгабағы күнләриндә орта груп тәрбијәчиләри ушаглары күчәјә, кәзантијә апарыр («Бајрамгабағы күнләрдә күчә»), онлар М. Сејидзадәвин «Ленин» ше'рини охујур, «Бајрам күнү» (мусигисен Ү. һачыбајовундур) маһнысыны өјрәдир, рәгс вә бәдән тәрбијәси мәшгләри тәшкил едир.

Бөјүк груп тәрбијәчиләри бајрамгабағы күнләрдә доғма шәһәрин күчәләринә, В. И. Ленинни абидәсинә екскурсија тәшкил едир, онларын

дијгәтини күчәләрин нечә бәзәдилмәсинә јөнәлдир, китаб охујур, М. Сејидзадәвин «Октябр» ше'рини әзбәрләдир, бајрама анд нәғмәләр өјрәдирләр.

Мәктәбә һазырлыг групунун тәрбијәчиләри исә ушаглары шәһәр бајрамсајағы бәзәдилмәси үзрә екскурсија апарыр, онлар бајрам һазырлығын кедишини мушаһидә етдирир, В. И. Ленинни, Н. Нәримановун, М. Әзизбәјовун, С. Шаумянның, Ханларын, 26-ларын абидәсинә екскурсија тәшкил едир, абидәләр үзәринә әклилләр, чичәк дәстәләр гојурлар. Ленин музејинә, «Нини мәтбәәсинә, С. М. Кировун ев музејинә екскурсија да марағлы кечир. Тәрбијәчи бајрам һағгында данышыр, С. Михалковун «В. И. Ленин музејиндә» китабыны охујур, Т. Еңчинин «Ленин улдузу» ше'рини әзбәрләдир. Гызыл мејданда кечирәлән нумажыш вә Совет Ордусунун парадына анд иллустрасијалара бахыр, мусиги мәшғәләләриндә бајрама анд маһнылар охујурлар.

Ушаг бағчасында кечирилән бир сәһәрчик ушаглары севиндирәлидир. Бајрамгабағы шадлыг вә бајрам тәәсүраты тарихи һадисәләри мәзмунуна, диқар бајрамларын ичтимал мәзмунуна, маһийјәтинә кәрағ ојатмалыдыр.

Ушаг бағчасында бајрамлар аһазырлыг узун мүддәтли, кәркин вә рүчү олмамалы, бајрамы көзлә севинчини азалтмамалыдыр. Бајрам күнләриндә ушаг һәјатынын режамия позмағ, онларын јүкләрини ағдырмағ олмаз. Она көрә дә ушаглар

* Әввали мәчмуәнин 1974-чү ил 4, 6; 1975-чи ил 1, 2, 4, 6; 1976-чы ил 1, 2, 5; 1977-чи ил 1, 2, 3, 5; 1978-чи ил 1-чи нөмрәләриндә.

Сабарчик үчүн рәгс, нәгмә, ше'р,
Сабарчик өйрөдилмәсинең наил олмаг
дир. Програм јоручу олмама-
лар, такарлара јол верилмәмәли,
етмәк үчүн јалпыз даһа га-
рәтлән вә зәкалы ушагларын се-
нәсине јол верилмәмәли, шән-
һә бамынын иштиракы тәмин
дир.

Шәһәрчик табагы ушагларда ба-
жрам эввали-руһијәси јарадылмалы,
һәзирәһәз һазырлыг ишләри көрүлмәли-
ди. Оңлар бағчаја кәлән ким ба-
жрам эввали-руһијәси һисс етмәли-
дир, ишчиләр бајрамсајагы ке-
һәзирәһәз олмалыдырлар.

Сәһәрчијин кечирилдији күн мәш-
һәр тәшкил едилмир. Сәһәр је-
һәтән сонра тәрбијәчиләр уша-
һәт ушаг бағчасынын бинасынын,
стагларынын, бинаја кираш
һәтәтәтәт, залын бајрамсајағы бә-
һәтләсәт илә таныш едир, јашлы-
һәт сәһәрчија дә'ват едирләр.

сәһәрчиик күнүн икинчи жа-
та башланьрса, ушаглар сә-
рәмәжиндән вә бинаны кәздикдән
экскурсияға кедәрләр.

Үзгүләрүн шән вә сәкит әһвали-
дәрсәсәи јашлы коллективин һа-
һарәт ишинин јахшы тәшкилин-
дә әрилән тапшырығы вахтында
дәрсәсәи јетирмәләриндән асылыдыр.
Бүгү әрзиндә ушагларда тәнтәнәли
дәрсәи-руһијјә сахланмалыдыр. Тә-
дәрисләрдә, узун мүддәтли көзләмә-
ләрдә, бәјрәм палтарларында ојнама-
ла, гадаған едилмәсинә јол ве-
дәрилмәлидир.

Спорчилда эн мүнүм мәсәлә
ларын мәшгәләләрдә һазырлан-
н нәғмәләрдә, ше'р охумагда, на-
һазыр үзрә сәһнәчиқләр һазырла-
нма, кимнастика мұмарисәләрин-
нә оуңларда фәал иштирак етмә-
ләрир.

Нәғмәләрин, ше'рләрин, рәгсләрин
иҗтисамы һиссәси байрамын мазмуну
алагадар олмалыдыр. Бундан
сәһәрчијин програмына јаш-
лыларын чыхышы да (ушаг багча-
ларын ишчиләри, валидејнләр, мәк-
тепчиләр вә пионерләр) дахил едил-
мәкдир. Онлар нәғмәләр, кичик
театрлар, рәгсләр вә с. илә чыхыш
биләрләр. Јашлыларын вә ја

мәктәбиләрен иштиракы ушагларын байрам әһвали-руһијјәсинин, естетик һиссләринин вә тәхәјјүдүнүн зәһкидләшмәсинә, гүввәтләндирилмәсинә көмәк едир.

Сәһәрчијин програмына совет жа-
зычыларынын ушаг ојунарына, та-
биета һәср етдикләри әсәрләр,
классикләрин әсәрләри, ушагларын
әввәлләрдә мәнимсәдикләри сәдә
репертуарлар, билдикләри фолклор
атрибутларла (ипләр, лентләр, рәнк
бәрәнк чәйбәрләр вә б. к.) етдиклә-
ри кимнастика мушавирәләри дахил
ола биләр.

Сәһәрчијә гонаглар да, ушагла-
рын валидејиләри (һәр группдан бир
нечә нүмајәндә), јахында олан мек-
тебдән нүмајәндәләр, бағчыны һами-
лијә кетүрән тәшкилатын нүмајән-
дәләри чағырылыр. Оялар сәһәрчи-
јә бөјүк тәнтәна вә бајрам шәнлији
кәтириләр.

Ушаг багчасыннн мүдирн ушагла-
ры тэбрик етмэкдэ сэйэрчији ачыр.
Сэйэрчижин апарылмасы ширин да-
нышмагы, ушагларла вахтында вэ
жериндэ зарафат етмэји бачаран,
чыхыш едэнлари нэвэслэндирэн, нэ-
һансы јерсиз сэйви сојутганлыгла
дүзэлдэ билэн тэрбијочија нэвалэ
едиллir.

Ушаг багчасында нигилаби байрамларла јанашы, һәм дә мухтар республикаларын, шәһәрләрин, нәздиндә ушаг багчасы олан мүәссисәләрин јубилејләри, колхоз ушаг багчаларында мәһсул байрамы, дәмир јолу ушаг багчаларында «Дәмирјолчулар күнү» гејд едилир. Белә байрамларга хүсуси чыхышлар һазырланмаг лазым келмир.

Бајрам програмына ушаглара мө-
лүм олан нәғмәләр, ше'рләр, рәс-
ләр, пионерләрин вә ја јашлыларын
чыгышлары дахил едилір. Сәһәрчи-
ји ушаг бағчасынын сәһәсиндә апар-
мағ да бир ән'әнә кими гәбүл олу-
мушдур. Гыш бајрамларында Шах-
та баба нағыллар үзрә сәһнәләр,
ојунлар көстәрир. Јај сәһәрчији ид-
ман характери дашыјыр вә кимна-
стика мұмарисләри илә, әјләнчәли
ојунларла, јаллыларла апарылыр.

Мәктәбә һазырлыг групп ушагла-
рынын мәктәбә кетмәси онларын һә-
јатында бөјүк һадисә олмәгла бағ-

чада сәһәрчик киими гејд едилір.

Мәктәбә һазырлыг группу ушаглары өзләринин рәсмләриндән ибарәт сәрки һазырлајыр, групп отағыны бајрамсајағы бәзәјирләр. Сәһәрчинин програмына ушагларын мәшгәләләрдә өјрәндикләри ше'рләр, нәгмәләр, рәгеләр, идман мұмарисләри дахил едилір: бу бајрам ајда бир дәфә анарылыр вә һәммин ајда доғулмуш ушагларын һамысы үчүн гејд олунур. Тәрбијәчиләр ушагларла бирликдә бајрам програмыны тәртиб едир, өз јолдашлары үчүн һәдијә, бајрам столу үчүн бәзәк, рәгеләр, тапмачалар һазырлајырлар. Тәрбијәчиләр ушаглары тәшәббүс кәстәрмәјә вә өзфәалијәтә марағландырыр, онларда јолдашлары үчүн хош олан, онлары севиндирән ишләри кәрмәјә һәвәс тәрбијә едир. Бүтүн булар ушаглары бирләшдирәр, онларда гаршылыглы хош мүнәсибәтләр формалашдырыр, бир-биринин гајғысына галмаға алышдырыр.

Кичик группларда һәмчинин ушагларына анадан олан күнләри кечириләр. Тәрбијәчиләр һәдијәләр һазырлајыр вә групп отағыны тәшәнк бәзәјирләр. Кичик вә бөјүк групп тәрбијәчиләри арасында разылыға әсасән кичик ушагларын ад күнү үчүн һәдијәләри бөјүк групп ушаглары һазырлаја биләрләр. Бу, кичик вә бөјүк групп ушагларынын достлуғунун инкишафына көмәклик кәстәрир.

Тә'јин олунан күндә группда ушагларла ширијјат вә чај верилір. Һәммин ајда анадан олан ушаглары онларын јолдашлары, тәрбијәчиләр, ушаг бағчасынын мүдирин вә дајәләр тәбрик едирләр. Гоһағлығдан сонра ушаглар охујур, рәгс едир вә хош ојунлар ојнајырлар.

Програмда ушаглар үчүн концертләр, кукла театрлары нәзәрдә тутулмушдур. Концертләр, кукла, көлкә театрлары вә с. тамашаларын кәстәрилмәси коммунист тәрбијәсин вәзифәләринә чаваб вермәлидир: адамларла меһрибан һиссләр, бизим һамымыз үчүн әзиз олан ишләрә — Вәтәнә, доғма өлкәјә, бәдин сөзә, мусягјә мәнәббәт, бәдин зөвгү, чиддилији, мәзәлилији, шәнлији вә

гүссәни анламағ габилијјәти тәрбијә едир.

Концертда мәктәблиләрин дә чыхышы (мусиги мәктәби тәләбәләринин хор дәрнәјинин, хореография дәрнәјинин, бәдин гимнастика дәрнәјинин чыхышлары вә с.) ола биләр. Мәктәбин рәһбәрләри илә дәнйшдығда ушаг бағчасынын мүдирин онлары мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын естетик тәрбијәсинин вәзифәләри, јаш хусусијәтләри илә таныш едир (ушагларын анлајышларына һансылар мұвафигдир, нә гәдә вахт ону дигтәтлә динләјә биләрләр), концерттин програмы илә таныш олур, ушаглар үчүн даһа јарарлы оланларыны ајырыр.

Ушагларын јалныз тамашачы динләјичи олдуглары группларда концертләрдән вә тамашалардан башға бир дә мүстәгил концертләр, рәгеләр, ше'рләрин дејилмәси, сәһнәчикләрин кәстәрилмәси вә с. ола биләр. Белә концертләрин вә сәһнәчикләрин мазмунуну ушагларын бајрамларла һазырладығларына еләчә дә мәшгәләләрдә өјрәндикләри ше'рләр, рәгеләр, нәгмәләр таһкик едә биләр.

Ушаг бағчасынын ишчиләри ики-үч кукла театры һазырлаја биләрләр. Мәктәбә һазырлыг групп үчүн ики-үч тематик концерт һазырланмалыдыр. Бәстәкар Ү. Һачыјовун анадан олмасы күнүндә ушаглар үчүн концерт тәшкил етмәк концерттин програмына ушагларын вә јашлыларын ифасында әсәрлә дахил етмәк олар: мәсәлән, «Бајрам күнү», «Пилотлар» (сөзләри М. Сејидзадәниндир), грамофон валләрына јазылмыш мусигинин динләнилмәси, јашлыларын ифасында оперетталардан парчаларын кәстәрилмәси вә с.

Ушаг китабы һәфтәсиндә М. Ә. Сабира, А. Сәһһәтә, М. Сејидзадә, В. Мајаковскијә, С. Ј. Маршак һәср едилмиш сәһәрчик тәшкил етмәк мәсләһәтдир. Сәһәрчинин програмына онларын ушагларла таныш олан әсәрләри дахил едилір. Сәһәрчинкдә ушаглар роллар үзрә ше'р дејир, әсәрләрдән сәһнәчикләр кәстәрирләр; әдәби әсәрләрә анд таһкик

...вэ чавабыны тапыр (мәсәлә, ...нағылдадыр?, һансы һека- ...?), әсәрин мәшһүр персонаж- ...рағсини ифа едирләр. Сә- ...жәдә јашлыларын чыхышлары- ...тәшкил етмәк олар.

Ушак бағчасында кечирилән бај- ...лар ушағлара сөвинч вермәли,

онларда шәһ әһвали-руһијә јарат- ...малыдыр. Педагоглар бу бајрамлар- ...дан ушағларын естетик тәрбијәси, ...онларда тәшәббүсүн, мүстәғиллијин ...вэ характерин башга мүсбәт әләмәт- ...ләринин тәрбијәси үчүн истифадә ...етмәлидирләр.

НИТГ ИНКИШАФЫ ВЭ ЭТРАФ АЛӘМЛӘ ТАНЫШЛЫГ ҮЗРЭ ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЫНЫН БӨЛКҮСҮ*

МӘКТӘБӘ ҺАЗЫРЛЫГ ГРУПҮ

I һәфтә

1. Мәвзу: Әсәрин охунмасы: Н. Аб- ...«Төнбәллик».

Прог. мәзмуну: Тәрбијәчијә диг- ...гулаг асмағы вэ әсәрин мәзмунуну ...дүшмәји, суаллара дүзкүн чаваб ...ушағлара өјрәтмәк. Онларын ...зәңкинләшдирмәк.

2. Мәвзу: Мәктәбә экскурсия.

Прог. мәзмуну: Ушағларын шәһәр- ...ма етпәман јерләр, онларын вәзифә- ...ләри (7 јашында ушак мәктәбә ке- ...нәт Сәдә о, охумаг, јазмаг вэ с. өј- ...рәтмәк таныш етмәк. Тәрбијәчијә дигтәтлә ...асмағы, јолдашларынын чавабы- ...нә етмәји өјрәтмәк. Ушағларын ...зәңкинләшдирмәк.

3. Мәвзу: Мәктәб, мәктәб әшјалары ...тапмаг олан тапмачалары тапмаг.

Прог. мәзмуну: Дејилән ифаләни вэ ...чәһәт баша дүшмәји өјрәтмәк. Әш- ...јаларын характер әләмәтләрини сечә бил- ...лә инкишаф етдирмәк. Сөздәрдән ...чәһәтдән дүзкүн истифадә ет- ...мәји өјрәтмәк. Ушағларын лүгәтләрини ...зәңкинләшдирмәк, өзләрини тапмача фи- ...һәтләри аразусунда олмаларын тәр- ...бијә етмәк.

4. Мәвзу: Шәкил үзрә мүсаһибә — ...«Мәктәб бағынға».

Прог. мәзмуну: Мәктәбләрини әлкә- ...ма бағларда бәзәмәји нечә көмәк ет- ...дирмәк кәстәрмәк. Ғыса вэ кениш ...ләрдән истифадә етмәји өјрәтмәк. ...грамматик чәһәтдән дүзкүн ...вермәји өјрәтмәк. Тәбијәтә мараг ...адамларынын әмәјинә һөрмәт ...етмәк.

II һәфтә

1. Мәвзу: Дидактик ојун — «Фәһлә- ...дүзәлидирләр?». «Колхозчулар нә ...».

Прог. мәзмуну: Бөјүкләрин әмәји һаг- ...ушағларын дүшкөрүшүнү үмү- ...дирмәк. Онлара әмәјин шәрәф

* Әмәли мәчмуәнин 1977-чи ил 4 вэ ...нәврәләриндә.

иши олдуғу һағғында билик вермәк. Әмә- ...јин ивәләринин ады һесабына ушағла- ...рын лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк. Со- ...вет адамларынын әмәјинә һөрмәт тәр- ...бијә етмәк.

2. Мәвзу: Ше'рин өјрадиәмәси — М. ...Дилбәзи, «Сентјабр».

Прог. мәзмуну: Ше'ри ифадәли вэ ...өзбәр сөјләмәји өјрәтмәк. Бәдин әдәби- ...јата мараг һиссини артырмаг.

3. Мәвзу: Тәрбијәчинин сөјләмәси — ...Л. Толстой, «Чәрдәк».

Прог. мәзмуну: Тәрбијәчијә дигтәтлә ...гулаг асмағы, суаллара грамматик чә- ...һәтдән дүзкүн чаваб вермәји өјрәтмәк. ...ушағларда доғручулуг вэ дүәлүк тәрбијә ...етмәк.

4. Мәвзу: Шәкил үзрә нағыл тәртиб- ...етмәк: «Танја вэ көјәрчинләр».

Прог. мәзмуну: Шәкил үзрә тәрбијә- ...чинин көмәклији олмадан ардычыл, әлә- ...гәли нағыл тәртиб етмәји өјрәтмәк (вах- ...ты вэ јери кәстәрмәклә). Нитгин грам- ...матик чәһәтдән дүзкүн тәшкилини давам ...етдирмәк. Ушағларда јарадычылығы, ...мүстәғиллији инкишаф етдирмәк. Јол- ...дашларына гулаг асмағы тәрбијә етмәк.

III һәфтә

1. Мәвзу: Доғма шәһәр һағғында мү- ...саһибә

Прог. мәзмуну: Ушағларын јашадыг- ...лары шәһәр вэ јахуд кәнд һағғында би- ...ликләрини кенишләндирмәк. Суаллара ...грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб вер- ...мәји өјрәтмәк. Күчәни, мејданы, ичти- ...ман бинаны дәгиг адландырмағы өјрәт- ...мәк. Әшјаларын дәгиг адлары илә он- ...ларын лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк. ...ушағларда јашадығлары шәһәрә мәнәб- ...бәт тәрбијә етмәк.

2. Мәвзу: Тысбағаны мушаһидә етмәк.

Прог. мәзмуну: Тысбағанын харичи ...көрүнүшү һағғында ушағларын билик- ...ләрини кенишләндирмәк. Онларын јаш- ...ајышы илә таныш олмаг. Суаллара ...ғыса вэ кениш чүмләләрлә чаваб вермә- ...ји өјрәтмәк. Ушағларда тәбијәтә муша- ...һидәчилијә мараг тәрбијә етмәк. Бејван- ...лара гуллуғ етмәк аразусу тәрбијә етмәк.

3. Мәвзу: Нағылын сөјләнмәси — ...«Ғоғал».

Прог. мазмуну: Нагылы ардычыл, ифадели сөйләмәји өрәтмәк. Нагылы грамматик чәһәтдән дүзкүн сөйләмәји өрәтмәк. «Нагылда нә хошуна кәлли?» суалына дүзкүн чаваб вермәји ушаглар өрәтмәк.

4. Мөвзу: Паңызда парна экскурсия.

Прог. мазмуну: Доҗма табиятин көзәллиһини сөздирмәк. Бүтүн фәсилләрдә көзәллиһи сечә билмәји иңкишаф етдирмәк. Харичи көрүнүшләринә көрә ағачы вә коллары сечә билнб адландырмагы, көрдүкләрини даныша билмәји ушаглар өрәтмәк, онларда доҗма табиятә мәһәббәт тәрбија етмәк.

IV һәфтә

1. Мөвзу: «Паңыз мәним није хошума кәлир?» мөвзусунда нагыл тәртиб етмәк.

Прог. мазмуну: Ушаглар мөвзу әтрафында ардычыл, чанлы, шөхсә тәчрүбедән сөйләмәји, чүмләләри грамматик чәһәтдән дүзкүн гурмагы өрәтмәк. Әшјанын ады һесабына дүгәтләрини зәңкинләшдирмәк, јолдашларының чавабларына дигәтлә гулаг асмаг вәрдини тәрбија етмәк.

2. Мөвзу: Картона танышлыг.

Прог. мазмуну: Ушаглары картонун хәссәси илә таныш етмәк (бәркидр, кәсилдр, суда исланыр). Суаллар грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји өрәтмәк. Хәссә вә кәфијјәт адлары һесабына дүгәтләрини зәңкинләшдирмәк. Ушагларда мәшгәләје мараг, әтрафдагы фәәлијјәти чох билмәк арзусунда олмаг һисси тәрбија етмәк.

3. Мөвзу: Ше'рин өрәдилмәси — С. Шејда: «Бәсти».

Прог. мазмуну: Ше'ри јадда сахламагы, ифадели сөйләмәји өрәтмәк. Ушагларын дүгәтләринә јени сөзләр дахил етмәк. Әмәк гәһреманларына мәһәббәт һиссини артырмаг.

4. Мөвзу: «Сәвил биринчи күнү бағчада нечә кечирди?» мөвзусунда нагыл тәртиб етмәк.

Прог. мазмуну: Ушаг бағчасында ушагларын һәјәтаны ардычыл вә грамматик чәһәтдән дүзкүн нагыл етмәји онлар өрәтмәк. Дүгәтләрини ојунчаг адлары, ушаг ојунлары һесабына зәңкинләшдирмәк. Ушагларын јаддашыны вә дигәтәнини иңкишаф етдирмәк.

ОКТАБР

I һәфтә

1. Мөвзу: Нитгин әсас мәдәнијјәти.

Прог. мазмуну: Нәфәсвермә үзәриндә иши давам етдирмәк, интонасия, сәсин күчү. Р сәсини дүзкүн тәләффүзү үзәриндә чалышмаг. Билтмәни иңкишаф етдирмәк.

2. Мөвзу: Гурбаганы мүшаһидә етмәк.

Прог. мазмуну: Гурбаганын харичи көрүнүшү. Һәјәти, јашајышы һаггында ушагларын билдикләрини кенишләшдирмәк. Көрдүкләри һаггында грамматик

чәһәтдән дүзкүн данышмагы өрәтмәк. Бу хәјирли һәјван һаршы еһтијатлы сәмагы тәрбија етмәк.

3. Мөвзу: «Гызыл паңыз» шөкли үзә мүсаһиба.

Прог. мазмуну: Доҗма табият һаггыда билдикләри кенишләшдирмәк. Шејда тәсвир олуналары ардычыл, олағат данышмагы өрәтмәк. Ушагларын дүгәтләрини зәңкинләшдирмәк, онларда доҗма табиятә мәһәббәт тәрбија етмәк.

4. Мөвзу: Тикинтије экскурсия.

Прог. мазмуну: Совет адамларының јашајышы вә әмәји илә танышлыгы давам етдирмәк. Тикинти һаггында билдикләри дөңгәшдирмәк. (Јени биналәр, она көрә тикирләр ки, чохлу јашајышы, театр, мағазә вә ушаг бағчасы бар). Тикинтидә мухтәлиф машыналардан истифадә едирләр. Инсанларын истисаһларының ады һесабына ушагларын дүгәтләрини зәңкинләшдирмәк, онларда әмәјә һөрмәт тәрбија етмәк.

II һәфтә

1. Мөвзу: Ше'рин өрәдилмәси — Т. Мәтәлибов: «Бөхтовар ушаглар».

Прог. мазмуну: Ше'ри азбәр вә ифадели сөйләмәји өрәтмәк. Бәдин едәлјәтә мәһәббәт һиссини артырмаг.

2. Мөвзу: «Нәзакәтли олмаг» мөвзусунда мүсаһиба.

Прог. мазмуну: Әхлак гәјдалары һаггында ушаглар аңлајыш вермәк. Аданышының күзәштини дүзкүн гүјмәтләшдирмәји өрәтмәк. Финри ардычыл мәдәт етмәк вәрдини, чүмләни грамматик чәһәтдән дүзкүн гурмагы өрәтмәк. Нәзакәт гәјдасы, бир-биринә едәбли, бәдиләре һаршы нәзакәтли олмагы тәрбия етмәк.

3. Мөвзу: Шәкил үзә нагыл етмәк «Доҗма тарла».

Прог. мазмуну: Шәкилдә тәсвир етдирмәк ардычыл сөйләмәји өрәтмәк. Нагылетмә заманы грамматик чәһәтдән дүзкүн данышмагы өрәтмәк.

4. Мөвзу: Әсәрин охунмасы: В. Бәки: «Ајы баласы».

Прог. мазмуну: Бәдин әсәрә мәһәббәт һиссини артырмаг. Верилмиш суалларға (суаллар) нә кениш чаваб вермәк өрәтмәк.

III һәфтә

1. Мөвзу: Дидактик ојун — «Нәјәтләре охшајыр, нәјә көрә јох».

Прог. мазмуну: Ағачын јарпагларының, мејвәләрини мүгајисә етмәји, шаһарын јахын вә фәргли чәһәтләрини өрәтмәк. Суаллар грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји ушаглар өрәтмәк. Онларын јаддаш вә дигәтләрини иңкишаф етдирмәк.

2. Мөвзу: Мәктәбә экскурсия.

Прог. мазмуну: Мәктәбин дахилә танышлыг (синифләр, идман залы, кабинетләр). Ушагларын мәктәбә тәһәзүлыгының давам етдирмәк. Синифдә

залында бәдән тәрбиәси нечил-
дәшәк шәкирдләре баша салмаг. Грам-
матик чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји
ушагларә өйрәтмәк; лүгәтләрини зәңки-
нләшдирмәк. Онларда мәктәбә мараг
етмәк.

1. Мәвзу: «Оглан балача күчүлү нечә
мәвзусунда јарадычы нагыл ет-
мәк».

Прог. мәзмуну: Ушагларын мүстәсил
гәбилләшкәнлиги гәбилләшкәнлиги иңкишаф ет-
мәк. Нагыл едәркән грамматик чә-
һәтдән дүзкүн данышмаг бачарыгыны
зәңкинләшдирмәк. Лүгәтләрини зәңки-
нләшдирмәк.

2. Мәвзу: Пајыз фәсли һаггында мү-
һим мәвзусунда јарадычы нагыл ет-
мәк.

Прог. мәзмуну: Пајыз фәслинин хә-
ләтләшкәнлиги хәләтләшкәнлиги һаггында ушаг-
ларын тәсәввүрләрини үмүмләшдир-
мәк. Өз фикрини ардычыл ифадә етмәк
бачарыгыны мөһкәмләшдирмәк. Лүгәт-
ләрини зәңкинләшдирмәк (гызыл пајыз,
күзләр төкүдүр). Доғма тәбиетә мә-
һәт тәрбиә етмәк. Өз фикрини ар-
дычыл ифадә етмәји мөһкәмләшдирмәк.

IV һәфтә

1. Мәвзу: Шәхс тәчрүбәдән нагыл
етмәк «Чанлы күнәмиз».

Прог. мәзмуну: Ея һәҗванлары,
ушагларын һаггында ушагларын биликлә-
рини мөһкәмләшдирмәк (онларын даяр-
маг хәричә көрүнүшү, јемәји, онла-
рын хәләт етмәк һаггында).

2. Мәвзу: Ше'рин өйрәдилмәси:
«Нәҗабәт» — «Нәҗабәт».

Прог. мәзмуну: Ше'рин мәзмунуну ба-
һәтләшкәнлиги, ифадәли, савадлы сөйләмә-
ләшкәнлиги; сәсләри; сөзләри дүзкүн
етмәји өйрәтмәк.

3. Мәвзу: «Гары вә бузов» нагылны
сөйләшкәнлиги.

Прог. мәзмуну: Нагылны ардычыл,
сөйләмәји өйрәтмәк. Сөзләрдән
грамматик чәһәтдән дүзкүн төләффүзлә
етмәји өйрәтмәк.

4. Мәвзу: Әсәрин охунмасы: Ч. Көзә-
ли — «Күлдүнүн чајы».

Прог. мәзмуну: Әсәрә дигәтлә гулаг
верилмәк суалларә грамматик
дүзкүн чаваб вермәји өйрәт-
мәк.

НОҖАБР

I һәфтә

1. Мәвзу: ССРИ-нин бајрагы илә та-
һәтләшкәнлиги.

Прог. мәзмуну: Совет Иттифагынын
бајрагы илә ушагларын таныш етмәк.
ССРИ-нин бајрагынын Дәүләт бајрагы
етмәк, үзәриндә ораг, чәкич вә улдуз
етмәк. Гырмызы парчанын
берилмәдәлиги, јухары нүнчүндә
етмәк, гырмызы белкүшәли улдуз
етмәк өйрәтмәк. ССРИ бајрагы илә
ушагларын бајрагынын мүәјјән ошар-

лығыны тејд етмәк. Ушагларын лүгәтлә-
рини зәңкинләшдирмәк. ССРИ бајрагына
һөрмәт етмәји тәрбиә етмәк.

2. Мәвзу: Парка экскурсия.

Прог. мәзмуну: Парка баш верән
мәвсүм дәјишлиги ајыра билмәји
ушагларә өйрәтмәк. Көрдүкләрини арды-
чыл, алағәли ифадә етмәји өйрәтмәк.
Лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк.

3. Мәвзу: «Ленин зәһмәткешләрин
рәһбәридир» мәвзусунда мүсаһибә.

Прог. мәзмуну: Ленин зәһмәткеш-
ләрин рәһбәри олмагы һаггында ушаг-
ларын биликләрини зәңкинләшдирмәк;
өз фикирләрини гыса вә кениш чүмлә-
ләрдә ифадә етмәји өйрәтмәк. Лүгәтлә-
рини зәңкинләшдирмәк, рәһбәрә мөһәб-
бәт һиссини артырмаг.

4. Мәвзу: Тәрбијәчинин «Ленинград—
ингилабын бәшијидир» мәвзусунда сәһ-
бәт.

Прог. мәзмуну: Бу ингилаб бәшији
һаггында мә'лумат вермәк. Тәрбијәчи
дигәтлә гулаг асмагы өйрәтмәк. Ушаг-
ларын лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк.
Ленинград мараг вә һөрмәт тәрбиә ет-
мәк.

II һәфтә

1. Мәвзу: «Мән бајрамы нечә нечил-
дәшәк мәвзусунда нагыл тәртиб етмәк».

Прог. мәзмуну: Ушагларә көрдүкләри
һаггында ардычыл, чанлы, һәм дә мөв-
зудан узаглашмадан данышмагы өйрәт-
мәк. Чүмләни грамматик чәһәтдән дүз-
күн гурмаг бачарыгыны мөһкәмләшдир-
мәк. Әшјаһын адыны, кәйфијәтин дүз
дәмәклә лүгәти зәңкинләшдирмәк. Јол-
дашларынын чавабларына дигәтлә гу-
лаг асмаг мәдәнијјәти тәрбиә етмәк.

2. Мәвзу: Әсәри охунмасы: А. Пуш-
кин — «Балыч вә балыг нагыл».

Прог. мәзмуну: Әсәрә дигәтлә гулаг
асмагы, суалларә грамматик чәһәтдән
дүзкүн чаваб вермәји өйрәтмәк. Тәһә-
кәригә нифрәт һиссини артырмаг.

3. Мәвзу: «Үч доғуз баласы» нагылны
јенидән сөйләшкәнлиги.

Прог. мәзмуну: Нагылны ардычыл,
мәнтиги, грамматик чәһәтдән дүзкүн
данышмагы өйрәтмәк. Суалларә кениш
вә гыса чүмләләрдә чаваб вермәк, лүгәт-
ләрини јени сөзләр һесабына артырмаг.

4. Мәвзу: Ше'рин өйрәдилмәси: Т. Ел-
чин — «Башлајаг јанышмача».

Прог. мәзмуну: Ше'ри ифадәли, әзбәр
сөйләмәји өйрәтмәк, бәдән әдәбијјата мә-
һәббәт һиссини артырмаг.

III һәфтә

1. Мәвзу: Дидактик ојун — «Ахшам
сәһәт».

Прог. мәзмуну: Инсанларын әмәји
һаггында (ахшам ишләјәнләрин) билик-
ләрини кенишләшдирмәк. Әшјаһын дәғиг
ады вә һәрәкәтин тәсвир етмәји өйрәт-
мәк. Инсанларын сәһәтләрини ады һе-
сабына ушагларын лүгәтләрини зәңки-
нләшдирмәк. Совет адамларынын әмәји-
нә һөрмәт тәрбиә етмәк.

2. Мәвзу: Јарадычы нагылләшкән-
лиги.

«Ушаглар јолдашларыны дардан неча гуртардылар».

Прог. мазмуну: Ушагларда јарадычылыг габилитјатини иннишаф етдирмек. Ардычыл суретде өз фикрини ифаде етмеји ве нагыл дүшүнмеји өјрөтмек. Јолдашларынын чавабыны гүјмөтлөндирмеји өјрөтмек.

3. **Мөвзу:** Шәкил үзрә мүсаһибә: Чөрова — «Үчлүк».

Прог. мазмуну: Интилабдан эввөлки дөврдә ушагларын агыр һајаты һаггында биликләрини бүгүнкү хөшбәхт һајатлары илә мугајисә етмәклә дәғигләшдирмәк. Суаллара чаваб верәрәнә адлары дүзкүн демәк, ушагларын лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк (ачлыг, диләнчилик). Вәтәнә мәһәббәт тәрбијә етмәк.

4. **Мөвзу:** Пионер екинә экскурсија.

Прог. мазмуну: Мәктәб һаггында ушагларын биликләрини кенишләндирмәк. Тәһрәмән пионерләрин һајаты илә танышлыг. Мәктәбә, охумага мараг тәрбијә етмәк.

IV һәфтә

1. **Мөвзу:** Шәкил үзрә нагыл сөйләмәк: «Биз ея тикирик».

Прог. мазмуну: Тәрбијәчинин көмәји олмалаң нагыл тәртиб етмеји өјрөтмәк. Нитгин грамматик чәһәтдән дүзкүн формалашмасынын давам етдирмәк. Шәкилдә төснәр едиләнләрн дәғиг данышмагы өјрөтмәк.

2. **Мөвзу:** Х. Һасилованын «Рәна евләрини ахтарыр» әсәри үзрә мүсаһибә.

Прог. мазмуну: Верилмиш суаллара грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб вермеји өјрөтмәк. Әтраф мүһитә дүзкүн мүһитә бәсләмәји тәрбијә етмәк. Өз фикрини садә ве ајдын ифаде етмеји өјрөтмәк.

3. **Мөвзу:** Ше'рин өјрәдилмәси: Дилбәзи — «Нојабр».

Прог. мазмуну: Ше'ри ифаделәи, әзбәр сөйләмәји өјрөтмәк. Ушагларын лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк. Бәдин әдәбијәтә мәһәббәт һиссини артырмаг.

4. **Мөвзу:** Н. Көнчәвинин «Кәрпич көсән гоча» һекајәсинин јенидән сөйләнмәси.

Прог. мазмуну: Тәрбијәчинин көмәји олмалаң нагыл ардычыл, елагәли сөйләмәји өјрөтмәк, әмәјә мәһәббәт һиссини артырмаг.

ДЕКАБР

I һәфтә

1. **Мөвзу:** Китабханаја экскурсија.

Прог. мазмуну: Әтрафдагы һадисәләр, инсанларын сәнәти, کتابханада ишләјәнләрн иши һаггында ушагларын биликләрини кенишләндирмәк. Китабханада чох کتاب олдуғуну, онлары охумаг үчүн бөјүкләрә ве ушаглара верилдијини, орада да охумаг мүмкүн олдуғуну баша салмаг. Китаба мараг, мәһәббәт тәрбијә етмәк.

2. **Мөвзу:** К. Ушинскинин «Дорд әзу» һекајәсинин јенидән сөйләнмәси.

Прог. мазмуну: Әсәри ардычыл, бурхылыш, тәкрар етмәдән сөйләмәји өјрөтмәк. Грамматик чәһәтдән нити формалашдырмаг. Ушагларын лүгәтләрини фәсилләри ве онларын хусусијәләри һесабына зәңкинләшдирмәк. Тәһәтдән дәғиглијә мараг ве дигтәт тәрбијә етмәк.

3. **Мөвзу:** Ше'рин өјрәдилмәси: М. Дилбәзи — «Денабр».

Прог. мазмуну: Ушагларын төбәтәни дәғиглијә һаггында төсәвүрләрн кенишләндирмәк. Ше'ри әзбәр ве ифаделәи сөйләмәји өјрөтмәк.

4. **Мөвзу:** Шәкил үзрә мүсаһибә: «Шәмәл ушаглары».

Прог. мазмуну: Ушагларын әтраф мүһит һаггында дүңјакөрүшләрн кенишләндирмәк. Көрмәдији шәјләрлә таныш етмәк, даһа чох көрмәји өјрөтмәк. Шәкилдә чәкиләләрә дүзкүн мүһитә бәсләмәк ве мүхтәлиф һиссләр тәрбијә етмәк.

II һәфтә

1. **Мөвзу:** «Бағчаја јени колмиш тәшәккүл үзрә нагыл етмәк».

Прог. мазмуну: Шәкил үзрә мүһитә нагыл етмеји өјрөтмәк. Ушаглара шәкилдә дигтәтлә бахмагы ве ардычыл суретдә онун мазмунуну вермеји өјрөтмәк. Әсәс һиссәни көрмәк ве чох көрмәји өјрөтмәк.

2. **Мөвзу:** ССРИ-нин кәрби илә танышлыг.

Прог. мазмуну: Ушагларын бизнәм кәмизин кәрби илә таныш етмәк. Чәһәтдән орагын фәһлә ве кәндиләрини бәсләмәји өјрөтмәк. Вәтәнин, сүлһүн, әдиләт символу олдуғуну көстәрмәк. Чүмләсини грамматик чәһәтдән дүзкүн гурмәтләшдирмәк. Лүгәтләрини зәңкинләшдирмәк. Кәрб әмәјин символудур. Гардашларын символудур. Ушагларда Вәтәнин кәрбә нә һөрмәт тәрбијә етмәк.

3. **Мөвзу:** Вичданлы, намуслу һаггында мүсаһибә.

Прог. мазмуну: Ушаглара әхлақ һаггында вичданлы, дигтәтлә бахмаг нә демәкди һаггында данышмәк. Чәһәтдән гөрхумагы, өз сәһәбәји аламы өјрөтмәк. Өзүкүн һаггында јолдашынын күзәштнн гүјмөтләшдирмәји бачармагы тәрбијә етмәк.

4. **Мөвзу:** Әсәрин охунмасы: М. Дилбәзи — «Сәфәр Иван һаггында».

Прог. мазмуну: Бәдин әсәрә мәһәббәт һиссини артырмаг, верилмиш суалларға грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб вермеји өјрөтмәк.

III һәфтә

1. **Мөвзу:** Китаб мағазасына экскурсија.

Прог. мазмуну: Әтраф мүһит һаггында ушагларын төсәвүрләрн кенишләндирмәк, инсанларын әмәјин һарада јерләшир, онун шә'бәләри һаггында танышлыг.

стенди). Ушагларын дүгөтлө-
нүктөтүп көрсөтүп бермөк (стенд, витрина).
Адамдарынын амажына көрмөк төр-
өтмөк.

2. Мөвзү: Балыгы мушаһиде етмөк.

Прог. мөвзү: Балыгын харичи көрү-
п, багында ушагларын төсөвүрлө-
нүктөтүп бермөк (жемеси). Суалла-
рына кыска ва кениш чүмдө илэ чаваб бер-
мөк. Ёрөтмөк. Ёејванлара гуллуг ва ёер-
мөк амажы төрбијө етмөк.

3. Мөвзү: Хөстө јолдашына мөктүб
жетмөк.

Прог. мөвзү: Ушаглара коллектив
мөктүб јазмагы ёрөтмөк, грунда баш
маратлы һадиселер һагында јаз-
ма. Чаллы, ардычыл, олагели һагыл
бачарыгыны мөһкөмлөндирмөк.
Амажы ады һесабына дүгөтлөри зеп-
ләндирмөк. Јолдашына гаршы гајгы-
лы дүгөтлө олмага төрбијө етмөк.

4. Мөвзү: Нагылын ахырыны дүшүн-
мөк. «Гырмазы сапашки».

Прог. мөвзү: Ушаглара бөјүк олма-
жы мөктүб төрбијө етмөк. Ушаг-
лара јарадычылыгы табијатини инки-
ләтдирмөк. Јолдашларынын чавабы-
на дүгөтлө гулаг асмагы төрбијө етмөк.

IV һөфтө

1. Мөвзү: Тәрбијечинин иллүстраси-
яларын истифаде етмөклө вәһши һөј-
ванлар һагында данышмасы (чанавар,
қас, гулгу).

Прог. мөвзү: Вәһши һөјванлар һа-
гында ушагларын билликләрини кениш-
ләндирмөк (онларын һөјаты, јемәкләри,
амажыларын оилара олан мунасибәти).
Амажылара марат төрбијө етмөк.

2. Мөвзү: Ше'рин ёјрадилмәси: «Шах-
һаһи хош кәлиб».

Прог. мөвзү: Ше'ри әзбар, ифадели
мөктүб ёрөтмөк. Сөзләри грамматик
чәһәтдә дүзкүн демәји мөһкөмлөндир-
мөк. Адыны диксија төрбијө етмөк.

3. Мөвзү: «Бизим өлкәнин адамлары
амажыда мөһкөмләр» мөвзусунда мү-
һәһи.

Прог. мөвзү: Өлкәһиздә јашајан
амажы халыларын достлугу, гаршы-
һаһи амажы, Вәтәһә маһәббәти һагыны
амажыларын билликләрини үмүмиләш-
тирмөк. Суаллара гыса ва кениш чүмдө
иш чаваб бермөк. Гардашылыгы һисси төр-
өтмөк. Шахси тәчрүбәдән һагыл ет-
мөк.

4. Мөвзү: Шахси тәчрүбәдән һагыл
мөктүб ёрөтмөк (көрдүкләрини олдугу
мөктүб тәсвир етмөклө). Бачарыгыларын
амажы, ардычыл, грамматик чәһәтдән
истифаде етмәји ёрөтмөк. Јаддашы
амажы етдирмөк.

ЈАНВАР

1 һөфтө

1. Мөвзү: Тәрбијечинин Н. К. Круп-
ска һагында данышмасы.

Прог. мөвзү: Ушаглары Крупскаја-

нын ушагылыгы илэ таныш етмөк. Круп-
скаја Ленинни һөјат јолдашы ва јакын
көмөкчиси. О, ушаглары чох севирди.
Онларын хошбөхтлији үчүн чалышмыш-
ды. Совет адамлары ону дүшүнүр ва се-
вирләр. Онун адына күчө, мөктөб вар.

2. Мөвзү: «Гыш әјләһчәләри» шәкли
үзрә һагыл етмөк.

Прог. мөвзү: Гыш һагында бөјүк
олмажы һагыл төрбијө етмөк. Нагылда
тәсвир вәситәләриндән истифаде етмөк.

3. Мөвзү: Шүшә илэ танышлыгы.

Прог. мөвзү: Шүшәһин бәзи әла-
мәтләри илэ танышлыгы: шәффафдыр,
баркдыр, сығаллыдыр. Шүшәдән һазыр-
ланан шәјләри әләмәтиһә көрә билмөк.

4. Мөвзү: Парча илэ танышлыгы.

Прог. мөвзү: Ушаглары парча илэ
таныш етмөк. Парчалары ајырмагы
(јун, капрон, чит, ипәк), кејфијәтинин ва
көјө лазым олдугуну билмөк. Памбыгдан
чит, јундан јун парча һазырлапдыгыны
ёрөтмөк. Естетик зәһг төрбијө етмөк.

II һөфтө

1. Мөвзү: Әсәрин охунмасы: Х. Әли-
бәјли — «Дошһанын ад күнү».

Прог. мөвзү: Тәрбијечинин охусу-
на диггәтлө гулаг асмагы ёрөтмөк. Әсә-
рин мөвзусунда анд верилмиш суаллара
грамматик чәһәтдән дүзкүн чаваб бер-
мәји ёрөтмөк.

2. Мөвзү: Јарадычы һагылетмә: «Гар-
гызын сөркүзөштәләри».

Прог. мөвзү: Верилмиш мөвзү үз-
рә бөјүк олмажы һагыл гурмагы бачар-
маж. Мөвзудан кәһара чыхмадан һагыл
төрбијө етмәји ёрөтмөк. Нитгдә сифөт,
зәрф вәситәли нитгдән истифаде етмөк.
Јолдашынын сәһәһини дүзәлтмәји бачар-
маж.

3. Мөвзү: «Аталар сөзү» мөвзусунда
етики мунаһибә: «Доғручулуг ва тәвазә-
карлыгы адамы зинәтләндирир», «Кејим
адамы көзәлләндирир», «Доғру ачы да
олса, ишрини јалаһдан јакшыдыр», «Сөз
вердиң јеринә јетир».

Прог. мөвзү: Гәти чавабла: рафтар
инсанни бәзәјир, бәһһи әдәбијәтини мүс-
бәт гәһрәһиәләри әхлаги тәрбијәһини
әһәс кејфијәти олан доғручулуг төрбијө
едир, тәвазәкарлыгы лазым олан вахт
аталар сөзү ва мәсәлләрдән истифаде ет-
мөк. Үмүмиләндирмә апармагы ёрөт-
мөк.

4. Мөвзү: Дошһаны мушаһиде етмөк.

Прог. мөвзү: Ушаглара дошһаны
мушаһиде етмәји, дүзкүн хидмәт етмәји
ёрөтмөк. Чөл дошһаны илэ әһ дошһаны-
нын охшар ва фәргли чәһәтләрини ајыр-
магы бачармаж; әһ ва чөл дошһанынын
рәһһиндә ва дәрисиндә фәрг олдугуну
көзәрә чатдырмаж. Әһ мушаһидәһи һа-
гында ардычыл ва олагели данышмасы
бачармаж. Ушагларда һөјһана гаршы ма-
һәббәт, оилара гуллуг етмөк арзусу төр-
бијө етмөк.

III һөфтө

1. Мөвзү: Дидактик оју: «Бу нәдир?»
(Еһитмәһини инкишафы).

Прог. мазмуну: Әшја һаггында ушагларын биликлерини зәкинләшдирмәк. Әшјаја тохунаркән материаллардан асылы олараг чыхардыгы сәс: ағач тыгылдаҗыр, кағыз хышылдаҗыр, метал чинкилдәҗыр, шүшә чынгылдаҗыр вә с. Әшја-ны вә онун материалыны адландырмагы өҗрәтмәк. Ешитмәни инкишаф етдирмәк. Лүгәти зәкинләшдирмәк.

3. **Мөвзу:** Ә. Бабаҗева: «Һәсән» һекајесини јенидән сөйләмәси.

Прог. мазмуну: Һекајәни мәтнә јахын ардычыл, әләгәли сөйләмәји өҗрәтмәк. Мәнтиги данышмаға, нитгин грамматик чәһәтдән дүзкүн олмасына нәил олмағ.

3. **Мөвзу:** Ленинни силаһдашы Дзержинскини һәҗәти илә танышлығ.

Прог. мазмуну: Ушаглары Дзержински сурәти илә таныш етмәк. Онун Ленинни јахын көмәкчиси олдуғуну вә халг дүшмәнләринә гаршы вүрүшдүғуну көстөрмәк. Ушагларда Дзержинскиҗә гаршы һөрмәт һиссини артырмағ. Бүтүн совет вәтәндашларынын ону унутмадығыны, онунла фәхр етдиҗини көстөрмәк. Коммунист Партијасына вә доғма Вәтәнә мәһәббәт һиссини артырмағ.

4. **Мөвзу:** Шахси тәҗрүбәдән нағыл етмәк. «Ғышын нәји мәним хошума кәлир?»

Прог. мазмуну: Бөјүк олмаҗан ардычыл, әләгәли нағыл төртиб етмәји өҗрәтмәк. Јолдашларына гулаг асмагы төрбиҗә етмәк. Ушагларын мүстәҗил ардычыллығ ғабилијәтини инкишаф етдирмәк. Лүгәти зәкинләшдирмәк: гар нағыз кими ағдыр, торнагы өртүб, күнәш чыхыр, анчаг иситмир.

ФЕВРАЛ

I һәфтә

1. **Мөвзу:** Мәктәбдә дәрсә екскурсија.

2. **Прог. мазмуну:** Ушаглары синиф отағы дәрси кедини илә таныш етмәк. Ушаглар дигәтлә мүүәлиме гулаг асырлар, әлдерини галдырлар. Дәрсдән зәнк чалындығдан сонра чыхырлар, өзү дә мүүәлимин ичәзәсиндән сонра партиалардан галхырлар. Шакирдлар гајда-тануш табе олур, јахшы чәваб вермәҗә чалышырлар. Тәрбијәчинин суалына төҗишлердән истифаде етмәклә чәваб (шығлы синиф, бөјүн ајна, шән зәнк). Лүгәти зәкинләшдирмәк: парта, дәрс, ер таппырыгы. Дәрсә марағ төрбиҗә етмәк.

2. **Мөвзу:** Ше'рин өҗредилмәси: Ч. Мәмәдов — «Анакын бајрамы».

Прог. мазмуну: Ше'ри ифадели вә өзбәр сөйләмәји өҗрәтмәк. Бәдди әдәбијәтә мәһәббәт һиссини артырмағ. Тәрбијәчинин суалларына грамматик чәһәтдән дүзкүн чәваб вермәји өҗрәтмәк. Ушагларын 8 Март ғадышлар бајрамында аналарына вәрәкәкләри һәдијә һаггында сәһбәт кечирмәк.

3. **Мөвзу:** Биткини гәләмлә бечәрилмәси.

Прог. мазмуну: Ушагларда битанини тохумундан башға, гәләм васитәси илә

дә әкилдијини өҗрәтмәк. Гәләм һаггында мә'лумат вермәк. Биткини һиссәләрини ајырмагы вә адландырмагы бачармағ; көк, јарнағ, чичәк. Отаг биткиләрини гәләмләрини әкмәји бачармағ. Ө һәрәкәтини шифаһи нзаһ етмәји бачармағ. Әкинә гаршы сәһтијатлы роғтар етмәји төрбиҗә етмәк.

4. **Мөвзу:** Әсәри охунмасы: Х. Һәдәдова — «Фәридин тоғуғ».

Прог. мазмуну: Әсәрә гулаг асмагы өҗрәтмәк. Верилиш суаллара грамматик чәһәтдән дүзкүн чәваб вермәк. Бәдди әдәбијәтә мәһәббәт һиссини артырмағ.

II һәфтә

1. **Мөвзу:** Азәрбајҗан халг нағылына анд иллүстрасија.

Прог. мазмуну: Иллүстрасија әсәсәндә таныш нағыл тапмагы өҗрәтмәк. Суаллара грамматик чәһәтдән дүзкүн чәваб вермәји өҗрәтмәк. Шакилдә тәсвир едилән һадисәләри ардычыл тәсвир етмәк. Јолдашынын чәвабыны давам етдирмәји өҗрәтмәк. Шифаһи халг јарашчылыгына мәһәббәт төрбиҗә етмәк.

2. **Мөвзу:** Јарадычы нағылетмә: «А» вә Колја топла нечә оҗнаҗырдылар?»

Прог. мазмуну: Марағлы нағыл төртиб етмәји өҗрәтмәк. Ардычыл, әләгәли нағыл етмәји өҗрәтмәк. Јарадычы шахәјүлү инкишаф етдирмәк. Гулаг асмагы вә гијмәтләндирмәји бачармағ.

3. **Мөвзу:** Етик мүсаһибә: «Јолдашыны хилас етмәк үчүн өзүнү учурума җаварла».

Прог. мазмуну: Ушагларда аталар вә әзизләри вә мәсәләләри баша дүшмәји өҗрәтмәк. Әхлағи кејфијәтләри дүзкүн адландырмагы өҗрәтмәк. Јолдашына гаршы шәрибан олмагы төрбиҗә етмәк. Инсан кејфијәтләринин адыны өҗрәтмәк.

4. **Мөвзу:** Јадикар мәш'әлине екскурсија.

Прог. мазмуну: Јадикар мәш'әли таныш етмәк; Мәш'әлә күл дәстләри тапмағ. Лүгәтләри зәкинләшдирмәк.

III һәфтә

1. **Мөвзу:** «Совет Ордусу доғма Вәтән горуҗур» мөвзусунда мүсаһибә.

Прог. мазмуну: Ушагларын Совет Ордусу Вәтәнимизни азадлығын горуҗуғу һаггында биликлерини мөһкәмләндирмәк; Совет доврүндә әскәрлик һаггында биликлерини кенешләндирмәк. Әскәрлијин ағыр, анчаг шәрәфли сәһгуну өҗрәтмәк. Тәрбијәчинин суалларына әләгәли, сәдә вә кешш чүмлә илә чәваб вермәји өҗрәтмәк. Әлһәмизин ордуна һөрмәт һиссини артырмағ.

2. **Мөвзу:** Дидактик ојун: «Ким јаным тез көрәр?».

Прог. мазмуну: Фикрини үстүна ахыра гәдәр дурмаҗан, мәнтигсиз дүшән шәхсләрин һәрәкәтини гејд етмәк. Јалан сөзүн мә'насыны баша дүшмәк. Дигәтлә гулаг асмағ, фикри һәйиги

жүгөйсө өтмөк. Мантиги изаш бачармаг.

1. Мөзү: Шөхсн төчүбөдөн нагыл өтмөк. «Мен өздө нече ойнайрам?».

2. Мөзү: Ушагларын өздөкн багында нагыл өтмөкн өрөтмөк. көрө нагыл өтмөкн өрөтмөк. алагалн, грамматик чөһөтдөн нагыл өтмөкн өрөтмөк. Өз оуну данышмаг арзусу төрбижө өтмөк.

3. Мөзү: Шөклө бакмаг: «Гар гушу».

4. Мөзү: Ушаглара шөклдө олуанлары көрмөкн өз багша өрөтмөк. Төрбижөчннн суал-саламатлыг чалаб өрөмөкн. Лениннн төрбижө төрбижө сөмөсннн ушагларын чатдырмаг.

IV һөфтә

1. Мөзү: Дидактик оун: «Оунчаг ма-».

2. Мөзү: Ушаглара оунчагы өтмөкн, дөгн өләмөтлөрн көстөр-мөкн (фигурн, бөжүклүк, рөнк) сөслө-мөкн демөкн бачармаг. Төрбижөчн-нн арзусу илә алынган оунчагы төсвир-мөкн. Лүгөтн зөнкннлөшдирмөк.

3. Мөзү: Шө'рин өрәдилмәси: М. Се-» — «Кремлин улдузлары».

4. Мөзү: Шө'ри ифәдәли өз мөзүмүлү сөләмөкн өрөтмөк. Верилмнш су-ал-саламатлыг чөһөтдөн дүзкүн ча-лаб өтмөкн өрөтмөк.

5. Мөзү: «Мөһсул жыгымы» шөклн өтмөкн.

6. Мөзү: Колхоз тарлаларында өтмөкн илә ушагларын таныш-мөкн. Вөтөнө сөвкн, колхозчуларын көрмөкн төрбижө өднлмөсн. Тар-ма-мөкн, комбажн, комбажнчы сөзлөрннн өрәдилмәси. Әшжаларын өләмөт-лөкн ифәдә өдөн сөзлөрн зөнкннлөш-дирмөк.

7. Мөзү: Ыкажөннн сөмүнн ушаг тө-рбижөчннн дүшүнүлмөсн.

8. Мөзү: Ушагларда жаралычы өтмөкн өтдирмөк. Онлара мөнтн-нн дүшүнмөкн өз өкннрлөрн-нн өләмәтн шөклдө ифәдә өтмөкн өрөтмөк. Төрбижөчннн көмөкн илә һөк-мөкн сөмүнн дүшүнүб тапмаг.

МАРТ

I һөфтә

1. Мөзү: Етик мүсәһбә — «Анам —».

2. Мөзү: Ушаглара грамматикн өтмөкн нити өрөтмөк. Өз анасы-нн марагы, ардычыл нагыл өт-мөкн бачармаг. Мүсәһбә заманы өзү-ннн олан мүнәснбөтннн көстөр-мөкн. Анажә мөһөббәт һиссннн артырмаг.

3. Мөзү: Шөхсн төчүбөдөн нагыл өтмөк. «Мен анама нече көмөк өдирәм».

4. Мөзү: Анасына өтднн кө-мөкн багында данышмагы өрөтмөк. Өз мөнтнн мөнтнн сурөтдө ифәдә өтмөкн

өрөтмөк. Төлөсмөдөн грамматик чөһөт-дөн дүзкүн чалаб өрөмөкн өрөтмөк. Өмө-жә мөһөббәт төрбижө өтмөк.

5. Мөзү: Әсәрнн охунмасы. Бонч-Бруевич: «Бизим Илич».

6. Мөзү: Әсәрә гулаг асмагы өз верилмнш суаллара грамматик чөһөтдөн дүзкүн чалаб өрөмөкн өрөтмөк. Лениннн мөһөббәт һиссннн төрбижө өтмөк.

7. Мөзү: Анама иш үчүн нө ләзым-дыр.

8. Мөзү: Аналарын ишн ба-гында ушагларын биликлөрннн дөгн-лөшдирмөк. Лүгөтлөрннн зөнкннлөшдир-мөкн өз дөгнлөшдирмөк. Аналарыннн ишннә мараг төрбижө өтмөк, она көмөк өтмөк арзусу төрбижө өтмөк.

II һөфтә

1. Мөзү: Шөклн үзрә нагыл өтмөк: «Анама һөднжә».

2. Мөзү: Шөклдө көрдүклөрнн багында ардычыл, алагалн нагыл төр-бижө өтмөкн өрөтмөк. Грамматик чөһөт-дөн дүзкүн нитг төрбижө өтмөк өз лүгөт-лөрн зөнкннлөшдирмөк.

3. Мөзү: Шө'рин өрәдилмәси: А. Сөһөт — «Јаз кәлдн».

4. Мөзү: Шө'ри ифәдәли өз мөзүмүлү сөләмөкн өрөтмөк. Јазда тө-бижө баш верөн дөжншнклнн багында ушагларын билижннн мөһкөмлөшдирмөк. Естетик зөнгү икннншә өтдирмөк.

5. Мөзү: М. И. Калининнн һөжәт өз фәәлижәти багында данышмаг.

6. Мөзү: Ушагларын Калинин һөжәт өз фәәлижәти илә таныш өтмөк. Оун Лениннн јакын снләһдәшн өз кө-мөкчннн олдугуну көстөрмөк. Оун ады-на күчә, шөһөр, колхоз, ичтнман мүәсс-сә бардыр. О, ушагларын чөх сөвнрнн өз-онларын хошбөхтнжннн үчүн чалышмнш-дыр. Ушагларда Лениннн снләһдәшләр-на һөрмәт бөсләмөкн төрбижө өтмөк. Лүгөтлөрннн зөнкннлөшдирмөк (ннгл-лаб, снләһдәш, халгын аздажыгы үчүн чалышан икнлөр).

7. Мөзү: Гара гарганы мүсәһбә өт-мөк.

8. Мөзү: Јазда олан дөжншнкл-ннә мараг һиссннн төрбижө өтмөк (гушлар үчүб кәлнрләр; гарга, гарангуш, онла-рын хөжрн багында, ннсанларын онлар үчүн гуллуг өтмөлөрнндөк данышмаг).

III һөфтә

1. Мөзү: Шәһнл үзрә мүсәһбә: «Га-рангушлар үчүб кәлднләр».

2. Мөзү: Шөклнн мөзүмүлү баша дүшмөкн өрөтмөк. Ушагларын өт-раф мүннн багында дүнјәкөрүшлөрннн көнншлөшдирмөк, даһа чөх көрмөкн өрөтмөк. Јазда төбнөтнн чанландыгыны көрмөк.

3. Мөзү: Јулафын өкнлмәси.

4. Мөзү: Ушагларын мүстөгнл олараг јешкдә јулаф өкмөлөрннн јөх-ламаг (бир чәркәдә, мүөјјән мөсәфәдә өкмөк). Јулафа гуллуг өтмөк марагыны

мөһкәмләндирмәк. Биткиләргә гаршы гай-
гыкеш олмагы тәрбиә етмәк. Зулафын
нејә лазым олдуғуну билмәк.

Лүгәтләрини занкиләшдирмәк: әк-
мәк, гуллау етмәк, битир, бәјүјүр.

3. Мөвзу: Ше'рин өјрәдилмәси:
М. Дилбәзи — «Ленин баба».

Прог. мәзмуну: Ше'ри ифадәли вә
әзбәр сөйләмәји өјрәтмәк. Ленинә гар-
шы мәһәббәт вә һөрмәт һиссини инки-
шаф етдирмәк.

4. Мөвзу: Јарадычы нағылетмә «Ушаг
бағчасында јени кукланын сәркүзәштлә-
ри».

Прог. мәзмуну: Ушаглара грамматик
чәһәтдән сөзләрдән дүзкүн истифадә ет-
мәји өјрәтмәк. Әшјаалары дәһиг адлан-
дырмагы, өз фиһрини ардычыл ифадә
етмәји бачармагы, чанлы вә әлагәли на-
ғыл етмәји өјрәтмәк.

IV һәфтә

1. Мөвзу: «Ахсаг ердәк нағылыны»
Јенидән сөйләнмәси.

Прог. мәзмуну: Нағылы ардычыл, бу-
рахылыш етмәдән сөйләмәји өјрәтмәк.
Мәнтиги данышмагы вә ниткиләрини
грамматик чәһәтдән дүзкүн олмасына
наил олмагы.

2. Мөвзу: Ше'рин өјрәдилмәси: К. Фа-
иг — «Анам разы галсын».

Прог. мәзмуну: Ше'ри ифадәли, әзбәр
сөйләмәји өјрәтмәк. Әсәрдә нејин хошу-
на кәлмәси һаггында верилмиш суалла-
ра дүзкүн чаваб вермәји өјрәтмәк.

3. Мөвзу: Мәктәб е'малатханасына
екскурсия.

Прог. мәзмуну: Мәктәб е'малатханасы
илә ушаглары таныш етмәк. Дәзкәһлар-
да ушагларын ишләмәләринә бахмагы.
Мүәллимин данышыгына гулаг асмагы
тәрбиә етмәк. Суала ненин чүмлә илә
чаваб вермәји өјрәтмәк. Мәктәбә кетмәк
арзусунда олмагы тәрбиә етмәк, пио-
нерләрин әмәјинә һөрмәт тәрбиә етмәк.

4. Мөвзу: «Мәним сәһрли чубуғум
олса иди, инсанлар үчүн нә едәрдим?»
мөвзусунда мүсәһибә.

Прог. мәзмуну: Суала тыса нағылетмә
илә чаваб вермәк. Инсанlara дигәтди
мүнасибәт бәсләмәк, онlara нә исә јак-
шы иш көрмәк һисси тәрбиә етмәк. Ин-
санlara һөрмәт, јолдашларынын чава-
бына дигәтлә гулаг асмагы бачарыны тәр-
биә етмәк.

А П Р Е Л

I һәфтә

1. Мөвзу: Әсәрин охунмасы: Осејева
— «Сәһрли сөз».

Прог. мәзмуну: Әсәрә дигәтлә гулаг
асмагы, верилмиш суалlara грамматик
чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји өјрәтмәк.
Нәзакәт гәјдасы тәрбиә етмәк. Јолда-
шынын чавабына дигәтлә гулаг асмагы
тәрбиә етмәк.

2. Мөвзу: Мәктәб ләвазиматыны мүга-
јисә етмәк.

Прог. мәзмуну: Мәктәб әшјааларынын
ады һаггында билликләри мөһкәмләндир-

мәк. Бу әшјаалары мүгајисә етмәји, он-
ларын нејә лазым олмасыны билмәк,
чавтаја дүзкүн, салигәли јыгмагы
өјрәтмәк. Мәктәбә кетмәк арзусу тәрбиә
етмәк.

3. Мөвзу: Шәкил үзрә нағыл төртә
етмәк: «Кимни гәјыгыдыр».

Прог. мәзмуну: Ушагларын әтраф
һит һаггында дүнакөрүшләрини
инкиләндирмәк, көрмәдији шәјаарла
таныш етмәк, даһа чох көрмәји, шәкил
чәкиләндәрә дүзкүн мүнасибәт бәсләмә-
ји өјрәтмәк.

4. Мөвзу: Почта екскурсия.

Прог. мәзмуну: Ушаглары почта
едилмәси (һасылланмын гәбул олунмасы,
мәктубларын сечилмәси процесси) та-
таныш етмәк. Тәрбијәчинин суаллары-
на тыса вә ненин чүмләләрлә чаваб вер-
мәји өјрәтмәк. Почт ишчиләринә һөрмәт
һисси тәрбиә етмәк.

II һәфтә

1. Мөвзу: Космонавтлар һаггында
мүсәһибә.

Прог. мәзмуну: Космонавтларын
һәмәсә учмасы һаггында ушагларын
биликләрини мөһкәмләндирмәк вә
ләшдирмәк. Нијә биринчи дәфә
нејк бурахмышлар? Дүнда бир
космонавт кимдир? Космонавтлар нә
учмушлар? Суалlara грамматик
чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји өјрәтмәк.

2. Мөвзу: Ше'рин өјрәдилмәси:
Дилбәзи — «Апрел».

Прог. мәзмуну: Ше'ри ифадәли
әзбәр сөйләмәји өјрәтмәк. Ушагlara
гу, фасилә, интонация вә ритмлә сөз-
ләри өјрәтмәк.

3. Мөвзу: Әсәрин охунмасы: А. Ба-
нов — «Оғлан вә Ленин».

Прог. мәзмуну: Ушаглары Ленин
раты илә таныш етмәји давам етдир-
мәк. Бу әсәрдә һансы характерик хүсуси-
ләр верилдијинә чаваб тапмагы ба-
рмагы. Тәрбијәчинин суалына грамматик
чәһәтдән дүзкүн чаваб вермәји өјрәт-
мәк. Ленинә мәһәббәт һиссини артырмагы.

4. Мөвзу: «Ленин кизли сijasи фа-
лијјәтдә» шәкли үзрә мүсәһибә.

Прог. мәзмуну: Ушаглары Ленин
мәзмуну илә таныш етмәк, шәкли
јасыны — Ленин кизли сijasи фа-
заманы мөһкәм ишләјирди, инкилә
һазырланмасына рәһбәрлик едирди.
алlara грамматик чәһәтдән дүзкүн
ваб вермәји өјрәтмәк. Ленин сүр-
марагы тәрбиә етмәк.

III һәфтә

1. Мөвзу: Ленин һәјкәлине екскурсия.

Прог. мәзмуну: Ленин
ушагларын билликләрини мөһкәмлә-
мәк: О, халғын рәһбәридир, чалы-
ни, бүтүн инсанлар јакшы јаша-
һамы ону сәбир, һеч вахт унут-
дыр. Ленинни анадан олма күнү
да ушагларын билликләрини мөһкәм-
дирмәк. Тәрбијәчинин суалларына

Прог. мазмуну: Ушаглара нәзакәт гәҗдалары һаггында аңлашып бермәк. Өзүнүн вә җолдашының һәрәкәтигә тәғтиди җанашмагы өҗрәтмәк. Нәзакәтли, мә'рифәтли олмаг, аравусу тәрбијә етмәк, ифадәли һатги инкишаф етдирмәк.

3. Мөвзу: Бөҗүк Вәтән муһарибәси гәһрәманлары һаггында тәрбијәчинин данышмасы (илмүстрасија үзрә).

Прог. мазмуну: Ушаглара өз җерлиларинин гәһрәманлығы һаггында данышмаг. Гәһрәманларын абидәсинә һөрмәт тәрбијә етмәк. Абидәләрә чичәк апармаг вә орада чичәк өсимәк.

4. Мөвзу: Нәзакәт, мә'рифәт һаггында һекајә төртиб етмәк.

Прог. мазмуну: Ушагларда евдә, багчада, күчәдә өзүнү нәзакәтли апармаг бачарыгы тәрбијә етмәк. Өз һәрәкәтинин дүзкүн гүҗмәтләндирмәҗи өҗрәтмәк. Инсанларга гаршы һөрмәт һисси тәрбијә етмәк.

IV һәфтә

1. Мөвзу: Дидантик ојун: «Биринчи сныиф шакирдди үчүн нә лазымдыр?».

Прог. мазмуну: Ушаглара чанта, гәләм, позан, гәләм табы вә китабын мәктәб ләвазиматы олдуғуну өҗрәтмәк. Мәктәб ләвазиматының һәр биришин неҗә

лазым олдуғуну, һәммин әшјаларын шәрактәрия әләмәтләрини ушаглара өҗрәтмәк. Мәктәб ләвазиматы илә еһтијатлар етмәҗи баша салмаг.

2. Мөвзу: Телевизија верилишинә базмаг.

Прог. мазмуну: Ушаглара телекөзү верилишинә базмаг вә гулаг асмагы өҗрәтмәк. Нагылын мазмунуну җадда саламагы бачармаг. Гәһрәманын һәрәкәти вә рефтарыны тәһлил етмәк бачарыны мөһкәмләндирмәк. Диггәти, кәһри габилијјәтини, җаддашы инкишаф етмәк.

3. Мөвзу: Һеҗванлар һаггында тәҗрибә чанын тапылмасы.

Прог. мазмуну: Ушаглара схишар әшјалары мугајисә етмәҗи вә фәргләштермәтләри көстәрмәҗи өҗрәтмәк. Ушагларда дүшүнмәк, тапмаг габилијјәтинин инкишаф етдирмәк.

4. Мөвзу: Јарадычы нагыл етмәк. «Ирәдә мөшәдә нечә азды?».

Прог. мазмуну: Тәрбијәчинин верилишин сүҗет асасында бөҗүк олмаҗан тәрбијә төртиб етмәҗи өҗрәтмәк. Мүстәғил јарадычылыг габилијјәтинин инкишаф етмәк.

А. ӘҖМӘДОВА

Л. МОХУ

...

Баһаб Агајев 50 илдир ки, педагогика сәһәдә чалышыр. Педагогика фәалијјәтинин јарысыны Чәлилабад шәһәриндә 2 нөмрәли сәккизиллик мәктәбдә кечирмишир. О, габагчыл сныиф мүәллимиди; дәрсләрини һәмминә муәсир тәһсиләр сәвијјәсиндә гурмаға сәј едир. О, көрә дә шакирдләри билкиләрә инанар, јијәләнир вә јухары сныифләрдә јүксәк гүҗмәтләрдә охујурлар. Бу төчрүбәсә муәллим өз билкисин, усталығын, шәһадәти, һәмминә педагогика коллективинин кәһри үзләрини дә һәвәслә өҗрәдир.

В. Агајев һәм дә ичтиман ишләри фәаллыг көстәрир. Валидәјиләрдә, ичтиман тәшкилатларла мүнтәзәм әләмәтләшдирип мәктәбдә марағлы төдбирләр һәтә кечирир.

Партија вә һокумәтилиз В. Агајев әмәјини јүксәк гүҗмәтләндирмишләр. О, Азәрбајҗан ССР әмәкдар мүәллими фәри адына лајиг көрүлмүш, ССР һәм бир сыра медаллары илә тәлтиф олдурулмушдур.

Шәкилдә: Азәрбајҗан ССР әмәкдар мүәллими Баһаб Агајев.

Фото В. Тағыјевиндир.

МЕТОДИКА ДЭРСЛЭРИНДЭ

Кейчлэрин ҳајата, вәтән намина јарадычы әмәјә һазырланмасы, шакирдлэрин идрак фәалијјәтинин инкишафы, онларда өзүнүтәһсилләндирмәјә чәһдин вә табилијјәтин јаранмасы халг маарифинин мүхтәлиф сәһлэләринин гаршысында гојулмуш вә Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын XXV гурултајынын тәрарларында гејд едилмиш вәзифәдир.

Мәктәбәгәдәр педагожи мәктәбләрде ихтисас фәнлэри сырасында хусуси методикалар бүтүн тәдрис вахтынын тәғрибән јарысыны тәшкил едир. Онун бөјүк һиссәси исә ушагларын нитг инкишафы методикасынын пајына дүшүр.

Вахтын бу чүр бөлүнмәси тәсадүфи дејилдир. Ахы, нитг инкишафы јалыыз әгли дејил, һәм дә бүтәвлүкдә шәхсијјәтин һәртәрәfli, аһанкдар инкишафынын зәрури шәртидир.

Һәр бир хусуси методика өјрәнилән фәннин мазмунуну, снесификасыны, онун өјрәнилмәси просесиндә тәлимни үмуми метод вә пријомларынын тәтбигини нәзәрә алмагла үмумдидактик гајдаларын конкретләшдирилмәсидир. Мәктәбәгәдәр јашлы ушагын нитгинин инкишафы методикасы лингвистик ганунларын ушагын доғулдуғу вахтдан једди јашына чатанадәк нитг тәрбијәси практикасына тәтбигдир. Шакирдлэри нитг инкишафы тәрбијәси мәсәлаләринә савадлы истигамәтләндирмәк үчүн методист муәллим дилшүнаслыг мәсәлаләриндә вә һәр шејдән әввәл, шифаһи нитгин инкишафы мәсәлаләриндә сәләһијјәтли адам олмалыдыр.

Мәктәбәгәдәр педагожи мәктәблэрин програмы ушагын нитгинә онун анадан олдуғу андан мәктәбә кедәнәдәк инкишафда бахылмасыны тәләб едир. Бу заман ардычылыг ушагда бу вә ја дикар дил вәрдишлэринин формалашмасынын мүрәккәблији дәрәчәси илә, онларын гаршылыглы шәртләnmәси илә мүәјјән едилир: нитгин сәс мэдәнијјәтинин тәрбијә едилмәси, лүғәт иши, грамматик вәрдишлэрин формалашмасы, диалож вә монолог нитг тәлими, ушагларын нитгинин бәдин әдәбијјат вәситәсилә тәкмилләшдирилмәси, ушагларын савад тәлиминә һазырланмасы. Һәр бир бөлмә дахилиндә материал ваһид план үзрә группашдырыдыр: лингвистик аңлајышын маһијјәтинин ачылмасы; һәр бир јаш групуна дахил олан ушагларын әлдә етмәлэри зәрури олан практик бачарыгларын сәвијјәси; ушагларла ишин тәшкилинин методлары вә пријомлары.

Илк мәшгәләләрде ушагларын методика курсунун мазмуну вә структурасы илә таныш едилмәси, онларын тәфәккүрүнүн формалашмасыны тәмин едир, диггәтинин дил һадисәләринә јөнәлдир, мүстәгил мушаһидәлэринин системләшдирилмәсинә вә јадда галмасына тәәсир көстәрир, кәлә-

чэк мәшрәләләрдә вә ушаг багчасында практикада фәал вә дүшүнүдмүш мүнәкимә жүрүдүлмәси үчүн бүнөврә һазырла-
йыр. Ејни заманда курс шәрһ олунаркән шакирдләрин диг-
гәтини она јөнәлтмәк лазымдыр ки, ифадәләрдән ибарәт нитг-
гин (јаш јарым) мејдана чыхмасы анындан нитг вәрдишләре
комплекси кенншләнир вә бир вахтда, паралел формалашыр.

Нитг инкишафы методикасынын тәдриси һәмчинин мүн-
тәлиф јаш дөврләриндә ушагларын анатомик—физиоложи вә
психоложи хусусијјәтләринин, һәр шејдән әввәл, мәркәзи сә-
нир системинин, хусусилә нитг апаратынын гурулушуну вә
вәзифәсини әсаслы сурәтдә билмәји нәзәрдә тутур. Бә'зә
шакирдләр суал верирләр: Бир јашлы ушаглар јашлыларын
нитгини баша дүшдүкләри вә онларын нитгинә өз һәрәкәт-
ләри илә дүзкүн мүнәсибәт билдирдикләри һалда нә үчүн
данышмырлар? Доғрудан да беләдир. Бир јашлы ушаг ба-
шыны, әлини тәрпитмәклә саламлашыр, тәшәккүр едир,
јашлыларын көстәриши илә садә әмәлијјәтлары јеринә је-
тирир. Онларда нитгин формалашмасына ил јарымдан сон-
ра дејил, тез башламаг олмәзми?

Педагог боғаз сәсләринин вәзијјәти илә нитг сәсләри-
нин формалашмасы арасындакы әлағәләри шакирдләрә а-
дышлашдырыр. Ушаг јеничә анадан оlanda онун гыртлағ
чох јухарыда јерләшир, удлағла ағыз бошлуғу арасында
назик бир јарыг галыр ки, бу да данышмаға имкан вермир.
Бир јаш јарымдан сонра гыртлағ тәдричән ашағы дүшүр вә
нормал вәзијјәт алыр. Ағыз вә удлағ бирләшир, үмуми бош-
лоғ әмәлә кәтирир ки, бурада да данышныг сәсләри әмә-
лә кәлир.

Башга бир педагог кичик мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын
сәсләрин артикулјасијјасынын хусусијјәтләринин характе-
ризә едәрәк, шакирдләрлә бирликдә ушағын үз гурулушун
хусусијјәтләринин хатырлајыр, ағыз бошлуғунун нисбәт-
тән балача олмасы (дил һәрәкәт етмәклә чәтнәк
чәкир), сәс телләринин зәиф инкишаф етмәси вә бунун
нәтижәсиндә самит сәсләрин јумшаг тәләффүз едилмәси, сәс
бирләшмәләринә бөјүкләрә нисбәтән даһа ағыр јүк дүшкән-
си. Практик нәтичә сәсләрин тојулушунда чидди сурәтдә
ардычылыг, сакитлик тәләби, ушағын сәсинин гырылмәси-
нын, позулмасынын профилактикасы.

Лингвистик көстәричиләре, јаш анатомијјасына, физио-
логијә вә психологијә сәрбәст сурәтдә истинад едилмәси
һәр бир методики мүддәаны (төвсијјәни) әсасландырмаг
шакирдләр үчүн инандырычы етмәјә, јә'ни асан вә мөһим
мәнимсәнилән етмәјә имкан верир.

Нәһәјәт, шакирдләри танымаг, онларын јаш вә фәзал
хусусијјәтләринин билмәк мүәллимин ән зәрури вәзифәләри-
дән вә мүвәфғәијјәтә тә'минат верән хусусијјәтләрдән би-
ридир. Беләликлә, мүәллим—методист һазыр ресептлар
истинад етмир, өз ирадәсини шакирдләрин бејнинә јетир-
мир, онларда фикир ојадыр, өз архасынча апарыр. СССР
Педагожи Емләр Академијјасынын президенти В. Сталин
өз чыхышларындан бириндә («Правда», 1 сентјабр 1934-
ил) бу фикри белә ифадә етмишдир: «Мүәллим нә гадир
савадлыдырса, онун шакирди дә о гәдәр габиліјјәтлидир».

Бу сөзләрдә шакирдләрнин габилијјәти мұәллимин һазырлыг сәвијјәсиндән билаваситә асылы едиламышдир. Ајдындыр ки, бу образлы сөзләри һәрфи мә'нада баша дүшмәк лазым дејилдир, лакин мұәллимин саваллылыгы илә онун педагожи усталыгы арасындагы асылылыг шүбһәсиздир. Методика да дидактика кими, өјрәтмәк, нәји өјрәтмәк вә нечә өјрәтмәк мәсәләсини һәлл едир.

Илк дәрсләрдән башлајараг сәнин шакирдләринин ким олдуғуну: јени курсу гаврамаг вә мәнимсәмәк үчүн онларын һазырлыг дәрәсәсини (һәмни методика үчүн база олан фәнләр һаггында мә'луматлылыгы сәвијјәси), онларын өзләрини нитг мәдәнијјәтини, онлар үчүн јени олан фәннә марағларыны ајдынлашдырмаға чалышмаг лазымдыр. Бу мәлумат шакирдләрнин һәмни тәркиби илә ишин һәмнини вә методларыны дәгигләшдирмәјә көмәк едәр.

Инди јенијетмәлик вә кәичлик јашларында олан шакирдләрнин психолокијасыны, бу гаунаујғулуғларын фәрди олараг өзүнү кәстәрмәсини али мәктәб курсу үзрә дејил, практикада өјрәтмәк лазымдыр. Буна асанлыгга наил олмаг мүмкүн дејилдир, лакин бу мәгсәдлә шакирдләрлә илк көрүшдән, илк дәрсдән ишә башламаг, она диггәт јетирмәк лазымдыр.

Кәичләрдән, хусусилә јенијетмәләрдән ибарәт олан аудиторија биликләрә, мұәллимин педагожи усталыгына чох тәләбкардыр, үнсијјәтин характеринә, иш просесиндә педагогун шакирдләрлә гаршылыглы әлағәсинә һәссасдыр. Бу мұнасибәтләр јарадычы әмәкдашлыг, там гаршылыглы е'тимад вә һөрмәт үзәриндә гурулмалыдыр. Чүнки мұәллимин вә шакирдләрнин, кәләчәк тәрбијәчиләрнин мәгсәди бирдир—ушағларын мәнафеји.

Бу мұнасибәтләр шакирдләрнин тәдрис курсуну там шәкилдә мәнимсәмәләринә наил олмаг вә кәләчәк тәрбијәчиләрә үнсијјәт мәдәнијјәтини мәшг етдирмәк, бу вәрдишләрдән ушағларла үнсијјәт заманы истифада етмәк үчүн зәруридир.

Мұәллимлә шакирдләр арасында бир сыра сәбәбләрә көрә сојуглуғ, рәсмилик, мұәјјән гәдәр өзкәлик, јадлыг әмәлә кәлә биләр. Онлардан бири мұәллимин өз билијинә архајын олмамасыдыр. Бу һалда, о, шакирдләрнин суалларындан горхур, асаслы чаваб вермәкдән бојун гачыраг онларын марағыны сөндүрүр, шакирдләрнин даврашындагы һәр бир дирибашлыға өз нүфузуна һөрмәтсизлик кими бахыр, буна көрә дә онларла ептијатлы, нәзакәтли даврашыр, зәнк дәрсин гуртардығыны билдирдими, бүтүн әлағәләр кәсилдир.

Башга бир сәбәб дә шакирдләрлә әлағә сахланмамасыдыр. Шакирдләрнин психолокијасыны, онларын даврашы мотивләрини билмәјән белә мұәллимләр һәддән артыг чиддиллик кәстәрир, онларын билијинин гијмәтләндирилмәсиндә формализмә јол верир вә беләликлә дә фәнни өјрәнмәјә марағы сөндүрүрләр.

Шакирдләр ерудисијасына көрә мұәллимин хәтрини истајирләр, ону баша дүшдүкләри үчүн исә, бир гајда олараг, тәкчә шәхси мөвгејинә көрә дејил (бу исә мұәллимин ишинә көмәк едир), һәм дә дәрс дедији фәннә дәрин марағ кәстәрдикләринә көрә севир вә чаваб верирләр.

Шакирдләр өз фәннин дәриндән билмәгән вә буна көрә принципсиз оларак үрәңијумшаглыг көстәрән, күзәштә кедән мұәллимләрн севмирләр.

Јарадычы әмәкдашлыг о заман јараныр вә мөһкәмләнир ки, мұәллим сөздә дејил, ишдә шакирдләрн өз сәвијәснә галдырмаға, онлары өзүнүн әсил ардычыллари, давам етдиричиләрн етмәјә чалышсын. Шакирдләрн јенини дәр етмәк сәһәсиндәки мұвәффәғијјәтли аддымларыны вахтында көрмәји вә гејд етмәји бачармаг лазымдыр. Мәшғәләни кедиши заманы мұәллимин ғысача гејдләрн: «дүздүр», «доррудүр», «јахшы», «әһсән!», «чох көзәл» вә с. шакирд јени гүввә верир, онда өзүнә инамы артырыр. Белә һәвәләндиричи тәрифләр шәхсијјәти дејил, шакирдн әгли фәлијјәтинн гнјмәтләндирмәлидир. Булар һеч дә өзүндән разылыға апаран тәрифләр дејил, бүтүн коллективнн мәһсулар әгли фәалијјәти үчүн әлверишли мүнәтир. Тапшырыг чәтин олдугда вә о мұвәффәғијјәтлә һәлл едилдикдә һәвәләндиричи гнјмәт дә јүксәк олмалыдыр. Зәиф шакирдләр тәрифә даһа чох еһтијач дујурлар. Тәриф санки онлары мұвәффәғијјәти илә башгаларынын наилијјәтләрн арасындакы фәргн азалдыр, әлдә едилминш сәвијјәни мөһкәмләндирмәк вә давам етдирмәк арзусу јарадыр.

Идраки мараг мүнүм тәлим моментидир. Онуи инкишаф етдиричи ситумуллары тәдрис материалынын мәзмунуну јенилији, елми чәһәтдән етибарлы олмасы, һәјатда вә тәдрис фәалијјәтиннн тәшкилиндә онуи әмәли чәһәтдән зарур олмасыдыр—мұәллимин мұхтәлиф тәлим метод вә пријомларындән бачарыгла истифадә етмәсидир.

Метод сечмәк мұәллимин иһтијари арзусу дејилдир. Бу сечмә тәдрис материалынын характери, мәзмуну илә, шакирдләрнн һәмнн методла ишләмәјә һазыр олмалары илә мұәллимин өзүнүн фәрди хусусијјәтләрн, «ләсти хәтти» илә (бириннн нитги јахшыдыр, башгасынын ғызыл әлләрн вар, үчүнчүсүндә исә буларын һамысы бирләшминшдир) шәртләшминшдир.

Нитг инкишафынын тәдриси методикасы үчүн дидактикаја мәлум олан бүтүн методлар әлверишлидир (сөз, әјан, практик), лакин онларын һәр биринн өз јерини вә вахтыны мұәјјән етмәк лазымдыр.

Һәр бир үмумиләшдирмәдән, әгли нәтичәчыхармадан, фәјдалы әмәли нәтичәдән әввәл шакирдләрнн јаддашында практик материал толланыр. Ушагларын нитг инкишафы методикасында белә материал (дилчилик, психоложи-педгожи, анатомик — физиоложи) чохдур: сәсләрнн тәснифаты, сөзәмәләкалма вә сөзләрнн дәјишмәси гәјдалары, чүмлә гурмаг гәјдалары, сөз бирләшмәләрн, чүмләдә сөзләрнн әлағсы, һиссләрнн билдирилмәси дәрәчәси; ушағын физики вә психи инкишафы мәрһәләләрннн кејфијјәт вә кәмијјәт көстәричиләрннә көрә, мәктәбгәдәр ушағын дөврләшдирилмәси.

Бу фактик материал мұвафиг гоншу фәнләрдән мұәллимин шакирдләрлә бирликдә фәнләрарасы әлағә јаратмасы сәјәсиндә көтүрүлүр вә конкрет методик нәтичә-төвсијәләрн әсәсләндырмаға, тәсдиг етмәјә хидмәт көстәрир.

Методиканын бу вә ја дикәр јени бөлмәси гоншу курсдакы ејни материаллардан әввәл өјрәнилдикдә методика мұәл-

лими фактик материалы өзү изаш едир, айдандыр ки, дилчилик аспектиндэ, шакирдлэрин диггэтини онларын методик тэсвирлэр үчүн эсас олмасына јөнэлдир.

Дэрин эсасландырма, чидди елми шэрһ тэлэб едэн програмын эсас бөлмэлэрини айданлашдыран материалы мүһазирэ формасында шэрһ едилир (мәсәлән, ушагларын инкишафынын амилти кями дилин ролу, ушаглара нитг тәлими методлары, нитгин сәс мәдәнијјәти тәрбијәсинин нәзәри эсаслары, лүғәтин зәнкиләшдирилмәси, грамматиканын диоложи вә моноложи нитг вәрдишлэринин формалашдырылмасы), мүһазирә заманы әјани пәсәнтдәи, кинокадрларындан, ушагларын, тәрбијәчинин нитги јазылмыш магнитофон лент јазыларындан истифадә олунур, дилчилик әдәбијјаты тәһлил едилир вә с.

Мүһазирәнин кедишиндә проблем мәсәләлэрин гојулушу јеринә дүшәрдү. Бундан мәгсәд, шакирдләрдә марағы артырмагдан, онларын диггэтини өјрәнилән мәсәләјә јөнәлтмәкдәи, фикри инкишаф етдирмәкдәи, мүәллимин ирәли сүрдүју тезислэри эсасландырмагда онлара көмәк кәстәрмәкдән ибарәтдир.

Мәсәлән, бүтүн мәктәбәгәдәр ушаглыг дөврүндә тәрбијәчинин ушагларла нитг үнсвијјәти мәзмун вә формача дәјишмәз гала биләрми? Әкәр дәјиширсә, бу нә илә шәртләнишидир? Фонетик вәрдишләр нә үчүн нитгин бүтүн компонентлэринин мәнимсәнилмәсинин эсасы сажылыр вә с.

Мүәллимин ирәли сүрдүју елми информасијалар ахыны сонракы дәрсләрдә вә практик мәшғәләләрдә проблемлэри һәртәрәfli нәзәрдән кечирмәк үчүн нәзәри база ролуну ојнајыр.

Шакирдлэри билаваситә практик методик итичәләрә кәтириб чыхаран материалы евристик мүсәһибә вә ја шакирдлэрин мүстәгил практик ишлэри јолу илә билдирмәк даһа мәгсәдәмүвафигдир.

Евристик мүсәһибә—методика курсунун тәдрисиндә өзүнү тамамилә доғрултмуш бир методдур. О, шакирдлэрин јүксәк әгли фәаллыгы илә характеризә олунур. Мүәллим шакирдлэрин билијиндән вә һәјат тәчрүбәсиндән максимал дәрәчәдә истифадә етдикдә белә фәаллыг јараныр. Бу мәгсәдлә о, фактик материалын өјрәнилмәсинин мәнтиги олараг тамамланмыш һиссләрә (мәһәләләрә) бөлүр, шакирдләрә бир сыра ардычыл суаллар верир, ба'зи хусуси проблемлэри һәлл етмәкдәи онлара көмәк едир, онларын һәлли јолларыны вә үсулларыны кәстәрир вә беләликлә, шакирдлэри башлыча мәсәләнин һәллинә кәтириб чыхарыр.

Евристик мүсәһибәнин кедишиндә шакирдлэрин әввәлки мүһазирәләрдән, паралел олараг гоншу нәзәри курслардан охунмуш мүһазирәләрдән әлдә едилмиш нәзәри биликләрдән, шакирдлэрин һәјатда вә ушаг бағчасында тәшкил едилмиш мүсәһидәләр заманы гејд етдиклэри фактлардан истифадә олунур. Ушагларын нитг инкишафы үзрә олан бүтүн мәшғәлә нөвлэри, мүхтәлиф јаш группларындан олан ушагларла иш пријомларынын нәзәрдән кечирилмәси вә мүһәјисәли тәһлили үзрә мәшғәләләр евристик мүсәһибә методу илә апарылыр.

Евристик мүсәһибәнин кедишиндә суал-мәсәләләр, проблем характерли мәсәләләр чох фәјдалыдыр. Мәсәлән, 2 — 3

јашлы ушаглара нисбатән 6—7 јашлы ушагларын фразе нитгине олан тәләбләрнн мүрәккәбләшмәси нә илә шәртләнмишдир? Нитг инкишафы үзрә дидактик ојунлары мүрәккәбләшдирмәк вә јүнкүлләшдирмәклә нәји дәјишмәк олан вә нәји дәјишмәз сахламаг лазымдыр? Нијә? Нағылетмнн өјрәдилмәсинә дикәр нағылетмә нөвләрннн бурахар тәхәјјүлә көрә нағылетмәдән башламаг олармы? Әкәр сәмәзсә, нә үчүн? «Кәлинчији јатырдаг» вә «Кәлинчијә хәрә једирдәк» вә с. тилли ојунларда ушағын нитгсиз һәрәкәтләрин дилчилик материалыны данышмагла охујаркән јени алашылмаз сөзләри ушаглара һәмишә изаһ етмәк лазымдырмы? Нә замап нечә һәрәкәт етмәк лазымдыр? Нә үчүн Јени сөзләрин изаһы вахтыннн сечилмәси (охуја гәдәр, сә просесиндә) нә илә шәртләнмишдир? Ушаг бағчасында мүрәккәбләшдирилмәси вә експозициясы (мөвзулар үчүн жанрлар вә ја әлифба сырасы илә) принцип нә илә шәртләнмишдир?

Методика курсунун тәдрисиндә практик ишләр мүйәссәр јер тутур. Бу практик ишләрнн шакирдләр синифдә вә ја едә, ја да педагожи практика заманы ушаг бағчасында јеринә јетириләр. Практик ишләрнн јеринә јетирилмәси пән бачарыг вә вәрдишләрннн мөһкәмләндирилмәсинә сәбаб олур. Билик вә бачарыглар исә һәрәкәтдә олан биликкә. Практик ишләрнн характери елә олмалыдыр ки, тәкчә фактик материалын јада салынмасына әсәсләнмәсин, мәнтәкә тәфәккүрүн вә тәшәббүскарылыгын инкишаф етдирилмәсинә көмәк етсин. Бу мәгсәдлә мүхтәлиф практик тапшырыглар верилир. Дил һадисәләрннн мүгајисәсинә, гаршылаштырылмасына вә мүхтәлиф јаш группарындан олан ушаглар онларын верилмәси методикасына аид тапшырыглар, мүгајисәли тәһлил тәләб едән тапшырыглар фајдалыдыр.

Әгли әмәјин мүрәккәблик дәрәчәси артдыгча практик тапшырыглар (тәғрибән) ашағыдакы ардычылыгда олмалыдыр:

1. Мүгајисә, тәһлил, шәхси мүнәкимә тәләб едән тапшырыглар—диләнилмиш мүнәзирә үзрә план тәртиби, дәрслијин охунмасы вә мүнәзирәнин гајдаја салынмасы, тәрбиәчннн, ушагларын нитгинин тәһлили, ушаглар үчүн олан бәдин әдәбијаттын, ушаг бағчасындакы тәдрис—әјанз вә сәнтин, ушаг бағчасында ана дили үзрә мәшғәләннн тәһлил; дәрслијин фәсилләрннн, елми-методик әдәбијаттын нәмәлини һазырламаг, ушагларын нитг инкишафы методикасына аид әдәбијаттын, тәдрис вә елми-күтләви китабларын карточкасыны һазырламаг вә с.

2. Јарадычылыг элементләри олан тапшырыглар: тәрбиәчннн изаһлы лүғәтинин тәртиб олунмасы. Бураја ашағыдакы мәлүматлар дахил едилир: сөзүн мәнасы вә јарамсы, сөздә вургу, бу сөзү ушаглара нечә изаһ етмәли, нүмунә һекајә тәртиб етмәк, сәһәрчик, охунмуш китаб үчүн кирәк сөзү һазырламаг, јазычылар, рәссамлар, Вәтән гәһрәмәнләри һаггында һекајәләр тәртиб етмәк, бир мөвзу үзрә олан шәкилләр силәниләси үзрә һекајә дүзәлтмәк; ушаг бағчасында мәшғәләннн, валидәјнлә сәһбәтин планыны (ичмәлини) тутмаг, сәһәрчијин планыны тәртиб етмәк, ушагларын нитг инкишафы үзрә јени дидактик охунун сүжетини дүзәлтмәк, нағыл үзрә тамашанын сценарисини јаратмаг.

Келәчәк тәрбијәчинин нитг вәрдишләринин инкишафына вә тәкмилләшдирилмәсинә көмәк едән практик ишләр «Ифадәли оху» курсунун програмында нәзәрдә тутулмушдур. Ләкин онлара ушагларын нитг инкишафы методикасы курсунда да јер верилир. Бу дәрсләрдә шакирдләр һазырладыглары практик ишләрлә чыхыш едирләр. Ичра едилмиш практик ишләрин тәкчә мәзмуну дејил, һәм дә онун дил чәһәтдән нечә јеринә јетирилдији (лүғәт, үслубијјат), шифаһи мәлүматын характери тәһлил олунур вә гијмәтләндирилик.

Ушагларла иш пријомларынын мәнимсәнилмәси үзрә практик тапшырыглардан да истифадә олунур. Шакирдләрин билији, бачарыг вә вәрдишләри мүнτζәм олараг јохланылыр. Шакирдләрин евристик мүсаһибә заманы мүвәффәгијјәтли чыхышлары гијмәтләндирилик кн, бу да онларын тәфәккүрүнү вә нитгини формалашдырмаға көмәк едир. Шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси мүнτζәм давам едир. Шакирдләрин евристик мүсаһибәдәки чохлу мүвәффәгијјәтли чаваблары гијмәтләндирилик вә бу онларын фикирләринин вә нитгләринин фәаллашмасына көмәк едир. Шакирдләрин бүтүн практик ишләри гијмәтләндирилик. Әввәлчә сечмә јола, сонра исә аналогич тапшырыгларла—һамысы. Шакирдләрин ишләринин белә гијмәтләндирилмәси зәиф охујан шакирдләрлә ишә олан тәләбләри мүәјјәнләшдирмәјә көмәк едир.

Нәзәри материал үзрә биликләрин јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси тәчрид олунмуш шәкилдә апарылмыр, бу вә ја дикәр практик мәсәләнин һәллини әсасландырмаг шәклиндә һәјатә кечирилик. Бу заман алава суәлләр да вермәк олар.

Нәзәријјәнин мәнимсәнилмәси евристик мүсаһибә процесиндә ајдынлашдырылыр. Бу заман мүәллим јени мөвзунун методикки мүддәаларыны әсасландырмаг үчүн фәиләр арасы алағә јарадыр. Мәсәлән, орта, јухары вә мәктәбә һазырлыг группинда олан ушаглара даһышмағ үчүн бәдин әсәр сечмәк һаггында бәһс едәркән мүәллим ушагларын бәдин әсәри гаврамаға һазыр олмаг сәвијјәсиндән бәһс елик.

Мүәллимин тәчрүбәси, онун усталыгы тәкчә иш стажы илә дејил, һәм дә онун сечдији ишә марағы, ерудисијасы, чәмијјәт гаршысында вәтәндашлыг мәс'улијјәтинин һисс етмәси илә мүәјјән едилир. Сизә мүвәффәгијјәтләр арзулајырыг, кәнч һәмкарлар!

А. НИКОЛАИЧЕВА,
(«Дошкольное воспитание»
журналы, № 9; 1977).

ЗӘМАНӘМИЗИН БӨЛҮК БӘСТӘКАРЫ

Социалист Эмәји Гәһрәманы СССР халг артисти, Ленин вә СССР Дөвләт мукәфатлары лауреаты Гара Гарајев зәманәмизин көркөмлү сәнәткарларындан биридир. Бәстәкарын ән җахшы әсәрләри — симфониялары, балетләри вә фортепиано җарадычылыгы совет мусиги мәдәнијјәтинин ғызыл фондуна дахил олмушдур. Оун мусигиси өз көзәллији вә ифадәлилији илә мукәтәлиф милләтләрдән олан динләјичиләри һејран тојур.

Г. Гарајевин җарадычылыгы кениш, рәңкарәңк вә чохмәһәтлидир. О, «Једди көзәл», «Илдырымлы јолларла» балетләринин, үч симфониянын, «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасынын, «Албан рапсодиясы»нын, «Дон Кихот» симфоник гравүраларынын, «Азәрбајҗан сүитасы»нын, «Үрәк маһнысы» кантатасынын вә дикәр әсәрләрин мукәллифидир. Макин бәстәкарын диггәтини даһа чох симфоник, театр вә кино мусигиси чәлб едир вә җарадычылығында бу саһә әсас јерләрдән бирини тутур. Тәсәдүфи дејилдир ки, Г. Гарајев һәлә тәләбә икән симфоник оркестр үчүн «Севинч» поемасыны җаратмышдыр. Симфоник мусиги саһәсиндә илк аддым атмасына бахмајараг, артыг бу әсәрдә Г. Гарајевин бир тәрәфдән доғма мусиги фолклоруну, дикәр тәрәфдән классик мусиги ән-әналәрини мәнимсәмәси ајдын һисс олунур. Кәч бәстәкарын симфоник мусигија олан марағы һәлә оун Москва Дөвләт Консерваториясында тәһсил алдығы илләрдә өзүнү бүрүзә вермишдир. Һәмин илләрдә Г. Гарајев көркөмлү бәстәкар вә педагог Д. Шостаковичин рәһбәрлији алтында чохлу әсәр җазмышдыр. Оун «Азәрбајҗан сүитасы», «Пассакалија вә үчмөвзулу фуга»сы, Би-

ринчи симли кuartетн тәләбәлик илләринин бәһрәси иди.

1943-чү илдә Г. Гарајев совет халгынын фашист ишғалчыларына гаршы апардығы мукәбизәсини мусиги дили илә ифадә етмәк кими чәтин вә мәс'улијјәтли ишә киришәр. Һәмин ил о, өзүнүн илк симфониясыны мукәббәғијјәтлә баша чатдырыр. «Вәтәнимизин азадлығы вә ыттиғлалыјјәти үғрунда дөјүшләри һәлак олан гәһрәманлара әбди еш олсун» — сөзләри симфония үчүн эпиграф кәтүрүлмүшдур. Симфония илк дәфә 1944-чү илдә Тбилисдә кечирилән Зағағгазија республикаларынын мусиги онкүнлүјүндә ифә олунмуш, динләјичиләрин бөјүк рәбәтини газанмышдыр.

1945-чи илдә Г. Гарајев бәстәкар Ч. Һачыјевлә бирликдә «Вәтән» операсыны тамамлајыр. Әсәр Азәрбајҗанда Совет һакимијјәти гурулушынын 25 иллијинә һәср олунмушдур. Операда Бөјүк Вәтән мукәбәси илләриндә совет халгынын фашист ишғалчыларына гаршы апардыглары гәһрәманылыг мукәбизәсиндән бәһс едилир. Һәмин әсәр Азәрбајҗан милли опера сәнәтинин илаһшафында аһәмијјәтли рол ојнамашдыр. Илк тамаша 1945-чи ил мајның 5-дә М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Опера вә Балет Театрында олмушдур. Бир ил сонра опера Дөвләт мукәфатына ләјиг кәтүрүлмүшдур.

Г. Гарајевин Бөјүк Вәтән мукәбәсинә һәср етдији башга бир әсәр Икинчи симфония иди. Бәстәкар диплом иши кими бу симфонияны 1946-чы илдә Москва Дөвләт Консерваториясыны битирәркән җазмышдыр. Һәмин ил кәч бәстәкар тәһсилин баша вурараг Бакија тәјитмыш вә бөјүк илаһамла җара-

Фазлијјатинə башламышдыр. 1945-чи илдə өлкəмиз Азəрбајжан Республикасынын классики, XII əsrинин мост-философу Низами Кəнчəви адан олмасынын 800 илли-тиндəдирди. Г. Гарајев бу јуби-лєни мəксəбəтилə «Лејли вə Мəч-нун» симфоник поемасыны јазмыш-дыр. Бу илк дəфə Ниязинин ил-лєр вə шаирин тəнтəнəли јуби-лєни мəксəбəтилə сəслəнмиш вə тєз бир мəксəбəтилə шəһрəт газанараг, бєјнəл-лєр мəксəбəтилə чыхмышдыр. Сонралар мəксəбəтилə дирижорларын ре-пертуарына дахил олараг, Со-вет Републикасынын бир чох шəһрəл-лєр вə Алманија Демокра-тия Республикасында, Чехословаки-я Республикасында, АБШ-да ифа-этилə дəфəлəрлə граммофон ва-риетлєр илалымышдыр. 1948-чи илдə «Лејли вə Мəчнун» симфоник поема јуксəк гижмəтлəндирилəрəк мəксəбəтилə лајиг кəрүл-мүшдүр.

Г. Гарајев 1949-чу илдə «Једди кə-лə» симфоник поемасыны тамамла-дыр. Бəстəкарын ејин адлы балетин-ин илалымыш бу мəксəбəтилə өлкəмизин һудудларыны мəксəбəтилə харичдə дə мұвəффəгийјəтлə-дирилəр, дилəјигчилəрин бəјүк рə-пəртлєр газаныр.

Г. Гарајевин гырхынчы иллəрин мəксəбəтилə јаратдыгы əн јакшы əсəр-лєр мəксəбəтилə, онун А. С. Пушкинин мəксəбəтилə јаздыгы «Күрчүстан тə-нəнлє» вə «Мəн сизи севирдим» мəксəбəтилə да дахилдир. Бу əсəр-лєр рус шаиринин адан ол-масынын 150 иллијинə һəср олун-мүшдүр.

1950-чи илдə Г. Гарајевə мəс'ул вə вəзифə тапшырылды. О. Гарајев Азəрбајжан Дəвлəт Консерваторија-сынын ректору тəјин олунду. Онун мəксəбəтилə етдији дəврлə консерва-торија хор-дирижорлуг шə'бəси, мəксəбəтилə елмин чəмијјəти, сəс јазма ка-мисиясы, симли квартет тəшкил едил-ди. Мəксəбəтилə коллективин илк елмин мəксəбəтилə јазылан «Азəрбајжан мусиги» мəксəбəтилə јарадылды. Белəликлə, Г. Гарајев өзүнү истəдəдлы тəшки-лєтчи бəјүк ичтиманјјəтчи кими дə-дирлə билди.

Бəстəкар мəктəблилəр үчүн бир сыра əсəрлəр јаратмышдыр. Онун «Ад күнү үчүн марш», «Фил вə Москва» програмлы пјеси, «Алты ушаг пјеси», «Сүлһ һаггында пионер мəһнысы» һеч вахт мəк-тəблилəрин репертуарларындан дүшмəмишдир.

Г. Гарајевин үмүмдүнја шəһрəти газанмыш əсəрлəри арасында «Јед-ди кəлə» вə «Илдырымлы јоллар-ла» балетлəри дə вардыр. Эллиничи иллəрин бəһрəsi олан бу балетлəр совет мусигили-хореографик инчə-сəнəтинин дə инкишафында мұһүм рол ојнамышдыр. Һэр ики балет өлкəмизин һудудларындан узагларда, дүнјанын бир чох сəһнəлəриндə дə-фəлəрлə тамашаја гојулмуш вə го-јулмагдадыр. 1967-чи илдə Г. Гара-јев «Илдырымлы јолларла» балети-нə кəрə Ленин мұкафатына лајиг кəрүлмүшдүр.

Г. Гарајевин јарадычылығынын мұһүм сəһнəлəриндəн бирини дə онун драм тамашаларына вə кинофилм-лəрə јаздыгы мусиги тəшкил едир. Бу вахта кими бəстəкар отуздан чох филмə, бир нечə пјесə кəлə вə јадда галам мусиги бəстəлəмишдир. «Бир мəһəллəли ики оғлан», «Дон Кихот», «Узаг сəһиллəрдə», «Онун бəјүк үрə-ји», «Гызыл ешалон» филмлəринə, елəчə дə В. Шекспири «Отелло», «Һамлет», «Гыш һагылы», «Антони вə Клеопатра» фачиəсинə јаздыгы мусиги үчүн М. Ф. Ахундов адына мұкафата лајиг кəрүлмүшдүр.

Азəрбајжан Дəвлəт Консерватори-ясынын профессору, Азəрбајжан ССР Елмлəр Академијасынын һəги-ги үзвү Гара Гарајевин 60 иллијини бу јакындарда халгымыз бəјүк тəн-тəнə илə гəјд етди. Һөрмəтли бəс-тəкарымыз јубилəј јынынчагында гəдирбилəн халгымызы, партија вə һəкүмəтимизин əмин етди ки, бүтүн күчүнү бундан сонра да мə'нəви хə-зинəмизин зəнкинлəшдирилмəсинə сəрф едəчəкдир. Биз Г. Гарајевə узун өмүр вə чансағлыгы арзула-јыр, онун јени-јени əсəрлəрини кəз-лəјирик.

О. РƏЧƏБОВ
бəстəкар,
Р. ИМАНОВ
мусигишүнас.

Мусигиси Рәшид ШӘФӘГИНДИР

БАҺАР ТЭРАНЭЛЭРИ

ХОШ КЭЛДИН, БАҺАР!

(Мahnны — рәгс)

Сөзләри Пәнчәли САЛӘҖИНДИР

Эриҗиб кетди.
Дагларын гары.
Кәлди елларин
Көзәл баһары. } 2 дөфә

Кеҗди ал, јашыл
Јенә чол-чәмән.
Көрүндү бағда
Лалә, јасәмән. } 2 дөфә

...

Күнәшдән јерә
Шүә сүзүлдү...
Ана тәбиәт
Чанланым, күлдү. } 2 дөфә

Зөғр алды ондән
Хошбәхт ушағлар.
Бүлбүл охуду:
«Хош кәлдин, баһар!» } 2 дөфә

...

Allegretto

Ө - ри - јиб кет. ги дағ. ла. рин га - ры,
кәл - ги ел. ла. рин кө. зәл ба. һа. ры.
Кеҗ. ги ал. ја. шыл је. нә
чол. чә. мән, кө. рүн. ду бағ. да
ла. лә, ја. сә. мән.

ТУМУРЧУГ

Сөзлөри Мәммәд НАМАЗЫНДЫР

Тумурчуг, ај тумурчуг,	} 2 дөфә
Будагда мунчуг-мунчуг.	
Ачыл, ачыл, тез ачыл,	} 2 дөфә
Ахы кәлиб јаз, ачыл.	

Ачыл, сары чичәк ол,	} 2 дөфә
Кәпәнәкдән кәјчәк ол!	
Сөјлө, сәнә тај һаны?!	} 2 дөфә
Әтрин тутсун багчаны,	

Ачыл, күл ол, мөјвә ол,	} 2 дөфә
Сүфрәләрә төһфә ол.	
Ачыл, сары чичәк ол,	} 2 дөфә
Кәпәнәкдән кәјчәк ол!	

Allegro

БОН, БОН, БОН...

(Майны-оюн)

Сөзләрн Әждәр АҖАҖЕВИ

СОЛО—Ај ушаглар, ојна'аг,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!
СОЛО—Бах, беләчә, бу саҗаг,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!

2 дөфә

Нәгәрәт:

СОЛО—Кеҗинмишиң ағ, сары,
Баһарын өвладлары
Җаршыла'ыр баһары!

2 дөфә

СОЛО—Җаңылланып чөл, чәмен,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!
СОЛО—Чичәк ачып җасәмән,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!

2 дөфә

Нәгәрәт:

СОЛО—Дөңмүшүк көпәнәҗә,
Җарышмышың чичәҗә,
Майнылар деҗә-деҗә...

2 дөфә

СОЛО—Гој, учалсын сәсимиз,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!
СОЛО—Чалыб, ојна'ырың биз,
ХОР—Һоп, һоп, һоп!

2 дөфә

Нәгәрәт:

СОЛО—Кеҗинмишиң ағ, сары,
Баһарын өвладлары
Җаршыла'ыр баһары!

2 дөфә

Allegro-moderato

Solo

ХОР

Ај у - шаг-лар, ој. на - җаг һоп, һоп, һоп,

Solo

ХОР

Бах ба - лә - чә, бу са - җаг, һоп, һоп, һоп,

Нәгәрәт, Solo (хор)

Ке - җин ми - шиң ағ, са - ры, Ба - һа - рын өв -

лар - ла - ры Җар - шы - ла - җыр ба - һа -

- ры!

- ры!

ГЫЗЫЛКУЛ

Сөzləri Azad TALYŞOĞLUNUNDUR

Бағчалары бәзәјән, Гызылкүләм, гызылкүл.	} 2 дәфә
Мәнә тај ола билмәз, Һеч бир чикчәк, һеч бир күл.	

● ● ●

Көнүллөри охшаган	} 2 даффе
Мозол этрим бар мөним.	
Жам-жашыл жарпаглардан	} 2 даффе
Зериф чөтөм бар мөним.	

• • •

Әдиякча сарин кулак, Желленир будагларым.	} 2 дөфә
Ал байрага бөнзәйир Гырмазы жанакларым.	

三

[illegible]

ƏZİZ OXUCULAR!

Сов.ИКП МК və ССРИ Назирләр Советинин «Үмүмтәһсил мәктәпләри шәкилләринин тәлимин, тәрбијәсини və әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» тәрары програм və дәрсликләрин тәкмилләшдирилмәсини мүнүм бир вәзифә кими ирәли сүрүр.

Сон илләрдә бу истигамәтләрдә чох иш көрүлмүш, програм və дәрсликләрин мүнәллимләр арасында, һәмчинин мәчмуәмиздә музакираси кечирилмиш. Бу музакираләрдә чох гијмәтли тәғтиди гејдләр сөйләнмишдир. Мүнәллим, ағамы һәм маариф ишчиләринин даһа кениш өлчүдә рәјини өјрәнмәк мәғсәдилә рәдәксия охучулара ашағыданкы суалларла мүнәчиет едир:

1. Мөвчуд програм və дәрсликләрин кечмин програм və дәрсликләрдә ким тәғәтләри һансылардыр?

2. Мөвчуд програмларда һансы нөгсанлара раст кәлмишсиниз?

3. Мөвчуд дәрсликләрин башлыча нөгсанлары һансылардыр?

4. Програмларын тәкмилләшдирилмәси үчүн конкрет аразу və тәклифләри ким?

Охучу јолдашлар! Анкет сорғусунда иштиракыңыз бир синиф, бир дәрслик, һәтта програм və дәрсликнин бир бөлмәси илә дә мәһдудлаша биләр.

Удугмајын ки, сизин тәғтиди гејдлериниз кәләчәкдә даһа мәзмунлу və ырағлы дәрсликләрин тәртибинә јажымдан көмәк кәстәрә биләр.

ДУЗӘЛИШ

Мәчмуәнин 1978-чи ил 1-чи нөмрәсинин 6-чы сәһифәсиндә чәрчивә ичәсиндә верилмиш јазы белә схуымалыдыр:

ССРИ Маариф Назирлијинин «Үмүмтәһсил мәктәпләринин шәкилләринин тәлимин, тәрбијәсини və әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында» тәрары програм və дәрсликләрин тәкмилләшдирилмәсини мүнүм бир вәзифә кими ирәли сүрүр. ССРИ Конституциясынын, Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт Һејәтинин сәдри, Конституция комиссиясынын сәдри Л. Н. Брежнев јолдашын «Совет Сосиалист Республикалары Иттифагы Конституциясынын (Баш Ганунун) дәрјәһәси və онун үмүмхалг музакирасинин нәтичәләри һаггында» ССРИ Али Советинин нөвбәдәнкәнар једдинчи сессиясындакы мәрузәсинин өјрәтмәси һаггында» методик мәктубундан.

Редакция һејәти:

Ј. Каримов (редактор), М. Һәмзәјев, Ә. Гәдирбәјова, М. Сәфәрсов, Ә. Шәрипов, З. Османов, М. Чаббаров.

Технический редактор və корректор Валек Садыгов

Чапә имзаланмалы 4/V-1978-чи ил. Кағыз форматы $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$.
кағыз вәрәги, 5,0 чап вәрәги, 7,0 шәрти чап вәрәги, 6,5 мүнәллиф вәрәги.

ФГ 09253.

Сифарши 1575.

Тираж 21 500.

Редакциянын үнваны: 370000, Баһы, Низами күчәси, 58, телефон: 93-55-88.

Баһы шәһәри, «Коммунист» нәшриятынын мәғбәси.

СҮЛҮ ҲАГГЫНДА ПИОНЕР МАҲНЫСЫ

Мусягиси Г. ГАРАЖЕВИН,

сөzlәри З. ЧАББАРЗАДӘНИНДИР.

Ана јурдун гучагында
Бој атырыг азад, шән,
Бәсләр бизи,
Сәсләр бизи,
Хош күнләре бу Вәтән.

Нәгәрат:

Гој маһнымыз һәр тәрәфи
Ағыз-ағыз долашсын,
Гој сәсимиз кечидмәјән
Мешә ашсын, дағ ашсын.

* * *

Һәрби тязьшдыранлар
Олмуш сүлһүн дүшмәнә,
Төкмәк истәр,
Сөкмәк истәр,
Бомбаларла дунјаны.

Нәгәрат:

* * *

Јурдумуза бир архајыг,
Горхумуз јох давадан,
Сүлһ вар олсун,
Баһар олсун,
Јер үзүндә һәр заман.

Нәгәрат:

(Маһнын ноту үзгабыгынын
4-чү сәһифәсиндәдир).

* * *

Tempo di marcia

А - на јур. гун гу - на - фан.
 гај бож а. мар. рој а. заг,
 шән. Бес. ләр бш. - зш,
 сас. ләр бш. зш, хаш дун - лә.
 - рә бш. мән.
 Нагарај Гој шал - нә. шиз һәр мө - рә.
 а. фәз а. фәз сәтә.
 го. лаш. сын Гој сә. сш
 - нәз ке. нә. мө. јән
 мө. шә кәч. сын гај аш.
 сын мө. шә кәч. сын
 гај аш. сын

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 2

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1978